

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

**OKUL SÖZLÜKLERİ HAZIRLAMADA YENİ BİR YAKLAŞIM:
DÜZEY SÖZLÜKLERİ (İLKÖĞRETİM 6. SINIF ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YONCA KOÇMAR

HAZİRAN 2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

**OKUL SÖZLÜKLERİ HAZIRLAMADA YENİ BİR YAKLAŞIM:
DÜZEY SÖZLÜKLERİ (İLKÖĞRETİM 6. SINIF ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YONCA KOÇMAR

DANIŞMAN:
PROF. DR. ENGİN YILMAZ

HAZİRAN 2011

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi bildiririm.

Yonca KOÇMAR

JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI

Bu yüksek lisans tezi, Türkçe Eğitimi Anabilim/bilim Dalında jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

Başkan .....
Prof. Dr. Engin YILMAZ

Üye.....
Doç. Dr. İsmail GÜLEÇ

Üye.....
Yrd. Doç. Dr. Selçuk KIRBAÇ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

6.1.2011

(İmza)

Doç. Dr. İsmail GÜLEÇ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Alanyazını araştırdığımızda, düzey sözlüğü hazırlama düşüncesinin yeni ve farklı bir yaklaşım olabileceğini gördük. Sözlük hazırlamadan önce, sözlükte yer alması gereken sözcüklerin öğelerinin belirlenmesi gerekir. Ülkemizde, küçük boyutlarda ve çeşitli yöntemlerle hazırlanmış çalışmalar olmasına karşın, bunların bütüncül olarak bireylerin etkin ve edilgin sözcükleri öğelerini yansıttığı söylenemez. Böyle bir çalışmanın gerçekleştirilmesi için çoklu bakış açılarına gereksinim duyulduğu açıktır. Biz de sınırları geniş olan bu konuda, alana küçük de olsa katkı sağlamayı amaçladık.

Sözlüğü hazırlarken, 6. sınıf düzeyindeki öğrencilerin konuşma ve yazma becerilerinde kullandıkları, düzeylerine uygun metinlerde karşılaştıkları sözcükleri öğelerini belirledik. Madde başı öğelerin düzeye uygun sözlüksel açıklamalarını yaparak modern sözlükbilim ilke, yöntem ve verileri ışığında, “a” harfi ile başlayan madde başı öğelerle sınırlı, “İlköğretim 6. Sınıflar İçin Türkçe Sözlük”ü hazırladık.

Sözlükbilimle tanışmamı sağlayan, tez çalışmam süresince bana her zaman yol gösterici olan, anlayışı ve sabrıyla beni cesaretlendiren tez danışmanım Prof. Dr. Engin YILMAZ’a içten teşekkür ederim. Çalışmama görüş ve önerileriyle katkı sağlayan, bilimsel bakış kazanmama yardımcı olan hocalarım Prof. Dr. Sedat SEVER’e (Ankara Üniversitesi), Prof. Dr. Selahattin DİLİDÜZGÜN’e (İstanbul Üniversitesi) ve Yusuf ÇOTUKSÖKEN’e (Yeditepe Üniversitesi) çok teşekkür ederim. Çalışmam süresince beni destekleyen ve yabancı kaynakları bulmamda yardımcı olan Doç. Dr. İsmail GÜLEÇ’e (Sakarya Üniversitesi), yöntem konusundaki yönlendirmelerinden dolayı Prof. Dr. Süleyman Çetin ÖZOĞLU’na (Ankara Üniversitesi) ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa KOÇ’a (Sakarya Üniversitesi) teşekkür ederim. Yaşamım boyunca beni her konuda destekleyen, sonsuz özverileriyle ilgilerini üzerimden hiç eksik etmeyen saygıdeğer babam Fikret KOÇMAR’a, sevgili annem Hanife KOÇMAR’a ve sevgili ablam Ümit SOYHAN’a çok teşekkür ederim.

Sakarya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyon Başkanlığı’na, “2010-60-01-005” numaralı proje olan “Okul Sözlükleri Hazırlamada Yeni Bir Yaklaşım: Düzey Sözlükleri (İlköğretim 6. Sınıf Örneği)” kapsamında verdikleri destekten dolayı teşekkür ederim.

ÖZET

OKUL SÖZLÜKLERİ HAZIRLAMADA YENİ BİR YAKLAŞIM: DÜZEY SÖZLÜKLERİ (İLKÖĞRETİM 6. SINIF ÖRNEĞİ)

Koçmar, Yonca

Yüksek Lisans Tezi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı,

Türkçe Eğitimi Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Engin YILMAZ

Haziran, 2011. xi+213 sayfa.

Anadili etkinlikleri, başta Türkçe dersi olmak üzere diğer bütün derslerin de dayanağını oluşturmaktadır. Sanatçı duyarlılığıyla oluşturulmuş, anadilinin anlam inceliklerini sezdirenen, düzeyine uygun metinlerle karşılaşan çocuk, gerek okul yaşantısında gerekse günlük yaşantısında kendisini kuşatan evreni anlamlandırır. Özellikle somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine geçiş sürecini yaşayan 11-12 yaş grubundaki ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin ilgi ve gereksinmelerine yanıt veren; duyuşsal, devinişsel, bilişsel ve dilsel becerilerini sağlıklı bir biçimde geliştirebilecekleri eğitim ortamları sunulmalıdır. İşte bu eğitim ortamlarının en önemli başvuru kaynaklarından birisi de sözlüktür.

Bu çalışmanın ereğini de; modern sözlükbilim ilke, yöntem ve verilerine uygun, çocuğun gereksinmelerini göz ardı etmeyen, Türkçenin inceliklerini onlara duyumsatabilecek, kendilerini kuşatan evreni içselleştirebilmelerine yardımcı olabilecek “İlköğretim 6. Sınıflar İçin Türkçe Sözlük”ün nasıl hazırlanacağı oluşturmaktadır. Bu bağlamda; alanyazındaki ilgili çalışmalar incelenmiş, daha sonra anadili eğitimiyle ilgili kuramsal bilgiler verilerek, öğrencilerin beceri alanlarının gelişimine uygun yazınsal metinlerin sözvarlığı üzerindeki etkisine değinilmiştir. Anadili ve anadili eğitimi, sözvarlığı ve sözlük ana başlıkları altında kuramsal bilgiler verilmiş, ilgili çalışmalara değinilmiştir.

Sözvarlığı öğeleri; etkin sözvarlığı öğeleri ve edilgin sözvarlığı öğeleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Konuşurken ve yazarken kullanılan öğeler etkin sözvarlığı,

dinlerken/izlerken ve okurken gizil olarak bilinenler edilgin sözvarlığı öğeleridir. Uygulamada öncelikle; sözvarlığı öğelerini belirlemek amacıyla, bilimsel çalışmaların sonuçları ve uzman görüşleri doğrultusunda belirlenen çocuğun dil ve anlam evrenine yönelik yazınsal nitelikli çocuk yazını yapıtlarından 12 (on iki) kitap, ilköğretim öğrencileri için 100 Temel Eser'den seçilen 6 (altı) kitap ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki yazınsal metinler taranarak Cibakaya 2.2 dizin programına aktarılmış ve geniş bir sözvarlığı havuzu oluşturulmuştur.

Öğrencilerin etkin sözvarlığı öğelerini belirleyebilmek için Sakarya ilinde, merkez ilçe konumundaki Adapazarı ilçesinden farklı başarı düzeyindeki 4 (dört) okuldan yansız olarak seçilen öğrencilerle konuşma ve yazma uygulamaları yapılmış, elde edilen yeni ögeler sözvarlığı havuzuna eklenmiştir. Sözvarlığı havuzundaki “a” harfi ile başlayan madde başı ögeler abecesel olarak sıralanmıştır. Oluşturulan dizelgedeki madde başı ögeler, bağlam içindeki kullanımlarıyla birlikte uzman görüşüne sunulmuş ve uzmanlardan öğrencilerin düzeylerine uygun olmadığını düşündükleri ögeleri belirlemeleri istenmiştir.

Uzmanlardan alınan dönütler doğrultusunda; modern sözlükbilim ilke, yöntem ve verileri ışığında hazırlanan, sıklık ve yaygınlık ölçütüne göre düzenlenen ve yalnızca “a” harfi ile başlayan madde başı ögeler sözlüğe alınmıştır. Madde başı ögelerin dilbilgisel türleri, yabancı bir dilden gelmişse kökeni ve özel kullanım alanı belirtilerek tanımları yapılmış ve örnek tümcelere yer verilerek “İlköğretim 6. Sınıflar İçin Türkçe Sözlük”e son biçimi verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Düzey Sözlüğü, Madde Başı Öge, Sözvarlığı, Sözlükbilim, Yazınsal Metin.

ABSTRACT

A NEW APPROACH TO PREPARATION OF SCHOOL DICTIONARIES: LEVEL DICTIONARIES (EXAMPLE OF PRIMARY 6TH GRADE)

Koçmar, Yonca

Master Dissertation, Department of Turkish Education,

Discipline of Turkish Education

Advisor: Prof. Dr. Engin YILMAZ

June, 2011. xi+213 pages.

Native language activities, particularly in Turkish lesson compose the basis for all other lessons. Child who experience texts that are appropriate for his/her level, created by artist sensivity and adumbrating the meaning subtleties of native language gives meaning to the universe which surrounds himself/herself in both school life and daily life. Education environments that responds to the interests and needs; help to improve sensual, motional, cognitive and linguistic skills in a healthy manner should be presented especially to the 6th grade students in the age group of 11-12, who are experiencing the transition from the concrete operations period to the abstract operations period. That is, one the most important reference of these education environments is dictionary.

The purpose of this study is, how to prepare the “Turkish Dictionary for Primary 6th Grade” which is appropriate to modern lexicology principles, methods and datas; which does not ignore the needs of child, which make them feel the intricacies of Turkish language and help to internalize the universe that surrounds them. In this context, related studies in literature examined, then by giving theoretical knowledge about native language education, literate texts' -that are appropriate to students' fields of skill development- effect on vocabulary mentioned. Theoretical knowledge given, related studies mentioned under the main headings of native language and native language education, vocabulary and dictionary.

Vocabulary items divide into two categories as active vocabulary and passive vocabulary. Items used in speaking and writing are active vocabulary items and items which are known as latent in listening/watching and reading are passive vocabulary items. In practice first of all; in order to determine vocabulary items, 12 (twelve) books from literate qualitative children's literature, 6 (six) books from 100 Essential Readings and literate texts from 6th grade Turkish textbooks that determined according to the results of scientific studies and expert opinions, oriented for child's language and meaning nature was chosen, scanned and transferred to Cibakaya 2.2 concordance program and a large pool of vocabulary have been created.

In order to determine students' active vocabulary items; speaking and writing practices have been made with students selected randomly, in the town of Adapazari -which has a position as central district in the province Sakarya- from 4 (four) schools, where their success level is different from each other. Lexemes starting with letter “a” in the pool of vocabulary, ordered by alphabetically. Lexemes in the created list were presented to expert opinion with their use in context and experts were asked to determine the items that they think inappropriate to children's level.

In accordance with feedbacks from experts; lexemes, that prepared in the light of modern lexicography principles, methods and datas; organized according to the criteria of frequency and prevalence and starts with only letter “a” inserted into dictionary. If lexemes' grammatical types come from a foreign language, they are defined with their origin and their special area of usage; and by giving sample sentences the final form of the “Turkish Dictionary For Primary 6th Grade” were given.

Keywords: Level Dictionary, Lexeme, Vocabulary, Lexicography, Literary Text.

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

Akt. : Aktaran

Bs. : Baskı, basım

C. : Cilt

Haz. : Hazırlayan

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

s. : Sayfa

S. : Sayı

SBS : Seviye Belirleme Sınavı

SEBAP: Sakarya Eğitimde Başarıyı Arttırma Projesi

TDK : Türk Dil Kurumu

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

Yay. : Yayıncılık, yayınları, yayınevi

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	i
JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI	ii
ÖNSÖZ	iii
TÜRKÇE ÖZET	iv
İNGİLİZCE ÖZET	vi
KISALTMALAR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
1. BÖLÜM: GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Problem Tümcesi	3
1.3. Amaç.....	3
1.4. Önem.....	4
1.5. Sayıtlar.....	4
1.6. Sınırlılıklar.....	5
1.7. Tanımlar.....	5
2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	7
2.1. Anadili ve Anadili Eğitimi.....	7
2.1.1. Anadili Eğitiminin Tanımı ve Önemi	7
2.1.2. Anadili Eğitiminin Amaçları.....	9
2.1.3. Anadili Eğitiminin İlkeleri.....	12

2.2. 11-12 Yaş Grubu Çocuklarının Gelişim Özellikleri.....	15
2.3. Sözvarlığı.....	21
2.3.1. Sözvarlığı Nedir?	21
2.3.2. Sözvarlığının Geliştirilmesi ve Sözvarlığının Geliştirilmesinin Önemi.....	24
2.3.3. Sözvarlığı Öğelerinin Belirlenmesinin Önemi, Yolları ve Zorlukları.....	28
2.4. Sözlük.....	35
2.4.1. Sözlük Nedir?	35
2.4.2. Sözlükbilim, Sözlükçü ve Sözlükçülük	36
2.4.3. Sözlükçülüğün Tarihsel Gelişimi	38
2.4.4. Sözlük Türleri.....	40
2.4.4.1. Okul Sözlükleri.....	41
2.4.5. Sözlük Kullanımının Başlıca Yararları	45
2.4.6. Sözlük Hazırlamada Geçerli Olan Aşamalar.....	51
2.4.7. Sözlükte Bulunması Gereken Öğeler.....	56
2.5. İlgili Çalışmalar.....	61
3. BÖLÜM: YÖNTEM.....	69
3.1. Araştırmanın Deseni.....	69
3.2. Araştırma Grubu.....	70
3.3. Bilgi Toplama Araçları.....	71
3.4. Uygulama	72
3.4.1. 6. Sınıf Düzeyindeki Sözvarlığı Havuzunun Oluşturulması.....	72

3.4.1.1. Yazınsal Nitelikli Yapıtlardaki Sözvarlığı Öğelerinin Belirlenmesi.....	72
3.4.1.2. Öğrencilerin Konuşma ve Yazma Uygulamalarındaki Sözvarlığı Öğelerinin Belirlenmesi.....	72
3.4.2. “Abecesel Madde Başı Öğeler Dizelgesi”nin Hazırlanması	73
3.4.3. İlköğretim 6. Sınıflar İçin Türkçe Sözlük Metni’nin Oluşturulması.....	74
4. BÖLÜM: İLKÖĞRETİM 6. SINIFLAR İÇİN TÜRKÇE SÖZLÜK.....	82
5. BÖLÜM: SONUÇLAR.....	193
6. BÖLÜM: ÖNERİLER.....	195
6.1. Araştırma Sonuçlarına Dayalı Önerileri.....	195
6.2. İleride Yapılabilecek Araştırmalara Yönelik Öneriler.....	195
KAYNAKLAR.....	197
EKLER.....	207
ÖZGEÇMİŞ.....	213

1. BÖLÜM: GİRİŞ

Bu bölümde; araştırmanın dayandığı problem durumu ortaya konulmuş, problem tümcesi belirlenmiş; araştırmanın amacı, önemi, sayıltıları, sınırlılıkları belirtilerek araştırmada kullanılan başlıca kavramların tanımına yer verilmiştir.

1.1. PROBLEM DURUMU

Dil becerileri; okuma, dinleme/izleme, yazma ve konuşma becerileriyle etkileşimli olarak kazanılmaktadır. Bu becerilerin bütüncül bir bakış açısıyla çocuğa kazandırılabilmesi, çocuğun sözvarlığının gelişimiyle koşutluk gösterir. “Düşünme, duyma, anlama ve anlatma gücümüzle söz dağarcığımız arasında sıkı bir ilişki vardır. Söz dağarcığımız sınırlıysa anlamakta ve anlatmakta sıkıntı çekeriz. Çünkü sözcükler anlamının ve anlatmanın temel yapı taşlarıdır.” (Özdemir, 2003: 3) Etkili bir anlama ve anlatma ortamının oluşturulmasında; çocuğun okul ve günlük yaşamında, toplum içinde kendisini rahat bir biçimde anlatabilmesinde, tam olarak ne söylemek istediğini aktarabilmesinde ve kendisine söylenenleri bağlamdan yola çıkarak kestirebilmesinde, etkin ve edilgin sözvarlığının payı büyüktür.

Özellikle okuma ve dinleme/izleme çalışmalarında çocuk, metinden yola çıkarak kendi belleğindeki bilgilerini devindirmek durumundadır. “Hiçbir yazılı kaynak kendini ifade edici değildir. Okuyucu ön bilgilerini kullanarak onu çözmeye çalışır.” (Akyol, 2006: 4) Anlamlandırabilme becerilerinin kazandırılmasında; çocukların ilgi ve gereksinmelerine yanıt verebilen, düzeylerine uygun, içerdiği öğelerle bilişsel, duyuşsal, dilsel ve devinişsel becerilerini canlandıran, çocuklarda okuma isteği ve ilgisi uyandırabilen, iç ve dış özellikler bakımından çocuk yazını ölçütlerine uygun olan yazınsal metinlerle karşılaşmaları önemlidir. “Yazınsal metinler, yapısı gereği okurda duygusal çağrışımlar uyandırır, okuru yeni bir anlayışa yöneltir. Sözcüklerle

kurulan yeni anlam örüntüleri, okuru da duymaya, düşünmeye çağırır, örtük uyarılarıyla da çokanlamlı bir özellik gösterir.” (Sever, 2008: 16) Bir dil en yetkin örneklerini yazın ürünlerinde gösterir.

Eğitim yaşantısının, çocuğu kuşatan sanal evrenin güdümünde kalması, çocuğun yaratıcılığının önünde önemli bir engel oluşturur. Çocukları sanatsal duyarlılıkla buluşturan, onların düş gücünü besleyen yapıtlar, okuma kültürünün gelişmesinde uyarıcı işlevi görürler. Türkçe derslerinin, bu duyarlılığın kazandırılmasında başat bir sorumluluğu vardır. Bu çerçevede, özellikle Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin ve çocuklara önerilen çocuk yazını yapıtlarının onların yaş gruplarının öncelenerek belirlenmesi, bu amaca ulaşılması bakımından önem taşımaktadır. Çocuklar, düzeylerine uygun olmayan metinlerle karşı karşıya geldiklerinde, metinlerin içerdiği sözvarlığı öğelerini anlamakta güçlük çekmekte ve etkin olarak kullanamamaktadır.

Çocukların sözvarlığını geliştirmede en etkili eğitim araç gereçlerinden biri de sözlüktür. “Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı.” (Aksan, 2003b: 75) olarak tanımlanan sözlüğün; amaçları, kapsamı ve nitelikleri bakımından farklı türleri vardır. Okul sözlükleri de bunlardan biridir. Dolayısıyla, hem sözvarlığı öğelerinin belirlenmesinde hem de sözlüğün hazırlanmasında düzeye uygunluk önem taşımaktadır. Okul sözlükleri hazırlanırken; modern sözlükbilim ilke, yöntem ve verilerine dayalı olarak, öğrencilerin düzeylerine uygun metinlerden yola çıkılması, onların etkin ve edilgin sözvarlığının yansıtılması bakımından önemlidir. Çocuklar sözlükte anlamını gördükleri sözcüklerin, yazınsal metinlerden seçilmiş bağlam içindeki kullanım örnekleriyle karşılaşarak, yazın metniyle birebir ilişki kurar ve deneyim kazanırlar. Çocuk, kendisi için bilinmez olan sözcüğün anlamını öğrenirken; düşsel ve düşünsel yanını devindirecek yazın metinlerinden alınmış bağlamlarla da karşılaşarak anadilinin inceliklerini duyumsar. Bu yolla öğrencilere okuma sevgi ve ilgisi kazandırma olanağı da doğar. “Asıl anlamlarını cümle içinde kazanan kelimeler sözlükte cansız nesnelere gibidir. Bunların canlandırılması örneklerle ve kullanıma dair notlarla mümkün olmaktadır.” (Topaloğlu, 2010: 27)

Ders kitaplarının sözcük varlığı öğelerinin sıklıklarını belirlemeye, öğrencilerin çeşitli yaş düzeylerindeki sözcük varlığını ortaya koymaya, okuma etkinliklerinin sözcük kazanımına etkilerini göstermeye, okul sözlüklerinin durumunu belirlemeye yönelik alanyazında az sayıda da olsa çalışma vardır. Ancak konuya bütüncül yaklaşımda bulunan ve modern sözlükbilim ilke, yöntem ve verilerine dayalı olarak öğrenci düzeyini temel alan çalışmalara da gereksinim vardır. Aksan (2003b: 17) da, sözcük sıklık çalışmalarının önemine ve kullanım alanlarına vurgu yapmaktadır: “Örneğin değişik yaş kümeleri için yapılacak anadili ve yabancı dil öğretiminde, okuma kitapları ve sözlüklerde hangi öğelere öncelikle ve hangi sıraya göre yer verileceği, bu çalışmalarla saptanıyor.” Çocukların ilgileri, gereksinimleri, istekleri, gelişim düzeyleri (bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve dilsel) her yaşta bir öncekine göre değişimler göstermektedir. Örneğin; okuma-yazmayı yeni öğrenen bir çocukla soyut işlemler döneminde olan bir çocuğun aynı sözlüğü kaynak olarak kullanmaları gerek sözcük varlığını geliştirme, gerek kavramsal derinlik edinme sürecini olumsuz etkileyecek niteliktedir. Özellikle ilköğretim 1-8. sınıf öğrencilerine genel olarak seslenen sözlükler, yaygın olarak kullanılmaktadır. Çocukların öğrenim yaşantıları boyunca tek sözlüğe bağımlı kılınmalarının, onların gelişim hızları ve düzeyleriyle doğru orantılı bir yaklaşım olduğu söylenemez.

1.2. PROBLEM TŪMCESİ

Modern sözlükbilim ilke, yöntem ve verilerine dayalı olarak, ilköğretim 6. sınıf çocuklarının düzeyine uygun Türkçe Sözlük’ü hazırlama süreci nasıl olmalıdır?

1.3. AMAÇ

Bu çalışmanın amacı; ilköğretim 6. sınıfta öğrenim görmekte olan çocukların sözcük varlığı öğelerinin; düzeylerine uygun yazılı metinlerin taranması, konuşma ve yazma uygulamalarıyla belirlenmesi yoluyla, modern sözlükbilim ilke, yöntem ve verileri ışığında “İlköğretim 6. Sınıflar İçin Türkçe Sözlük” oluşturularak çocukların anlama ve anlatma düzeylerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktır.

1.4. ÖNEM

Sözcük dağarcığının varsılığı, bireye düşünme yetisi ve özgüven duygusuna koşut olarak anlama ve anlatma gücü de kazandırır. Çocukların sözvarlığını geliştirmede en etkili eğitim araç-gereçlerinden biri de sözlüktür. 6. sınıfta öğrenim gören ve genellikle 11-12 yaş grubunda olan çocukların, somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine geçiş aşamasında olmaları bakımından, nitelikli sözlüklerle buluşturulmaları son derece önemlidir. 11-12 yaş grubu çocukları soyut düşünme evresine girdikleri için, sözcüklerin bağlam içindeki anlam inceliklerini sezerek, daha özgün ve yaratıcı düşünceler geliştirebilirler. Düşünmeye ve üretmeye yatkın kuşakların yetiştirilmesi için, başvuru kitabı niteliğinde olan okul sözlüklerindeki tanımların tam, tutarlı, anlaşılır ve ayırt edici olması gereği öne çıkmaktadır. Çocukların yazma ve konuşma uygulamaları ile düzeylerine uygun yazınsal metinlerden örneklem seçilmesi yoluyla oluşturulan “İlköğretim 6. Sınıflar İçin Türkçe Sözlük”; sözlükbilim yöntem ve ilkelerine uygun olarak çocukların bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve dilsel gelişimlerinin öncelenerek hazırlanması bakımından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın, okul sözlüklerinin çocukların düzeylerine uygun olarak nasıl hazırlanması gerektiğine ilişkin öneriler ve uygulama örneği sunması, 11-12 yaş grubundaki çocukların sözvarlığı öğelerini belirlemeye yönelmesi bakımından akademik çalışmalarla birlikte uygulamaya yönelik olarak; ders kitabı ve sözlük hazırlayıcılarına, çocuk kitabı yazarlarına, Türkçe öğretmenlerine yol gösterici olması beklenmektedir.

1.5. SAYILTILAR

Araştırmamızda;

Araştırma grubundaki öğrencilerin uygulamalara gönüllü olarak katıldığından dolayı, beklenen yanıtları verdikleri varsayılmıştır.

1.6. SINIRLILIKLAR

Araştırmamız;

- a. 2010-2011 öğretim yılında Sakarya ilinde okutulmakta olan Türkçe ders kitaplarındaki (MEB ve Koza Yay.) yazınsal metinlerin “a” ile başlayan madde başı öğeleriyle,
- b. İlköğretim öğrencileri için 100 Temel Eser’in 6. sınıf öğrencilerine yönelik olduğu belirtilen yazınsal nitelikli kitaplar arasından uzman görüşü doğrultusunda seçilen 6 kitabın “a” ile başlayan madde başı öğeleriyle,
- c. Güncel/yazınsal nitelikli yapıtlar arasından uzman görüşü doğrultusunda seçilen 12 kitabın “a” ile başlayan madde başı öğeleriyle,
- d. 2010-2011 öğretim yılında Sakarya ili, Adapazarı ilçesinde, farklı erişim düzeylerindeki 4 ilköğretim okulundan seçilen toplam yüz (100) 6. sınıf öğrencisinin konuşma ve yazma uygulamalarında kullandığı “a” ile başlayan madde başı öğeleriyle,
- e. Sözlükle ilgili madde başı öge; dilbilgisel tür, yabancı bir dilden geliyorsa köken bilgisi, kullanım alanı bilgisi, sözlüksel tanım ve örnek kullanımla sınırlıdır.

1.7. TANIMLAR

Anadili: Anadili, başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkili bulunulan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireylerin toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir. (Aksan, 2003a: 81)

Düzye Sözlüğü: Çocukların bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve dilsel becerilerini dikkate alarak, çocuğa görelilik ilkesi ışığında ilgili düzyeye uygun yazınsal nitelikli yapıtlardan, konuşma ve yazma uygulamalarından elde edilen bütünceden yararlanarak her sınıf düzyeyi için ayrı ayrı hazırlanan sözlük.

Okul: Toplu olarak, örgün eğitim ve öğretimin yapıldığı devlet ve özel kurum.

Okul Sözlüğü: Örgün eğitimin değişik aşamalarındaki öğrenciler için hazırlanan ve onların bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve dilsel becerilerini geliştirmeyi amaçlayan sözlük.

Öğrenci: Öğrenim görmek amacıyla devlet veya özel öğretim kurumunda okuyan kimse.

Sözlük: Genellikle bir dilin (veya karşılaştırmalı olarak birden çok dilin) belli bir döneminin -özellikle de son döneminin- söz varlığının bütününün veya çeşitli uzmanlık alanlarını ilgilendiren özel bir bölümünün, alfabetik veya kavramsal olarak ortaya konulmasını amaçlayan; içerdiği söz varlığındaki *sözlüksel birimlerin* (İng. lexeme) ölçünlü dildeki (veya kullanıldığı alandaki) ana biçimlerini, bu biçimlerin vurgu ve tonlamaya göre geçirdiği ses temelli değişiklikleri, kökenlerini, bağlam içindeki kullanım alanlarını, dahil olduğu çeşitli dilsel tabakaları; bir dil birimi olarak ait olduğu sınıf ve türleri, bağlam içinde gösterdiği çeşitli dil bilgisel özellikleri, anlam/anlamalarını -genellikle- ortak yazı dilinden taranarak belirlenmiş tanıklı (imzalı) örneklerle tanımlayarak veren, bu sözlüksel birimlerin geçtiği deyim, atalar sözü, kalıp söz, birleşik şekilli dil öğelerini de kapsayan, ana dili ve yabancı dil öğrencileri için temel başvuru kaynağı. (Yılmaz: 2010: 45)

Sözvarlığı: Bireylerin etkin ve edilgin olarak sahip oldukları sözcüklerin, deyimlerin, terimlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin vd. oluşturduğu bütün.

Sözvarlığı havuzu: Bir dilin çeşitli yapıtlarından ve hedef kitle olarak belirlenen dil kullanıcılarından derlenmiş sözvarlığının, sözlük hazırlamada kullanılmak üzere bilgisayar ortamında bir araya getirilmiş kümesidir.

6. Sınıf: Örgün eğitim sisteminde, devlet ve özel okullardaki zorunlu 8 yıllık ilköğretim döneminin 5. sınıfından sonra gelen ve genellikle 11-12 yaş grubunda olan çocukların oluşturduğu düzey.

2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde; anadili ve anadili eğitimi, 11-12 yaş grubu çocukların gelişim özellikleri, sözcük ve sözlük ana başlıkları altında çeşitli alt başlıklara yer verilmiştir. İlgili çalışmalar adı altında, alanyazında sözcük öğelerini belirlemeye yönelik ve kitap dizelgeleriyle ilgili araştırmalara yer verilmiştir.

2.1. ANADİLİ VE ANADİLİ EĞİTİMİ

2.1.1. Anadili Eğitiminin Tanımı ve Önemi

Geçmişten bugüne değin yaşadığımız çevreyi anlamlandırma, iletişim kurma, bireye duygu ve düşünce sorumluluğu verme bakımından dil; en etkili bildirişim aracı olma görevini üstlenir. Bireyin doğduğu anda karşılaştığı ve sonraki yıllarda geliştirdiği anadili; diliyle duyan ve düşünen bireyin yaşam çevresini oluşturması, bireyde dış dünyayı içselleştirerek kendine dönük farkındalık uyandırması bakımından yaşamın vazgeçilmez bir gereksinimidir.

Dilin en genel tanımı kaynaklarda şöyle yapılmaktadır: “İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için sözcüklerle ya da işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban.” (Dil Derneği, t.y.; TDK, t.y.) Bireyler, yaşadıkları toplumla bütünleşmelerini sağlayan ve kendi içsel süreçlerine yanıt aradıkları anadiliyle, kendileriyle ve toplumla en güçlü bağlarını kurar. Aksan, (2003a: 81) anadilinin tanımını şöyle yapmaktadır: “Anadili, başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkili bulunulan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireylerin toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir.”

“Biz çevremize anadilimizin penceresinden bakar, evreni anadilimizin anlama ve anlatma yolundan giderek adlandırırız. Böylece, anadilimiz bize ayrı bir, evrene bakış, evreni anlatış biçimi verir.” (Aksan, 2003a: 82) Bize duyma, düşünme

sorumluluğu veren anadilimizle ilgili alacağımız eğitim, kendimizi bütünü bir parçası olarak görmemize, bütünü içindeki ayrı benliğimizi keşfetmemize yardımcı olur.

“Bireyin, duygu ve düşüncelerini başkalarına en güzel biçimde aktardığı dil, temel dil olması bakımından ana dilidir. İçinde doğduğu toplumda konuşulmakta olan dili, ‘ana dili’ olarak edinmeye başlayan çocuk, duyu organları ile algıladığı dünyayı, çevresinin de yardımıyla düşünce düzeyine ulaştırmaya çalışır.” (Özbay, 2006: 3)

Anadiliyle düşünen ve düş kuran bireyler; anadilinin gücünün, kullanım olanaklarının ve inceliklerinin bilincinde olurlarsa, dış dünyayla yaşadıkları etkileşimde anlama ve anlatma becerilerini de etkin olarak kullanabilirler. Bunun yolu da iyi bir anadili eğitimi almaktan geçer. “İnsanın ilk öğrendiği dil, ana dilidir. Aslında bu, öğrenmeden çok bir edinim ya da kazanımdır. Aile ve yakın çevrede başlayan bu edinim, okullarda belli bir sisteme oturtulmaktadır. Bu sayede bireylere, ana diliyle anlama ve anlatma yeteneği kazandırılmaktadır.” (Özbay, 2006: 3) Sağlıklı bir anadili eğitiminde, çocuğu yaşama hazırlama sürecinde öncü rol oynayan okul öncesi eğitiminin de büyük önemi vardır.

Anadili eğitimi, hem dilsel becerilerin kazandırılmasına hem de diğer becerilerin etkin bir biçimde kullanılmasına aracılık etmektedir. Anadili eğitimi diğer derslerden ayrı düşünmek ve öğrencilerin diğer derslerde daha başarılı olmalarını beklemek olanaklı değildir. Bireylerin kendilerindeki gizilgüçleri devindirebilecek düzeye ulaşmaları, kişisel özelliklerinden yola çıkarak, çevrelerini tanımlarını ve çevreleriyle etkileşime girmeyi gerekli kılmaktadır.

Bireylerin yaşları ve öğrenim aşamaları ilerledikçe, dil kullanımlarıyla ilgili düzeylerinde de gelişme gözlemlenebilir.

“15-20 yaş dilimindeki bir gencin ilgi duyduğu ya da öğrenimini gördüğü çeşitli alanlara ait geniş bir sözcük bilgisini edinmiş olması beklenir. Öte yandan onun için henüz karmaşık yazma becerilerinin öğrenilmesi süreci devam etmektedir. Bu süreç yaşamının yetişkinlik döneminde de devam edecektir. Okuldaki öğrenim yaşantılarıyla kazandığı deneyimleri sayesinde yaşamı boyunca, karşılaştığı dil kullanımının tüm yeni bağlamlarını fark edip önceki birikimlerine ekleyecektir.” (L. Uzun, 2006)

Sözcük bilgisi öğelerinin düzeylere göre öğrencilere kazandırılmasında, okul yaşantısının öncelikli bir yeri vardır. Programlar çerçevesinde yürütülen dersler yoluyla, farklı aile ve kültür yapısından gelen öğrenciler için, programın amaçları doğrultusunda, onların bireysel özelliklerini de görmezden gelmeyen bir yaklaşımla değişik yöntem

ve teknikler kullanılır. Dolayısıyla belli düzeye gelmiş öğrencilerin bilmesi gereken ortak sözcükler öğeleri vardır. Bu öğelerin öğrencilere kazandırılmasında ve onların sözcükler öğelerini derslerinde ve günlük yaşamlarında kullanabilmelerinin sağlanmasında; öğrencilerin sözcükler öğelerinin belirlenmesi, bir bütün olarak öğrencilerin kullanımına sunulması ve kullanım örneklerinin, düzeylerine göre anlamlandırabileceği anlatım yollarıyla verilmesi gerektiği öncelikli olarak ortaya çıkar.

Anadilini etkin bir biçimde kullanamayan, onun özelliklerinin ve anlatım inceliklerinin ayırımına varamayan bireylerin başka bir dili ve dolayısıyla kültürü de, anadilinden yola çıkarak anlamlandırması zordur. L. Uzun'un (2006) da belirttiği gibi, anadili öğretimi, bireye dili aracılığıyla hem toplumsal ve kültürel bir duruş kazandırıcı, hem de farklı toplumsal ve kültürel duruşların da var olabileceğini fark ettirici nitelikte olmalıdır.

L. Uzun (2006), bilişsel gelişimini yüksek düzeye çıkarmış bireylerin, kaçınılmaz olarak duyuşsal gelişimlerinin de etkilendiğini belirtmiştir. Bu bireyleri şöyle anlatmıştır: “Onlar artık birey dilinde çok sesli, birey düşüncesinde çok yönlü, seçici, sorgulayıcı ve yapıcı birer ‘çağdaş insan’ olarak topluma katılmıştır.”

2.1.2. Anadili Eğitiminin Amaçları

Anadili eğitimi; çocuğun gelişimini sürdürdüğü toplum içinde doğal olarak öğrendiği dili, okuldaki eğitim çerçevesinde dizgesel bir anlayışla geliştirerek, toplum içinde bu yetilerini devindirip rahatça anlayabilen ve anlatabilen bir birey olmasına olanak sağlar. Diğer derslerin de temeli olan ve onlarla etkileşim içinde olan anadili eğitimi gerçekleştirmek üzere, Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (6, 7, 8. Sınıflar) belirlenmiş amaçlar yer almaktadır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (6, 7, 8. Sınıflar) (MEB, 2006), dil edinimi ve eğitimi üzerinde durularak; okuma, dinleme/izleme, yazma ve konuşma öğrenme alanları ile dil bilgisinin birbiriyle etkileşimli olarak bütünlük içinde ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Türkçe öğretiminden beklenenlerle anadili eğitiminden beklenenler arasında doğrusal yönde bir ilişki vardır.

“Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda öğrencilerin kazanımlar ve etkinlikler yoluyla dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma becerilerini geliştirmeleri, dilimizin imkân ve zenginliklerinin farkına vararak Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanmaları hedeflenmektedir. Böylece öğrenciler, dil sevgisi ve bilinci kazanarak öğrenme sürecinde daha verimli olacak, kendilerini hayata ve geleceğe hazırlayacak birikimi edineceklerdir.” (MEB, 2006: 3)

Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrencilerin;

1. Dilimizin, millî birlik ve bütünlüğümüzün temel unsurlarından biri olduğunu benimsemeleri,
2. Duygu, düşünce ve hayallerini sözlü ve yazılı olarak etkili ve anlaşılır biçimde ifade etmeleri,
3. Türkçeyi, konuşma ve yazma kurallarına uygun olarak bilinçli, doğru ve özenli kullanmaları,
4. Anlama, sıralama, ilişki kurma, sınıflama, sorgulama, eleştirme, tahmin etme, analiz-sentez yapma, yorumlama ve değerlendirme becerilerini geliştirmeleri,
5. Seviyesine uygun eserleri okuma; bilim, kültür ve sanat etkinliklerini seçme, dinleme, izleme alışkanlığı ve zevki kazanmaları,
6. Okuduğu, dinlediği ve izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmaları; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmeleri,
7. Yapıcı, yaratıcı, akılcı, eleştirel ve doğru düşünme yollarını öğrenmeleri, bunları bir alışkanlık hâline getirmeleri,
8. Bilgiye ulaşmada kitle iletişim araçlarından yararlanmaları, bu araçlardan gelen mesajlara karşı eleştirel bakış açısı kazanmaları ve seçici olmaları,
9. Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla millî ve evrensel değerleri tanımaları,
10. Hoşgörülü, insan haklarına saygılı, yurt ve dünya sorunlarına duyarlı olmaları ve çözümler üretmeleri,
11. Millî, manevî ve ahlâkî değerlere önem vermeleri ve bu değerlerle ilgili duygu ve düşüncelerini güçlendirmeleri amaçlanmaktadır. (MEB, 2006: 4)

Toplumdaki bireylerin ortak bir paydada buluşmasını sağlayan anadili, okullardaki öğrenme süreçleriyle birlikte bireylerin ilgi, gereksinme ve iş yaşamlarıyla orantılı olarak değişik alanlarda ilerleyebilmektedir. Anadilinin kullanım olanaklarının ve inceliklerinin ayırımına varabilen bireyler; anlama ve anlatma becerilerini etkin bir biçimde kullanarak, ortak bir sözcük havuzu içinde anadilleriyle ilgili dil bilinci ve duyarlılığını yaşama geçirebileceklerdir. “Ana dil eğitimi bilgiden ziyade, temel dil becerilerinin kazandırılması esasına dayanır. Ana dil eğitiminin iki temel boyutu vardır: bunlar anlama ve anlatmadır. Anlama, okuma ve dinleme; anlatma, konuşma ve yazma becerilerinden oluşur.” (Calp, 2010: 73)

“Anadili öğretiminin ulaşmak durumunda olduğu en genel amaç, ‘okuma kültürü edinmiş, düşünen, duyarlı bireyler yetiştirmektir.’ ” (Sever, S., Z. Kaya, C. Aslan, 2008: 13) Bu hedefe ulaşmak için mutlaka, okulöncesi dönemden başlanmalıdır. Düzeyine uygun yazın metinleriyle karşılaşan çocuk okur, ilgi ve gereksinimleri doğrultusunda kendi düş ve düşünce gücünü devindirerek anlama ve anlatma becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapabilecektir.

“Çocuklar, Türkçenin zenginliğini, anlatım gücünü sezip kavradıkça anadillerine karşı sevgi duymaya başlarlar. Yine Türkçenin temel kurallarını ve türlü anlatım biçimlerini öğrendikten sonra da konuşma ve yazılarında daha bilinçli hareket etmeye çalışırlar.” (Oğuzkan, 2005: 8)

“Anadili öğretiminin öğrencilere kazandırmaya amaçladığı bilgi ve beceriler öğretim kademelerine göre büyük bir ayrılık göstermez; birbirleriyle örtüşüm içindedir. Amaçlar, öğretimin her aşamasında öğrencinin düzey, yetenek, ilgi ve gereksinimleri göz önünde bulundurularak çeşitlenir.” (Sever, 2004: 6)

Dolayısıyla aynı amaç doğrultusunda, değişik araç gereçler kullanılarak öğrencilerin düzeylerine uygun eğitim ortamları oluşturulabilir. Dilin kurallarını ve ilkelerini belletmekten çok, öğrencilerin zevk alabileceği, sezdirerek öğretmenin yollarını açacak etkileşimli uygulamalara yer verilebilir.

“Anadili öğretiminin bireylere doğru, açık ve etkili bir iletişimi gerçekleştirebilecek dilsel becerileri kazandırma; onların düşünme güçlerini geliştirme, yetkinleştirme ve toplumsallaşma süreçlerine katkıda bulunma gibi temel amaçları vardır. Bu amaçlar, anadili duyarlılığı ve bilinci yeterince gelişmiş bireylere, yurt ve dünya gerçeklerini anadilleriyle kavrama ve değerlendirme becerileri kazandırma gibi temel amaçlarla birleşir.” (Sever, 2004: 5-6)

Anadili öğretiminin amaçlarının gerçekleştirilmesinde, Türkçe derslerinin önemi büyüktür. Yazınsal nitelikli metinlerle, yoğun olarak Türkçe dersleri aracılığıyla iletişime giren çocuklara duyma ve düşünme sorumluluğu verilerek, diğer derslerin de özü oluşturulmuş olur. “Türkçe ve edebiyat derslerinin amacı, bir şey belletmekten çok, Türk dilini sevdirmek, düzgün kullanılmasını öğretmek ve güzel yazıdan hoşlanma zevkini aşılmasıdır. . . . Bu da her şeyden önce dil bilinci ve okuma zevki kazandırmakla olur.” (Kavcar, 1999: 145)

Anlama ve anlatma becerilerinin geliştirilmesi amacı, bireylerin sahip olduğu sözcükleri öğeleriyle yakından ilişkilidir. Sahip olduğu sözcükleri öğelerini etkin bir biçimde kullanabilen, bağlamdan yola çıkarak sözcükleri öğelerinin işlevlerini, anlamlarını kestirebilen bireyler, günlük ve okul yaşamlarında içinde buldukları toplumun etkin bir üyesi olabilirler. Çünkü düzeylerine uygun olarak kendisinden beklenenleri hızlı bir biçimde anlayabilen bireyler, öğrendiklerini kendilerinde var

olan şemaya yerleştirmek için sorgulamaktan, soru sormaktan, araştırmaktan çekinmezler.

“Okuma, dinleme, konuşma ve yazma alanlarında yaptıracağımız çalışmaların ereği, genel bir deyişle bir noktada toplanır: Öğrencilere anadillerini (Türkçeyi) ustalıkla kullanma yetisini kazandırmak. Bu yetinin oluşması da öğrencilerin her alanda birtakım özel bilgi ve becerileri kazanmasını gerektirir. Öğrencilere kazandırılacak bu bilgi ve becerileri açıkça tanımamız şarttır. Çünkü işlenecek konular, yapılacak çalışmalar, gerçekte amaç değil, birer araçtır. Asıl amaç, bu bilgi ve becerileri öğrencilerimize kazandırmaktır.” (Özdemir, 1987: 19)

“Dil belli bir yaşta öğrenilip bitirilen bir bilgi ve beceri alanı değildir. Çocuk, anadilini ailesi ve çevresinden, belli varlıkların adları, bunlarla ilgili eylemleri, nitelikleri gösteren sözcükleri tanıyarak, söyleyerek öğrenmeye başlar; bu bilgi ve becerisi, zihin gelişimi ile birlikte, okulda öğrendiği bilgilerden gelen sözcükler ve terimlerle artar. Öğrenimi, yaşantıları, düşünme yeteneği ilerledikçe gelişir. Bu gelişmenin sonu yoktur; anadilinin bütün sözcüklerini, terimlerini bilen, hele kullanan insan yok denebilir.” (Göğüş, 1983: 41)

Öğrencilerin düzeylerine uygun nitelikte, anadili kullanıcıları için hazırlanmış sözlükler de anadilimizle ilgili çerçeve niteliğinde bilgiler içermektedir. Anadili; “... konuşma yeteneğine, bir yandan da insanın bağlı bulunduğu ulusun anlaşma sonucu ortaya koyduğu belirtilerden, sözcüklerden oluşan dizgeye dayanır.” (Aksan, 2003a: 51)

2.1.3. Anadili Eğitiminin İlkeleri

Öncelikle Türkçe dersinin bütünlüğü içinde ele alınan anadili eğitimi, belirli ilkelere dayanarak yürütülmektedir. Diğer derslerle ve bireyin günlük yaşantısıyla da ilgili olan anadili öğretimini, yalnızca tek bir dersin kapsamında değil, diğer derslerle etkileşimli olarak ele almak uygundur. “Anadili dersini, öncelikle dil sevgisi, dil duyarlılığı, dil sanatı dersi olarak görmeliyiz.” (Kavcar, 1999: 146)

Anadili eğitimi kapsamında yapılacak etkinlikler arasında konu bütünlüğünün sağlanması ve çocuğun ön bilgileriyle yeni bilgileri arasında bağ kurularak göndermeler yapılması; ezbere dayalı öğrenmenin önüne geçmeye ve bilginin kalıcılığına yardımcı olur. “Herhangi bir kademede yapılan bir çalışma, daha önceden yapılmış olana dayalı olmalı ve daha sonraki kademe için de bir hazırlık niteliği taşımalıdır. Böylelikle kopuklukların önüne geçilmiş, bütünlük sağlanmış olur.” (Kavcar, 1999: 146)

“Dili tek tek sözcüklerden oluşan bir bildirişme aracı olarak göremeyiz. Bunun tam tersine, dil dediğimiz dizgenin birbiriyle çok sıkı ilişkili, birbiriyle değerlendirilen birimlerden oluştuğunu düşünmek zorundayız.” (Aksan, 2003b: 16) Birbirleriyle bütünleşmiş etkinlikler; konuların daha iyi anlaşılmasında, dilin inceliklerinin ve bağınıtlarının sezilmesinde önemli yer tutmaktadır.

“Öncelikle dil derslerinin bilgiden çok beceri dersi olduğunu bilmeliyiz. Bilgi, beceriye dönüştüğü veya beceri kazanmaya yardım ettiği ölçüde değer kazanır. Bu durumda bize düşen, dinleme, konuşma, okuma, yazma gibi dört temel beceriyi öğrencilerimize kazandırmak ve dili bir bütün olarak görmektir.” (Kavcar, 1999: 148)

Çocuklar, dil dersleri aracılığıyla farklı bağınıtlarla karşılaşarak anadilinin temel nitelikleriyle ilgili bilgilerini sağlamlaştırırılar.

“Çocuk okula gelinceye kadar dilini nasıl dinleyerek, konuşarak öğrenmişse bundan sonra da yine dinleyerek, konuşarak, yazarak, okuyarak öğrenmelidir. Bu arada dilbilgisinin yardımı, çocuğun farkında olmadan kullandığı birtakım kuralları sezmesi yoluyla dili kullanmada güven kazanması; konuşma, yazma sırasında kendi kendisini kontrol imkânını kazanması şeklinde olacaktır.” (Öz, 2006: 305)

Anadili eğitimi etkinliklerinin uygulanmasında öğretmenin işlevi büyüktür.

“Öğretmenin de dilin inceliklerini bilmiş, öğretim yöntemlerini kavramış, Türkçenin klasikleşmiş eserlerini okumuş, yazarlarını tanımış olması gerekir. Öğretmen bilgiyi ölçmesini ve değerlendirmesini bilmelidir. Öğretmen, dilin birleştirici bir unsur olduğunu, duygu ve düşüncelerin oluşturulmasında dilin rolü olduğunu kavramalıdır.” (Zülfikar, 2008: 87)

Yalnızca Türkçe dersi öğretmenlerinin değil, diğer derslere giren öğretmenlerin de anadili etkinliklerinin başarıya ulaşmasında öz yeterliklere sahip olması beklenmektedir.

Yöntem ve teknikler konusunda program öğretmene yardımcı olabilir ama birbirinden farklı öğrencilerin gereksinmelerinin karşılanmasında o sınıfın öğretmenin görüşlerinin önemli bir payı vardır. “. . . yöntemler konusunda izlenecek yol, baktırarak değil, yaptırarak eğitim olmalı, eğitim ve öğretim bu doğrultuda yapılmalıdır. Uygulanması gereken önemli bir ilke de, bir tek yönleme bağlı kalmak yerine, yöntem zenginliği ve çeşitlilik ilkesi olmalıdır.” (Kavcar, 1999: 148-149) Bu ilke, aynı sınıf içindeki çocukların da farklı gereksinmelerine yanıt verebilen bir düzen içinde, sınıf içi etkileşimin öncelendiği bir biçimde derslerin işlenmesini sağlayacaktır. “Çocuklar, benzer gelişme evrelerinden geçerse de, benzer yaşlarda ve sınıflarda özdeş anadili düzeyine erişemez.” (Göğüş, 1978: 22-23)

Çocuğun düzeyine uygun, nitelikli çocuk yazını yapıtları; çocuklara anadilinin anlatım olanaklarını ve inceliklerini sezdirerek, yapıları bağlam içinde görerek anlama ve anlatma becerilerinin gelişmesine katkı sağlar. “Önce çocuğun ‘kim’ olduğu, yaşına, zekasına göre algılama düzeyi saptanmalıdır. Bu saptamadan sonra çocuğa bir dil zevkinin nasıl verileceği üzerine düşünülmeli, buna göre yazınsal ürünler sunulmalıdır.” (Uçan, 2005: 22) Çocuğun ilgi, istem ve gereksinmelerini karşılamayan, sanatçı bakış açısıyla oluşturulmamış kitaplar, çocukları kendi anadilleriyle ilgili yanlış kanı ve düşüncelere yönleltebilir. “...çocuğun dil ve anlam evrenine uygun olmayan, yapay ve çocuksu bir biçimin kullanıldığı kitaplar, anadili sevgisinin ve bilincinin gelişimini engelleyici birer etken olarak görülmelidir.” (Sever, 2008: 18) Çocukların yaşantılarına dayandırılan etkinlikler, kalıcı öğrenmenin de kapılarını açar. Kendi gibi duyup düşünebilen, kendi yaşantısına benzer yaşantılarla karşılaşan kahramanlar aracılığıyla çocuk da, gerçek yaşamla ilişkilendirerek öykünebileceği yaşantılar kazanır. “Çocuk, her şeyden önce iyi, nitelikli çocuk kitabından ve yazarından, kendisini çocukluğundan çıkarmasını ve kendi dünyasına götürmesini bekler. Çocuğa çocuk olduğunu hatırlatan, onu küçümseyen bir edebiyat çocuk dünyasını yansıtamaz.” (Şirin, 1994: 10)

Öz (2006) de, programda belirtilen amaçların gerçekleşebilmesi için Türkçe dersleriyle ilgili bazı ilkelere yer vermiştir. Belirtilen ilkeler arasında iki ilkenin anadili eğitimi kapsamında önemli bir yeri vardır.

- “Türkçe derslerinde çocuğun dili hareket noktası olmalıdır.

Çocuk, zihni geliştikçe, yaşı ilerledikçe elde etmesi istenen dili kazanmaya başlayacaktır.

- Öğrenciler kitap edinme ve kitaplık kurma zevki kazanmalıdır.

Öğrencilerin okuma zevki alabilmelerinde özellikle sınıf kitaplığı kurmanın önemi büyüktür. Çocuk kitaplarla ne kadar çok baş başa kalır ve onları yakından görme olanağını bulursa o kadar çok kitaba karşı sevgi duyar. Ayrıca çocuğun kitabı sevmesinde, düzeye uygun kitapların içerik yönünden öğrencilere tanıtılması da önemli rol oynar.” (Öz, 2006: 73-74)

Özdemir, (1983: 27) anadili eğitiminin ilkelerini şu başlıklar altında toplamıştır:

- “Anadili öğretiminde çocuğun dilsel evreni çıkış noktası olacaktır. Çocuğun dilsel evreniyse çevresiyle, ilgi ve gereksinimleriyle sınırlıdır. Eğitimin değişik aşamalarında bu sınır aşamalı bir biçimde geliştirilecektir.
- Anadili etkinlikleri belli bir ilişki ağı içinde bir bütün oluşturur: konuşma dinlemeyi, dinleme anlamayı, anlama söze ve yazıya dönüştürmeyi gerektirir. Etkinlikler arasındaki ilişki ağı, derslerin akışını ve değişkenliğini oluşturmalıdır.

- Anadili dersi bir bilgi dersi değil, bir beceri ve alışkanlık dersidir. Alışkanlığın oluşması, becerilerin kazanılması ise yapmayı ve uygulamayı gerektirir.
- Anadili dersi, bir alışkanlık ve beceri dersi olduğu kadar insan kişiliğini kurma, geliştirme dersidir. Bu derste incelenecek metinler, bunlar üzerinde yaptırılacak çalışmalar, kişiliğin oluşumunda önemli bir yeri olan ulusal bilinci ve coşkuyu kazanma, olayları neden sonuç ilişkisi içinde ele alarak yargılama gücünü geliştirme, yazma ve okuma etkinliğiyle imgelem gücünü besleme, güzel ve etkili anlatma amacına yönelik olmalıdır.
- Anadili dersi hem bir amaç hem de bir araç derstir. Bu bağlamda her ders bir ölçüde anadili dersi, her öğretmen de anadil öğretmenidir. Biçimsel bir benzetme değildir bu. Anadili öğretiminde sürdürülen ve alışkanlığa dönüştürülmek istenen davranışlar tüm öteki dersleri de kuşatır.”

İlköğretim 6-8. sınıflardaki Türkçe derslerinde kullanılan araç gereçlerin arasında “Sözlükler”; “Türkçe ders kitabı” ve “Öğretmenlerin kılavuz ve yöntem kitapları”ndan sonra üçüncü sırada gelmektedir. (MEB, 1981) Ölçünlü dilin sözvarlığını yansıtan ve kullanım örneklerini içeren anadili sözlükleri, çocukların anadilleriyle ilgili geçerli ve güncel bilgiler edinmesine yardımcı olur. “O ülkenin/devletin hemen bütün eğitim basamaklarındaki okullarda ölçünlü dil öğretilmektedir; basın-yayın dünyasında ölçünlü dilin kullanılması doğal ve/veya yasal bir zorunluluktur.” (Çotuksöken, 2009: 73) Anadili eğitiminde çocuk için bir başvuru kaynağı niteliğinde olan sözlükler, ilkelerin örneklendirilmesi bakımından da çocuğun değişik kullanım örnekleriyle karşılaşabileceği bir eğitim ortamı sunmaya yardımcı olmaktadır.

2.2. 11-12 YAŞ GRUBU ÇOCUKLARININ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

Örgün eğitim sisteminde öğrenim gören ilköğretim 6. sınıf öğrencileri 11-12 yaş grubu içerisine girmektedirler. Çocuğun gereksinmelerine uygun, ilgi ve istek duyacağı bir ders araç gereci hazırlamak için, onun yaş grubunun gelişim özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Düzeye uygun araç gereçler ve etkinlikler yoluyla; çocuğun bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve dilsel gelişimlerinin desteklenmesinin öncelendiği eğitim ortamları oluşturulabilir.

“Bilişsel alandaki davranışlar, bilgiyi ve bilgiden doğan zihinsel yeteneklerle becerileri içerir. Duyuşsal alanda ise ilgi, tutum ve değer vermeye ilgili davranışlar kapsanır. Psikomotor alana gelince, bu alan koşma, yazma, konuşma, bir müzik aleti çalma gibi, vücut organlarının birisi tarafından yapılan ya da yapılması birden çok organın koordinasyonunu gerektiren hareketlerle becerileri kapsar.” (Tekin, t.y.: 180)

Dilsel gelişim de, çocuğun gelişim dönemleriyle koşut olarak çeşitli alt becerileri içerir.

Çocuğun düzeyine uygun yazın yapıtları aracılığıyla, ilgi ve istemlerinin karşılandığı, düş ve düşünce evreninin uyarıldığı devingen bir yaşam ortamı sunulabilir.

“Çağdaş bir toplumun duyarlı ve etkin bir üyesi olabilmek, bireyin tüm duyu ve düşünceleriyle yaşadığı evreni algılamasını gerektirir. Bir resme bakmak, bir sergiyi gezmek, bir dans gösterisini izlemek ya da bir roman, bir şiir, bir öykü okumak; kişiyi, dünyaya sanatçı gözüyle bakan bir duyarlık ile tanıştırır.” (Sever, 2008: 20)

Sever (2008); çocuk kitaplarının çocuğun dil, bilişsel, kişilik ve toplumsal gelişimleri üzerinde etkili olduğunu belirterek, çocukların yaş gruplarına göre gelişim dönemlerinin genel özelliklerine, yapılabilecek uygulamalara ve kitap önerilerine yer vermiştir.

10-12 yaş ve üstü çocukların dil gelişimi bakımından genel özellikleri: “Çocuklar, olumluluk ve olumsuzluk bildiren yan tümceleri de kullanarak anlamsal olarak daha girişik yargılar oluştururlar.” (Sever, 2008: 45)

10-12 yaş ve üstü çocukların bilişsel gelişimi bakımından genel özellikleri: “Çocukların, olayları zamandizinsel biçimde sıralama becerileri gelişir. Akıl yürütmeyi, mantıksal kuralları, soyut sorunlara çözümler bulmayı öğrenirler. Soyut düşünme başlar, dikkati yoğunlaştırma yetenekleri ve bellek güçleri artar.” (Sever, 2008: 45)

10-12 yaş ve üstü çocukların kişilik gelişimi bakımından genel özellikleri: “Çocuklar, bireysel beceri ve yeteneklerini yaşitlarınıninkiyle gerçekçi biçimde karşılaştırabilir, iç denetimlerini sağlayabilir; hata ve başarılarından kendilerinin sorumlu olduğunu düşünürler.” (Sever, 2008: 63)

10-12 yaş ve üstü çocukların toplumsal gelişimi bakımından genel özellikleri:

“Aileye eskisi kadar bağımlı değillerdir. Daha çok arkadaşlarıyla birlikte olmaya, zaman geçirmeye isteklidirler. Çevresindeki adaletsizliklere tepki göstermeye başlarlar. Cinsiyetleriyle ilgili roller çok belirginleşir. Karşı cinsin rollerini yüklenmekten kaçınırlar; buna karşın karşı cinsle ilişki kurma eğilimi gösterirler.” (Sever, 2008: 71)

Çocukların gelişim özelliklerini edinmeye yönelik süreçleri evrenseldir. İçinde yaşanılan toplumun niteliği, bu gelişim sürecinin doğasını doğrudan etkilememekte, bir bütün olarak algılanması gereken gelişim süreçlerinde uyarıcı görevi üstlenmektedir. Yaş gruplarına göre gelişim süreçlerini birbirinden bağımsız ve kesin

olarak sınırlamak olanaklı değildir. İç içe geçmiş bu dönemler ve süreçler karşılıklı etkileşim içindedir.

“Okul dönemi çocuğunun gelişim sürecinde, amaca uygun değişimlerin gerçekleştirilebilmesi için bilişsel, dilsel, kişilik ve toplumsal gelişimine katkı sağlayacak koşulların ve ortamların yaratılması gerekir. Bu koşullar, çocuğa kendini ve başkalarını, özdeşim kurabileceği kişilikleri tanıması için olanaklar yaratmalı; yaşamında karşılaşılabileceği sorunların çözümü için sezinletici dönütler sunmalı, onun yaşama ve insana ilişkin merak ve özlemlerini yanıtlamalıdır.” (Sever, 2009: 16)

“Genel bir belirlemeyle, çocukların dilsel becerileri kazanma aşamalarında, kültür ve dil farklılığı belirleyici bir etken değildir. Dil gelişiminin evrensel basamakları sağlıklı her çocuk için geçerli olmasına karşın; çocuğun içinde yaşadığı kültürel çevre ve bir uyaran olarak modellerin özellikleri, dil gelişiminin niteliğini de etkilemektedir.” (Sever, 2008: 35)

Çocukların bireyselliğin öncelendiği eğitim yaklaşımlarının amacı, çocuklar arasındaki bireysel farklılıkları yok ederek onları birbirine yaklaştırmak değil, bu farklılıklardan yola çıkan eğitim ortamları sunmak olmalıdır. “Çocuğun dil ve kavram gelişimi elbette onun zihinsel ortamı, sosyal durumu ve duygusal gelişimiyle de doğrudan bağlantılıdır.” (Özbay, 2006: 109)

Akyol (2006: 41), çocuklar arasındaki bireysel farklılıkları üç başlık altında gruplandırmıştır:

“1. Doğuştan Gelen Farklılıklar

- a. Yaş
- b. Görünüş
- c. Algısal özellikler
- d. Genel sağlık
- e. Özel yetenekler
- f. Zekâ

2. Öğrenilen Farklılıklar

- a. Dil
- b. Duygusal uyum
- c. Sosyal duyarlılık ve davranış
- d. Çalışma alışkanlıkları
- e. Psiko-motor becerileri
- f. Ahlakî ve edebî davranışlar

3. Ön Yaşantılarından Kaynaklanan Farklılıklar

- a. Aile
- b. Seyahat
- c. Arkadaş grubu ve mahallî çevre

d. Okul ve dinî yerler.”

Çocukların bilişsel ve dilsel gelişim süreçlerini birbirinden ayrı olarak ele almak olanaklı değildir.

“Çocukların dilsel ve bilişsel gelişim süreçleri arasında birbirini bütünleyen bir ilişkiden söz edilebilir. Yaşam boyu geliştirilmesi gereken bu beceriler arasındaki etkileşim, birbirini var kılmaya dönüktür. Çocuğun dilinin gelişmesi, onun düşüncesini de geliştirecektir.

Dil, yalnızca bir iletişim aracı değil; anlama, anlatma ve düşünme aracıdır. Düşünme ise kavramlar ve onların yerini tutan sözcüklerle gerçekleşir. Kişinin kavramsal yeterliği onun düşünme gücünü belirleyen temel değişkendir.” (Sever, 2009: 4)

Okuma becerisi dille yakından ilişkilidir. Okuma sürecinde devindirilen düşünme ile dil gelişimi arasında doğrusal yönde bir ilişki vardır. “Çocukların okul türü öğrenme sürecinde kavramsal boyutlu gelişimini sağlayan en temel etkinlik, okumadır. Okunan metinlerin niteliği, çocukların kavramsal gelişiminde belirleyici bir özelliğe sahiptir.” (Sever, 2009: 4)

“Yapılandırıcı dil yaklaşımı, dil ve zihinsel becerilerin gelişimini birlikte ele almaktadır. Özellikle günümüz dünyasının karmaşık sorunlarının üstesinden gelmek için öğrencilerin düşünme, anlama, sorgulama, sorun çözüme, araştırma, değerlendirme vb. zihinsel becerilerinin geliştirilmesini öngörmektedir.” (Güneş, 2007: 55-56)

Bilginin doğrudan alınmasını değil, bireyin belleğinde işlenerek anlamlandırılmasını öngören yapılandırıcı yaklaşımda, becerilerin gelişimi süreç içerisinde değerlendirilmektedir. Bireyin bilgiyi ezberlemesi bir sonuçtur; ancak bilgi bellekte yapılandırılmamışsa, bireyin üzerinde düşünce geliştirmedeği ve kalıcı olma olasılığı düşük bir bilgi edinilecektir.

“Dil, düşünce ve duyguları anlatmada ve öğrenmede; algılananları, deneyimleri, bilgileri aktarmada kullanılan bir araçtır. Dilin kazanılması çocuğun zihin gelişimi ile yakından ilgilidir. Problem çözme, kavram oluşturma gibi süreçlerde dil ve zihin gelişimi karşılıklı etkileşim içindedir.” (Sayan, 2005: 24)

Göğüş (1978: 17-18), gençlerin ruhsal gelişimi ve anadili eğitimiyle ilgili, “erinlik öncesi dönem” olarak adlandırdığı 11-13 yaş grubu çocukları için konuya şu açılardan yaklaşmaktadır:

“Ortaokulların 1 - 2. sınıflarına düşen bu evrede çocukluğun son dönemi yaşanır. Zekâ gelişimi sürer, duygu ve heyecan da gelişir.

Çocuklar uzun dikkat isteyen çalışmalardan hoşlanmazlar. Okuma ilgi, düzey ve becerileri ayrılık ve değişiklik gösterir. Genellikle masal zevki biter, artık ilgi, gerçekler üzerinde toplanır. Ama imgelem gücü gene etkindir. Okuma isteği artar; spor, eğlence, gülmece

yazılarını severler. Hayvanların yaşamına, fen ve doğa olaylarına serüven, havacılık, giz, keşif, gezi, buluş konularına, kahramanların yaşamcalarına ilgi gösterirler. Ansiklopedilerden, öğretici kitaplardan yararlanabilirler. Uzun yapıtları, romanları okumaya dayanamazlar; küçük öyküleri, kısa yazıları ararlar. Kızlar hafif sevi romanları okumaya başlarlar. Sinemaya gitmekten, televizyon izlemekten, radyo dinlemekten hoşlanırlar. Bu alanda kötü örneklerden ve vakitlerini boşa harcamaktan kurtarmak için onlara kılavuzluk gerekir.

Okuduklarının etkisi ve örneğiyle kendi düşünce ve duygularını da hayali oyunlarla (oyunlaştırma ile) anlatmak isterler. Bunun için dil becerilerindeki yetersizliklerini gidermeye isteklidirler. Bu isteklerden yararlanarak öğretmen onları oyun, öykü gibi yaratıcı yazılara yönltebilir.

Kızlarda ve erkeklerde kendilerine özgü yer ve eşya edinmek merakı doğar. Derme (kolleksiyon) merakı da başlar. Bu yönsemelerden yararlanılarak kitap edinmeye, kitaplık kurmaya yönltilmelidirler.

Bu evrede başka insanlarla ve toplumla ilgilenme duygusu başlar. Toplumda yaşayan görgü ve ahlak kurallarını öğrenmeye heves ederler. Bundan yararlanarak nezaket sözleri, küme ve sınıf içinde konuşma yöntemleri öğretilir. Arkadaşlık ve yardımlaşma duygusu kuvvetlidir; ama arkadaşlarını henüz kendi cinsinden seçerler. Bu nitelikleriyle gençler küme çalışmalarına çok uygundurlar.

Büyümüş oldukları kanısındadırlar. Bundan dolayı düşüncelerine önem verilmesinden hoşlanırlar. Kendi sorunlarında düşüncelerinin alınmasını, sınıf ve okul işlerine karıştırılmalarını isterler. Artık onlara özgü, sorumluluk verilmelidir. Eğitsel kollarda da bu nitelikleriyle yararlı olurlar.

Başarıdan hoşlanırlar. Bu isteği, iyi yetişmesinde en büyük etken, öğretmene en büyük yardımcı olarak görülüp bu duygudan yararlanılmalıdır.

Bu evrede zevkler, eğitim ve öğretim sonuçları, ayrılıklar ve aşamalar gösterir.”

Bireylerin bilişsel gelişimleri, yaş gruplarına göre diğer gelişim süreçleriyle birlikte ilerlemektedir. 11 yaşla birlikte soyut işlemler dönemine giren çocuklar, farklı sınıflama yollarını kullanarak çevrelerini anlamlandırma yoluna giderler.

“1. Önermelere dayalı sınıflama: On bir yaş ve daha sonrasında birey, mantık kurallarına dayalı önermelerle, obje ve olayların özelliklerini sınıflama eğilimi gösterir.

2. Cebirsel işleme dayalı sınıflama: Birey, önermelere dayalı sınıflamada olduğu gibi, on bir-on iki yaşlarında ve daha sonraki yıllarda cebirsel işlemlere dayalı sınıflama yapabilir.

3. Bilgi birikimine dayalı işlemler: Ergenlik döneminde çocuk bilgi birikimine ulaşmıştır. İşsel uyarılarla bu bilgileri inceler.” (Ülgen, 2004: 133-134)

“11 yaşını geçen bir çocuk ise, bağdaştırıcı bir analiz yeteneğine sahiptir, düşünce yeteneği öneri getirebilir seviyeye ulaşmıştır ve tümdengelim yöntemiyle hipotez kurabilir.” (Özby, 2006: 111-112)

Çocukların gelişimlerinde önemli bir kırılma noktası olan soyut işlemlere geçiş aşaması; çocuğun düşünce dünyasının biçimlendiği, özerk benliğine karşı yoğun bir ilgi ve merak duyduğu ve dış dünyayı, oluşturduğu şemalarla anlamlandırma yoluna

gittiği devingen bir süreçtir. “Aslında insan yaşamı bir bütündür, onun için bu dönemler birbirinden kesin sınırlarla ayrı, bağımsız değil, iç içedir. Dahası her çocuğun gelişim hızı, biçimi farklı olduğundan, kimi çocuk bir üst döneme daha önce girebilir.” (Nas, 2002: 7) Bunun yanında öğrencilerin içinde bulunduğu toplumsal ortam da onların gelişim süreçlerinin ilerleyişinde önemli bir işlev üstlenmektedir.

“Özellikle temel eğitim ikinci kademe, öğrencilerin sakin büyüme ve gelişme döneminden çıkarak dalgalı ve birbirlerinden farklı gelişme seyri gösterdikleri dönemdir. Bu yüzden temel eğitim ikinci basamak öğrencilerinde aynı sosyokültürel durumda bile farklılıklar kendisini göstermektedir.” (A. Yalçın, 2006: 59)

“Dil gelişimi ve düşünce gelişimi birçok açıdan el ele gitmektedir. Dil bir yerde düşüncenin taşıyıcısıdır. Dolayısıyla anlatım gücü yüksek bireyler aynı zamanda düşünce gücü de yüksek bireylerdir.” (Yağmur, 2000: 196-197) Çocuğun ilgileri, gereksinimleri doğrultusunda düzenlenen, gelişim süreçlerinin bütünsellik içinde ele alındığı öğretim ortamları, onların yetenek ve yaratıcılıklarını geliştirebilmelerine de olanak tanır.

“Dil öğretimi çalışmaları, seviyelerine uygunluğunun yanında, hedef kitlenin ilgileri de göz önünde bulundurularak düzenlenmelidir. Bu yaş döneminin başında (11-12 yaş) çocuklar ellerine geçen her şeyi okurlar. ...Okuduklarında hep kendilerini görürler, kitaplardaki kahramanlarla özdeşim kurarlar.” (Özbay, 2006: 125)

Çocukların karşılaşacağı metinlerin de onların düzeyine, ilgi, istem ve gereksinimlerine uygun, öykünmelerine olanak sağlayacak biçimde oluşturulması gerekir. “Her yaş dönemine göre çocuk, ruhsal yapısına, dil düzeyine uygun kitaplarla karşı karşıya getirilmelidir.” (Uçan, 2005: 22) Dalgalı ve sorgulayıcı bir erginlik dönemine geçiş sürecinde olan çocukların düş ve düşünce evrenlerini devindiren metinlerle karşılaşmaları; sağlıklı, mantıklı, tutarlı bir düşünce evreni oluşturmalarına destek olacaktır. Dil ve düşünce güçleri ortak bir paydada buluşabilen, anadilinin anlam olanaklarının bilincinde olan ve etkin bir biçimde kullanmaya çalışan bireylerin yetişmesi; hazırlanacak olan programlarda çocukların okuma kültürü edinme süreçlerini destekleyen nitelikli ve düzeylerine uygun metinlerle karşılaşmaları bakımından önemlidir.

2.3. SÖZVARLIĞI

2.3.1. Sözcük Nedir?

Sözcük; çoğu zaman sözcük dağarcığı, sözdağarcığı, sözcük hazinesi kavramlarıyla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Sözcük;

“1. Bir dildeki sözcüklerin, deyimlerin, terimlerin kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin oluşturduğu bütün, sözdağarcığı, °vokabüler.

2. Bir kimsenin, özellikle bir yazarın kullandığı sözcükler bütünü.” olarak tanımlanmaktadır. (Dil Derneği, t.y.)

Sözcük kavramını özel alanlarla bağdaştırmak da olanaklıdır. Bir dilin, bir bireyin sözcük öğelerinin yanında bir sözlüğün, bir bilim dalının, bir kitabın vb. sözcüklerinden de söz edilebilir.

“Sözcük, sadece bir dilde bir takım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar – ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler – olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yaratıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir.” (Aksan, 1996: 7)

Bireyin sözcüğünün belirlenmesi, ana dilinin sözcüğünden yola çıkmayı gerektirir. Bireylerin sahip olduğu sözcük öğeleri, ana dilleriyle doğrudan ilişki içindedir. Çotuksöken, bir dilin sözcüğünü; değişkenlik, dökümünü yapma ve sözlüklerde yer alması bakımlarından değerlendirmektedir:

“Bir dilin sözcüğü özü bakımından değişkendir, devingendir. Dil, insanla birlikte var olduğuna göre, dili kullanan insan zaman içinde dille ilgili çok değişik yapıp etmelere başvurabilmektedir: Çeşitli gereksinimler karşısında yeni sözcükler, deyimler, atasözleri, kalıp kullanımlar vb üretmektedir, ilişkili olduğu ulusların dillerinden çeşitli dilsel birimler (kimi durumda ek bile) alabilmektedir.

Bir dilin sözcüğünün tam bir dökümünü yapmak pek mümkün değildir. Çünkü biraz önce de değindiğimiz gibi dil de insanla birlikte sürekli değişim ve gelişim içindedir; kimi durumlarda çok kısa zaman dilimleri içinde bile hiç beklenmeyen değişimler olabilmektedir.

Bir dilin güncel sözcüğünün en geniş olarak yer aldığı kaynaklar, o dilde hazırlanmış genel (daha çok da ansiklopedik nitelikteki) sözlüklerdir. Özellikle genel sözlüklerde bir dilin sözcüğü kullanımdaki tanımlarıyla, kullanım örnekleriyle, kökenbilim açıklamalarıyla, sesletim özellikleriyle yer almaktadır.” (Çotuksöken, 2002: 34)

Aksan, bir dilin sözcüğünü şöyle açıklamıştır:

a) “*Yerli sözcükler,*

b) *Yabancı sözcükler ya da alınma sözcükler*” olarak ikiye ayırır.

“Yerli sözcükler, dilin kendisinin olan, kökeni dilde bulunan, başka bir dilden alınmayan sözcüklerdir. ... Yerli sözcüklerin bir bölümü, *çekerdek sözcükler, kalıt sözcükler ya da temel*

sözvarlığı olarak adlandırılır. Her dilde kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşayan bu öğeler, insan yaşamında birinci derecede önemli olan, insana ve çevresine ilişkin önemli kavramları yansıtan sözcüklerdir.” (Aksan, 2003b: 17)

Aksan, yerli sözcükler olarak tanımladığı sözcüklerin “temel sözvarlığı”nı oluşturan bölümünün anadili ve yabancı dil öğretiminde büyük bir önem taşıdığını belirtmiştir. Aksan’ın özellikle değişik yaş kümelerine göre öğretimin nasıl yapılacağı, kaynak kitapların ve sözlüklerin nasıl hazırlanacağı ile ilgili görüşleri, çalışmamızda savunulan temel tezle örtüşmektedir:

“Anadili ve yabancı dil öğretiminde, öğretilecek dilin en sık geçen, en gerekli sözcüklerinin saptanması, bu öğretimden alınacak sonucun başarılı olup olmamasında rol oynamakta, öğrenen kişiye en gerekli sözcüklerin belirlenmesi konusunda, özellikle sıklık sayımlarına dayanan çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin değişik yaş kümeleri için yapılacak anadili ve yabancı dil öğretiminde, okuma kitapları ve sözlüklerde hangi öğelere öncelikle ve hangi sıraya göre yer verileceği, bu çalışmalarla saptanıyor.” (Aksan, 2003b: 17)

Göğüş (1978: 363) de anadilinin öğretimi aşamasında kullanılması gereken sözcükleri; “en çok kullanılan sözcükler” olarak adlandırmıştır ve eğitimin bu sözcüklerin öncelikle yürütülmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

“Çağdaş toplumda kavramlar çeşitlenip arttıkça dillerde de yüz binlerce sözcük oluşmuştur. Öğrencilerimize bunların hepsini öğretmek gerekmez; buna okul yılları içinde olanak da yoktur.

Bu güçlük karşısında, ‘en çok kullanılan sözcükleri seçmek’ eğitimde bir ilke olarak benimsenmiştir.”

Yaş grupları ilerledikçe, çocukların deneyimleriyle orantılı olarak sözvarlığı öğeleri de niceliksel ve anlamsal derinlik bakımından gelişir. “Sözcükler zamanla çocukların görerek, konuşarak, yaşayarak, deneyerek, okuyarak kazandıkları anlamlarla zenginleşir.” (Göğüş, 1978: 360)

Anadili eğitiminde bireylerin sözvarlığı öğeleriyle ilgili düzeyi, onların anlama ve anlatma becerilerini etkiler. Bireylerin sözvarlığı öğeleri “etkin” ve “edilgin” sözvarlığı olarak ikiye ayrılır.

“Bireyin dil edinim sürecinde öğrendiği bütün sözcükler belleğinde edilgin sözvarlığını oluşturur. Etkin sözvarlığı ise, bireyin dil kullanımı sürecinde edilgin sözvarlığından seçip kullandığı sözcüklerin bütünü olarak kabul edilir. Edilgin sözvarlığındaki sözcük sayısı doğal olarak çoktur, etkin sözvarlığındaki sözcük sayısı da çeşitli nedenlere bağlı olarak edilgin sözvarlığına oranla oldukça sınırlıdır.” (Çotuksöken, 2002: 41-42)

Yukarıdaki tanımda, etkin ve edilgin sözvarlığı açıklanırken genel olarak “sözcükler”den yola çıkılsa da sözvarlığının öğeleri olan deyim, terim, kalıp sözler vd. de bu açıklamanın içine katılabilir. Göğüş, sözvarlığı yerine “sözcük dağarcığı”;

etkin ve edilgin sözcükleri yerine de “etkin ve edilgin sözcükler” kullanımlarını yeğlemiştir.

“Bir kişinin kazandığı sözcüklerin hepsine sözcük dağarcığı denir. Çocuklarda ve büyüklerde sözcük dağarcığı, işleyiş yönünden iki türlü canlılık gösterir: 1. Etkin (active) sözcükler: Konuşurken, yazarken kullanılanlar. 2. Edilgin (passive) sözcükler: Dinlerken, okurken anlaşılanlar. Etkin sözcüklerin sayısı, edilginlere göre çok az olmaktadır; çünkü insanlar dinleyerek, okuyarak, görerek birçok konular üzerinde sözcükler öğreniyorlarsa da bunlardan ancak uğraşları ve ilgileri üzerindeki sözcükleri kullanıyorlar.” (Göğüş, 1978: 360)

Bireyin kullandığı sözcükleri öğeleri dört başlık altında ele alınarak şöyle sıralanabilir:

- “1. İşitme sözcükleri (Öğrencinin işittiği zaman anladığı sözcükler),
2. Okuma sözcükleri (Öğrencinin çeşitli konuşma durumlarında kullandığı sözcükler),
3. Konuşma sözcükleri (Öğrencinin çeşitli konuşma durumlarında kullandığı sözcükler),
4. Yazma sözcükleri (Öğrencinin mektuplarda, raporlarda, kısaca bütün yazılı anlatım çalışmalarında kullandığı sözcükler).” (Özdemir, 1987: 182)

Bireylerin beceri alanlarına ilişkin sözcükleri öğeleri onların yaş, eğitim durumu, çevre, ilgi ve istek gibi değişkenleriyle yakından ilgilidir. Bu gerçek, bireylere kazandırılacak sözcükleri öğelerinin belirlenmesinde onların gereksinmelerinin göz önüne alınması gereğini doğurur.

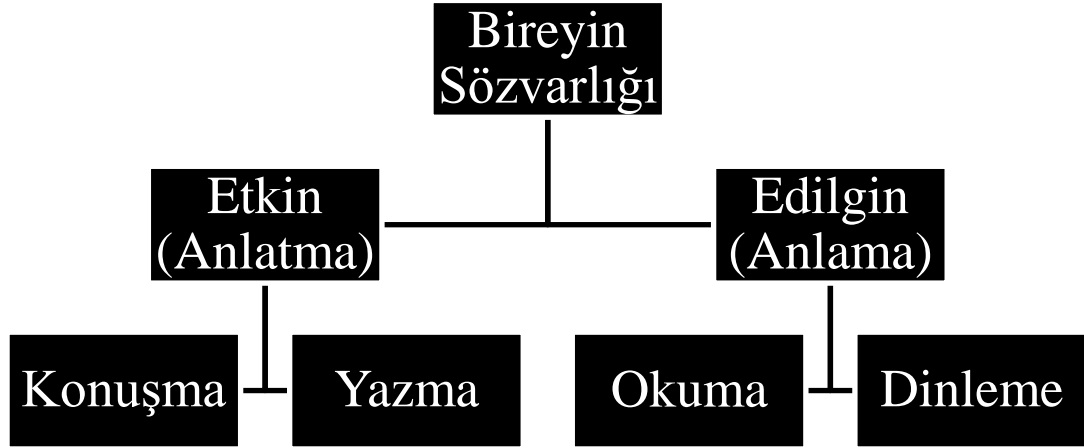
“Genellikle okula başlayan bir çocuğun işitme, bir başka deyişle anlama sözcükleri oran bakımından fazladır. Konuşma sözcükleri ise oldukça sınırlıdır. . . . Bununla birlikte okula başladıktan hemen sonra okuma ve yazma söz dağarcığı da hızla gelişir. Öyle ki dört ve beşinci sınıflarda okuma sözcükleri, konuşma sözcüklerinden daha artık bir duruma gelir. Öğrenci, konuşmasında kullandığı sözcüklerin çok daha fazlasını okuma çalışmalarında tanır, anlamlandırır. Topluca belirtmek gerekirse bu dört tür sözcük, çocukların dilinde başlangıçtan itibaren gelişir. Gelişme hızı önceleri fazladır. Ama sınıflar ilerledikçe bu hız düşer. Bunların içerisinde sayısı yönünden en sınırlı kalan öğrencilerin konuşma sözcükleri olur.” (Özdemir, 1987: 182-183)

A. Yalçın (2006: 59), çocukların sözcüklerinin geliştirilmesine yönelik olarak farklı beceri alanlarının birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.

“Anlamaya yönelik dil becerileri için geçerli söz dağarcığı ile anlatmaya yönelik dil becerileri için söz dağarcığı arasında daima fark bulunmaktadır. Dinleme ve okuma söz dağarcığı, konuşma ve yazma söz dağarcığından daha zengindir. . . .Sadece okuma becerisine yönelik söz dağarcığına bağlı kalmak çocuğun pasif bir tutuma girmesine sebep olur.”

Bireylerin etkin sözcükleri, anlatma becerisine yönelik olarak konuşma ve yazmada kullanılan sözcükleri öğelerini; edilgin sözcükleri ise, anlama becerisine yönelik

olarak okumada ve dinleme/izlemede kullanılan sözvarlığı öğelerini yansıtmaktadır. Bireylere yönelik olarak sözvarlığı akışı, bir çizenekle de gösterilebilir.

Bireylerin kullandığı etkin ve edilgin sözvarlığı öğelerinin her zaman uyumlu olduğu söylenemez. Birey, okurken anladığı bir sözcüğü konuşurken/yazarken kullanamayabilir. Etkin sözvarlığı içinde olan konuşma ve yazmada, edilgin sözvarlığı içinde olan okuma ve dinlemede de farklılıklar söz konusudur. Örneğin; birey, konuşurken kullandığı bir sözcüğü, yazarken kullanmayabilir. Bu örnekler, konuşma-yazma-okuma-dinleme arasında geçişli olarak çoğaltılabilir.

“Sözgelimi, bir öğrenci ‘ahlâksız’ sözcüğünü duyduğu zaman anlar, ona bir anlam yükler. Ama aynı sözcüğü ne yazılarında ne de konuşmalarında kullanabilir. Demek ki bu sözcük yalnız onun işitme ile ilgili söz dağarcığı arasına yerleşmiş, konuşma ve yazma sözcüklerinin arasına yerleşmemiş, etkin hale gelmemiştir.” (Özdemir, 1987: 182)

2.3.2. Sözvarlığının Geliştirilmesi ve Sözvarlığının Geliştirilmesinin Önemi

Bireyin sözvarlığının geliştirilmesinde, anadili eğitiminin önemli bir işlevi vardır. Birey, ilk sözcüklerini anadilini öğrendiği aile çevresinde kazanırken okul yaşantısının başlamasıyla gelişen anadiliyle koştut olarak beceri alanlarına ilişkin sözvarlığı da gelişme gösterir. Birey, ilgi alanları ve gereksinimleri doğrultusunda sözvarlığına yeni öğeler ekler.

“Örneğin bir birinci sınıf öğrencisinin okumayı öğrenmesi önce sözcük şekillerini tanıma ve ayırması ile başlar. Bunun gibi öğrencilerin dinlediklerini anlamaları da yine sözcük ayırmalarına, anlamlandırmalarına bağlıdır. Duyulanların, görülen ve yaşanılanların sözle ya da yazı ile etkili bir biçimde anlatımı bunları belirtecek sözcükleri gerektirir. Kısaca

öğrencilerin anadili etkinlikleri diye adlandırdığımız konuşma, yazma, okuma ve dinleme alanlarındaki başarıları söz dağarcıklarının zenginliği, sözcükleri anlamlandırmaları ile çok yakından ilgilidir.

Öğrencilerin zengin bir söz dağarcığına sahip olmaları onları yalnız anadili derslerinde değil, bütün derslerde başarılı kılar. Bunun için de okuma çalışmalarında öğrencilerin söz dağarcığını zenginleştirme, sözcükleri kullanım yönünden de onların dilinde etkin hale getirme gözönünde tutulacak ana ilkelerden biridir.” (Özdemir, 1987: 181)

Çocuklara sunulacak eğitim ortamlarının yalnızca okulla sınırlandırılması, okul türü öğrenmenin öncelenecek çocukların okul dışında yapabileceği etkinlikler doğrultusunda yönlendirilememeleri onların edindikleri bilgileri belleklerinde işleme ve kalıcı hale getirmelerinin önünde engel oluşturur. “Düşünme, duyma, anlama ve anlatma gücümüzle söz dağarcığımız arasında sıkı bir ilişki vardır. Söz dağarcığımız sınırlıysa anlamakta ve anlatmakta sıkıntı çekeriz. Çünkü sözcükler anlamının ve anlatmanın temel yapı taşlarıdır.” (Özdemir, 2003: 3) Bireyin çevresiyle kurduğu iletişimde ve çevresindeki uyarıcıları etkin olarak anlamlandırabilmesinde sahip olduğu sözvarlığı öğelerini devindirerek etkileşime girmesi önem taşır.

“Sözcük dağarcığının zenginliği insan ilişkileri, öğrenme başarısı bakımından da öğrencilere üstünlük sağlar. Düşünce ve duygularını uygun sözcüklerle anlatan kişiler başkalarıyla daha sağlıklı ilişkiler kurabilirler. Bu gibi kişiler edebiyat, sosyal bilgiler ve sanatlarla ilgili derslerde ve etkinliklerde de kolayca başarı elde edebilirler.” (Kavcar, Oğuzkan ve Sever, 2005: 7)

Türkçe dersi aracılığıyla sözcük dağarcığını geliştirilmesinde anadili etkinlikleri bir dizgeye bağlanarak belli bir anlamsal ve mantıksal sıra gözetilmelidir.

“Anadili öğretimi, öğrencinin sözvarlığının zenginleşmesine katkıda bulunur. Bu öğretim sürecinde öğrenciye sunulan sözlü ve yazılı ders ve yardımcı/kılavuz metinler, öğrencilerin bildiği sözcüklerin ötesinde çok çeşitli sözcükler (sözcük, terim, deyim, atasözü, kalıplaşmış söz vd) de içermektedir. . . . Gerçekte anadili sevgisi ve bilinci edinmiş olan bir insan, yaşamı boyunca söz varlığına yeni sözcükler katar; bunun temelleri de hemen herkesçe kabul edildiği gibi anadili öğretiminin ilk yıllarında atılır.” (Çotuksöken, 2002: 12)

Anadilinin kullanım inceliklerini ve gizlerini çocuklara duyumsatan etkinlikler aracılığıyla, onların duygu ve düşünce eğitimlerine de katkı sağlanarak edinilen bilgileri belleklerinde devindirme olanağı sunulur. “İnsan sözcüklerle düşünür. Biz, en önemsiz bir ihtiyacımızdan en çapraşık duygu ve düşüncelerimize kadar başkalarına açıklamak istediklerimizi ancak sözcüklerle anlatabiliriz.” (Sağır, 2002: 3)

“Çocuklar, kendi ailelerinden ve toplumsal çevrelerinden kazandıkları sözcükleri, daha sonraları yeni sözcüklerle zenginleştirmektedirler. Bunda başlıca etkenler şunlardır;

1. Toplumsal çevre

2. Öğrenim
3. Yöntem
4. Okuma
5. Anlatım
6. Kişisel ilgiler” (Göğüş, 1978: 362)

Göğüş’ün okuma maddesine, dinleme beceri alanı da eklenebilir. Sözvarlığının geliştirilmesinde bireysel ayrılıkların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çocuğun farklı aile, okul, arkadaş çevresi içinde bulunması; dili bireysel olarak kullanımında da ayrılıklara yol açar. Çocuklar aynı çevrede yetişmeler bile bireysel dil kullanımlarında ayrılıklar görülebilir. Bireyin “içsel” süreçleri, ilgi ve gereksinimleri bireysel dil kullanımlarında öne çıkmaktadır.

“...sözcükleri söylemiş, seçmiş, belli sözcükleri tekrarlayış bakımından aynı aileden iki kişinin, örneğin birlikte yetişmiş, aynı okulda okumuş, aynı ortamda yaşamakta olan iki kardeşin dilleri arasında mutlaka fark vardır. Aynı çevrede yetişen iki kardeş arasında, dili kullanma açısından göze çarpan farklar, dilin kendi niteliklerinden doğar. Çünkü dil, kişinin ruhsal durumuna, ruh yapısına, yeteneklerine sıkı sıkıya bağlıdır ve insan konuşurken bunları yansıtır.” (Aksan, 2003a: 52)

Sözvarlığı öğelerinin niceliğinden çok, sahip olunan sözvarlığı öğelerinin uygun bağlamlarda etkin bir biçimde değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

“Düşünce ve duyguları tam olarak anlatabilmek için sözcüklerin özelliklerini tanımalı, onları bu özelliklerine göre doğru ve yerinde kullanmalıdır. Her sözcüğün cümle içinde belirli bir yerde bulunması, söylemek istediklerimize uygun bir görev görmesi gerekir.” (Kantemir, 1995: 183)

Sayan (2005: 19) da, bireyler arasında anlaşmanın bir gereği olarak sözcüklerin anlamlarına vurgu yapar. “Söylemek istediklerimizi tam ve doğru olarak söyleyebilmemiz için kavramları aşağı yukarı değil, tam ve doğru olarak belirten kelimeleri bulmamız gerektir.” Bu bağlamda bireylerin sözvarlığı öğelerini, değişik bağlamlarda görmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Birey, karşılaştığı bağlamlar aracılığıyla sözcüğün anlamı konusunda çıkarsamalar yapabilir. Ülper (2010: 102), okuma becerisi bağlamında bu konuyu örneklendirir: “...okurun okumakta olduğu metindeki kavramlarla ya da terimlerle daha önce karşılaşmış olması okuduğunu anlamlandırabilmesi üzerinde etkili olacaktır.” Sözvarlığıyla okuma becerisi arasındaki ilişki, bir bütünün ayrılmaz parçalarını oluşturur. “Öğrencilerin çeşitli aşamalarda okumaları gereken kitapların belirlenmesi de önemli bir iştir. Piyasayı saran kitap özetleri veya sadeleştirilmiş metinler bu amaca hizmet etmez.” (Zülfikar, 2008: 84) Çocukların ilgi ve isteklerine seslenen, düzeylerine uygun okuma

metinleriyle karşılaşmaları, sözcük varlığını geliştirirken okumaya yönelik istek duymalarını da destekleyici niteliktedir.

“Söz dağarcığı, öğrencinin okuduğunu anlamadaki başarısını birinci derecede etkileyen bir etmendir. Çünkü, sözcükler anadilinin yapı taşlarıdır. Sözcük düşünebilmenin de en somut birimidir. Okunanın tam ve doğru olarak algılanmasını da büyük ölçüde sözcük dağarcığı zenginliği belirler. Bu ilişkiler değerlendirildiğinde, anadili öğretiminin sözcükler ve tümceler üzerinde çalışmakla gerçekleşebileceği ortaya çıkar.” (Sever, 2004: 334)

Okuma etkinliği ve sözcük varlığı; birbirini karşılıklı olarak etkileyen iki değişken olarak ele alınabilir.

“Öğrencilerin, okuduklarını ve dinlediklerini tam ve doğru olarak anlaması; anladıklarını, düşünüp tasarladıklarını söz ve yazıyla etkili biçimde anlatması, büyük ölçüde sözcük dağarcıklarının zenginliğine, bu dağarcığın zenginliği de okuma etkinliğine bağlanabilir.” (Sever, 2004: 15)

Beceri alanlarıyla ilgili etkinlikler azaldığında, bireyin dilsel beceri alanlarında edilginliği arttıkça; kazanılan yeni sözcük varlığı öğeleri bu etkinliklerde kullanılmadığında bireyin sahip olduğu sözcük varlığı bu durumdan olumsuz anlamda etkilenebilir. “...bilgisel beslenme kaynaklarından yararlanma edimi azalmaya başlayınca sözcük varlığı da bundan olumsuz yönde etkilenir.” (Çotuksöken, 2002: 43)

Sözcük varlığının geliştirilmesi, bireyin kendisini ve evreni etkin bir biçimde anlamlandırabilmesi, okuma kültürü sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Birey, edindiği sözcük varlığı öğelerini ve bu öğeleri anlamlandırma düzeyini; kendi gelişimiyle ve yaşantısıyla koşut olarak ilerletirse, becerileri yoluyla kazandıklarını uygun sözcüklerle anlatma yetisini geliştirir. “Birey, sözcüklerin ince anlam ayrımlarını bilerek, bunları uygun bağlamlarda kullanarak çevresiyle daha güçlü bir iletişim kurabilir.” (Çotuksöken, 2009: 38)

Çocuklar, soyut işlemler dönemine geçtikten sonra çevrelerini anlamlandırma, karşılaştıkları öğeler arasında ilişkiler kurma eğilimi duyarlar. Çocuk, kendi ilgi ve gereksinimleri doğrultusunda çevresiyle kuracağı ilişkileri bilinçli bir biçimde seçebilir. “Okudukça, dünyası zenginleştikçe, kavramsal belleği geliştikçe, dili doğru, kurallı ve güzel kullanma konusunda bilinci pekiştikçe, günlük konuşmalarında da kullandığı sözcük sayısını arttıracaktır.” (Çotuksöken, 2009: 45)

2.3.3. Sözcük Ögelerinin Belirlenmesinin Önemi, Yolları ve Zorlukları

Düzeğe göre sözcük ögelerinin belirlenmesi konusu, genel dilin özel bir alanını oluşturmaktadır. Sözcük ögelerinin belirlenmesi, özellikle anadili eğitimiye yönelik etkinliklerin, ders kitaplarının, yazınsal nitelikli kitapların hazırlanması bağlamında önem taşımaktadır. Ancak, sözcük ögelerinin sıklık ve yaygınlık dizelgeleriyle birlikte ortaya konulabilmesi için etkin ve edilgin sözcük ögelerini saptayacak çeşitli uygulamaların yapılması gerekir.

Sözcük ögelerinin bilinirliğinin belirlenmesinde, çağdaş dilbilim anlayışının gereği olarak, kullanıldıkları bağlamdan yola çıkılmaktadır. Akyol'un (2006: 11), sonuçlarına yer verdiği araştırmada sözcüklerin tanınması için bağlam içindeki kullanımların önemine vurgu yapmıştır.

“... kelimeler metin ortamının dışında bir liste halinde öğrencilere verilmiş ve öğrenciler bazı kelimeleri okuyamamışlardır. Okuyamadıkları kelimeler metin ortamı içerisinde sunulunca %25'ini başarıyla okumuşlardır. Bu araştırma kelimelerin okunmasında metin ortamının katkısını ve önemini ortaya koymakta ve aynı zamanda da bütünden parçaya yaklaşımının iddialarını desteklemektedir.”

Tümcesel anlam ile sözcüksel anlam birbiriyle dizgeli bir ilişki içindedir. Tümcenin ve sözcüğün bulunduğu bağlamsal özellikler, anlam oluşturulmasını belirleyen başat etmendir.

“Bir tümcenin anlamı, tabii ki, yapısında bulundurduğu sözcüklerin anlamlarından oluşur. Ne var ki tümce anlamını, yalnızca tümcede bulunan sözcüklerden hareketle kurmak, gerçek anlamda bir tümce anlamı çalışması olmaz. Tümce anlamı ile kastedilen, sözcüklerin anlamına etki eden yapısal etmenlerin de işin içinde olduğu anlamdır.

... Sözcük sıralarının değişmesi sözcüklerden hareketle oluşturulacak anlamı etkiliyordu: *Ali eve geldi*'ye karşılık *Eve Ali geldi*'de farklı anlamlar söz konusuydu, örneğin... Sözcükler tümcede buldukları konuma göre farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu başkaca anlamları onlara veren de tümcedir, tümce yapısıdır (Bunlara çok genel olarak yapısal anlamlar diyelim).” (N. E. Uzun, 1998: 81)

Sağır (2002: 46), sözcük öğretimi konusunda bağlamdan yararlanmanın önemine değinerek, yeni sözcüklerin kavratılması için farklı yollar göstermiş ve sözcüklerin çocuklar tarafından kazanılıp kazanılmadığını belirlemek için yapılması gerekenleri de belirtmiştir.

“Sözcüklerin öğrenilip öğrenilmediğinin ölçülmesi için aynı sözcük, anlama çalışması bittikten sonra, değişik anlamlı cümlelerde kullanılır. Bu cümlelerin yapmacık olmamasına, öğrencilerin kendi doğal anlatımları içinde yer almasına özen gösterilmelidir. Kavratılan yeni sözcük ve deyimlerin aylık ya da iki aylık değerlendirme çalışmalarında da denetlenmesi gereklidir.”

Ancak, burada ölçülecek olan konuşma ve yazma becerisinde kullanılan sözcüklerdir. Oysaki bireyin okuma ve dinleme becerilerini kapsayan “edilgin sözvarlığı” öğelerini bu yöntemle belirlemek güçtür. Birey, sözcüğü okuma çalışmalarında metin içinde gördüğü zaman tanıırken onu yazma veya konuşma becerisinde etkin olarak kullanamayabilir. Ayrıca edinilen sözvarlığı öğelerinin niceliğinin yanında anlam derinliğinin ölçülmesi de önem taşımaktadır. Akyol ve Temur (2007: 204-205); sözcük bilgisini belirlemede kullanılacak yöntemler arasında çoktan seçmeli testlerin, evet-hayır soru biçiminin kullanılabileceğini söylemişler ancak bu uygulamaların olumsuz yanlarını da belirtmişlerdir. Örneğin; evet-hayır soru biçiminde deneyimledikleri olumsuzluklar ile ilgili bilgi vermişlerdir:

“... denekten hangi kelime bilgisi seviyesinin alınmakta olduğunu görmek de zordur. Yani, denekler bir kelimenin anlamını mı, çağrışımsal anlamını mı, yoksa bu anlamların hepsini mi bildiklerini kastediyorlar? Bunu anlamak zordur. Kelime bilgisini ölçmek için derecelendirme ölçekleri de kullanılmıştır. Örneğin, deneklerden, kelime bilgilerini 0 ile 5 arasında derecelendirmeleri istenir (0: kelime pek bilinmiyor; 5: kelime çok iyi biliniyor). Bu değerlendirme metodunda da kelime bilgisi seviyesinin olduğundan fazla gösterilmesi ve kelime bilgisi türleri arasındaki farkların ayırt edilememesi gibi dezavantajları vardır.”

Çocuğun okuma ve dinlemeye yönelik sözvarlığı öğelerinin yalnızca kazanılıp kazanılmadığını araştırmak, sağlıklı bilgiler edinilmesini zorlaştırır. Çünkü sözcükleri bilme düzeyi arasında farklılıklar vardır.

“Çocuk,

1. Kelimeyi hiç görmemiştir.
2. Kelimeyi duymuş fakat ne anlama geldiğini bilmiyor,
3. Kelimeyi cümle veya metin içerisinde tanıyabilir,
4. Kelimeyi tam ve doğru olarak bilir.” (Akyol ve Temur, 2007: 202)

Bireyin sahip olduğu edilgin sözvarlığı öğelerinin belirlenmesinde sözcüğü tanıma düzeyleri göz önüne alınarak farklı aşamalardan oluşan uygulamalar yapılabilir.

Sözcük, bağlam içindeki kullanımıyla birlikte verildikten sonra çocuktan;

1. Sözcüğü hiç bilmiyorsa bir şey belirtmemesi,
2. Sözcüğü tümce içinde kullanması,
3. Sözcüğün kendisine çağrıştırdığı (sözcüğün kavram alanı) diğer sözcükleri belirtmesi,
4. Sözcüğün anlamını/anlamlarını yazması istenebilir.

Bu yaklaşım, sözcüğün anlamının hangi düzeyde bilindiğine ilişkin genelgeçer sonuçlar veremeyebilir ancak, çocukların sahip olduğu bilgileri devindirici niteliğinden dolayı edilgin sözvarlığı öğelerini ortaya koyma bakımından geçerli sonuçlara ulaşma olanağı da sunar. Bireylerin sahip olduğu edilgin sözvarlığı öğelerinin ortaya konulmasının güç olduğu görülmektedir.

Göğüş (1978: 363), öğretilecek sözcüklerin seçiminde “okuma parçalarından, özgür okuma yapıtlarından, yazma ödevlerinden, konuşmalardan, ders programlarından (özellikle terimler)” yararlanılması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, çocukların düzeyine uygun, sanatsal bir duyarlılıkla oluşturulmuş, çocuklara duyma ve düşünme sorumluluğu veren yazınsal nitelikli yapıtlardan yararlanılabilir. Buradaki en önemli belirleyici, çocukların okumaktan mutluluk duydukları yapıtları belirlemek olmalıdır. Ancak çocukların nitelikli kitapları seçme yetisini kazanmaları, okuma kültürü edinme süreciyle de koşut olarak gelişmektedir. Burada ailenin ve öğretmenin kitap seçimindeki önemi yadsınamaz. Çocuklara kitap önerileri onların gelişimleri izlenerek yapılmalıdır. “Öğrenci ürün dosyası”nın (portfolyo) oluşturulmasına, çocukların gelişimlerinin izlenerek okulöncesi dönemden de önce başlanması gerekmektedir.

Çocukların sahip olduğu edilgin sözvarlığı öğelerinin ortaya konulmasındaki bir diğer kaynak da yazınsal nitelikli metinleri içeren Türkçe ders kitapları olmalıdır. Ancak günümüzdeki ders kitaplarının öğrencilerin düzeyine uygun sözvarlığı öğelerini tam olarak yansıttığını söylemek güçtür. Yılmaz ve Koçmar (2010b: 112), ders kitaplarında geçen sözvarlığı öğelerinin beş (5) ilköğretim okul sözlüğünde bulunma durumlarını inceledikleri araştırmalarının bulgularını şu çizenekle göstermiştir:

Tablo: Sözlüklerin Ders Kitaplarındaki Sözvarlığını İçerme Durumları

Sözlükler	Ders kitaplarının içerdiği madde başı birimlerin sözlükte bulunma sayısı:	Ders kitaplarının içerdiği madde başı birimlerin sözlükte bulunma yüzdesi:
Arkadaş Yay.	158	%81,44
Esen Yay.	158	%81,44
Akçağ Yay.	157	%80,51
TDK Yay.	153	%78,86
Serhat Yay.	111	%57,21

Toplam 23 (yirmi üç) madde başı birim hiçbir sözlükte yer almamaktadır. (Yılmaz ve Koçmar, 2010b: 112)

Çocukların düzeyine uygun, nitelikli kitaplar belirlense de içerdiği bütün sözcüklerin çocukların düzeyine uygun olduğunu söylemek güçtür. Metinlerde öğrencilerin anlamını bilmediği sözcüklerin olması çok doğal bir durumdur ve bu durum çocukların yeni sözcük edinme gereksinimleri için de önem taşımaktadır. Ancak bu sözcüklerin neler olduğunu belirlemek için ülkemizde, bütün yaş gruplarına göre hazırlanmış kapsamlı ve genelgeçer “sözcük sıklığı ve yaygınlığı dizelge”leri henüz yoktur.

“Eğitimin değişik aşamalarında çocuğun dil evrenini genişletme ve geliştirme anadili öğretiminden beklenen bir sonuçtur. Bunun için de değişik yaşlardaki çocukların dil çevrenini saptamak, belirlemek gerekir. Bu türden araştırmalar yoktur elimizde. Sözcükleri temel eğitimin birinci ve ikinci kademesindeki çocukların söz dağarcıkları nicelik ve nitelik yönünden hangi özellikleri taşır? Temel eğitim aşamasından ortaöğretim aşamasına yani liseye gelen bir öğrencinin söz dağarcığı kaç sözcükten oluşmaktadır? Bunlardan hangileri öğrencinin etkin söz dağarcığında, hangileri edilgin söz dağarcığındadır? Bunlar ve bunlara benzer sorular bilinmediği için metin seçiminde ve yazımında rastgelelik sürüp gitmektedir. Oysa bilinen bir gerçektir ki anadili etkinliklerinde başarı büyük ölçüde gelir söz dağarcığına dayanır. Tüm anadili etkinliklerinin temel yapı taşlarıdır sözcükler.” (Özdemir, 1983: 29)

Özdemir’in yıllar önce eksikliğini ve gerekliliğini vurguladığı bu dizelge, günümüzde hala tam olarak oluşturulamamıştır.

Göğüş (1978: 363), yurtdışında yapılan bu dizelgelerle ilgili bilgilere yer verirken, bunların kullanım amaçlarını da belirtmiştir. Ayrıca bu araştırmada sözü edilen “sözcük sıklığı ve yaygınlığı dizelgesi” için “Türkçede sözcük yinelenme sayımı” anlatımını kullanmıştır.

“Amerika Birleşik Devletlerinde, önce Thorndike en çok kullanılan 20 bin, sonra gene Thorndike ve Lorge 30 bin sözcük saptamışlardır. Okuma parçalarının yazılmasında, seçilmesinde ve ders kitaplarının yazılmasında bu sözcükler içinde kalınmasına dikkat edilmiştir. Yaşlarına ve düzeylerine göre, öğrencilerin etkin sözcük dağarcığına kazandırılacak sözcükler de en çok kullanılan bu sözcükler arasından seçilmiştir. Söz gelişi, ilkokullarda kazandırılmak amacıyla A.B. Devletlerinde ve Fransa’da 3000 sözcük saptanmıştır. Bizde de kitapların en yaygın sözcüklerle yazılması ve öğrencilere en çok kullanılan sözcüklerin öğretilmesi ilkesi benimsenmişse de, öğretime temel olacak değerde bir ‘Türkçede sözcük yinelenme sayımı’ yapılmış değildir.”

Çocuk yazını alanında yazınsal nitelikli yapıtlar ortaya koyan Dayıoğlu (2000: 529) da, bireylerin sözcüklerini ortaya koymayı uygar ülke olmanın bir gereği olarak nitelendirmiştir. “Uygar ülkelerde kişisel dil dağarcığına çok önem veriliyor. Bu

doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda, bir profesörün, bir ilkokul öğretmenin, ev kadınının, esnafın, çobanını vb. dil dağarcığının, sayısal boyutları saptanmış durumda.”

Çocuklarla birlikte yapılan okuma, dinleme/izleme, yazma ve konuşma becerilerine yönelik uygulamalarla, sözcük sıklığı ve yaygınlığı dizelgeleri oluşturulduğunda; ortaya çıkan sözvarlığı öğeleri konulara, izleklere, dilbilgisel türlere vb. göre kümelenebilir ve çocuklara öğretilecek sözvarlığı öğeleri, onlar için hazırlanacak kitapların konuları, etkinlikler bu bağlamda oluşturulabilir. Örneğin, günümüzdeki ders kitaplarının izleklere göre hazırlandığı düşünülürse, her izleğe uygun sözcük seçimi bu dizelgeler aracılığıyla belirlenebilir.

“Çok kullanılan kelimeler daha kolay depolanmakta ve çağrışım yapılabilmektedir. Kelime öğretim sürecinde bu bilgiler rahatlıkla uygulamaya konularak öğretim süreci daha etkili hale getirilebilir. Örneğin kelimeler konulara, temalara, türlere göre gruplandırılarak verilebilir.” (Akyol ve Temur, 2007: 206)

Güneyli (2010: 164), ilköğretim ikinci dönem olarak adlandırdığı 6., 7., 8. sınıflarda öğrenim gören öğrencilere gelişim düzeyleriyle koşut olarak soyut kavramların ve sözcüklerin öğretilmesi gerektiğini vurgulamıştır. “Daha karmaşık durumları çözebilme yetisine bağlı olarak ders kitaplarındaki metinlerde öğrencilerin anlamını bilmediği ve onlar için yeni olan sözcükler kullanılmalıdır. Bu sözcüklerin sayısı aşamalı olarak artırılabilir.” Öğretilcek sözcüklerin yaş gruplarına göre belirlenmesi ve konunun niteliğine göre aşamalandırılması gerekliliği sözcük sıklığı ve yaygınlığı dizelgesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle, temel kaynak niteliğinde olan ders kitaplarının yazımında ve etkinliklerin hazırlanmasında, sözcük sıklığı ve yaygınlığı dizelgesinde yer alan sözvarlığı öğeleri kullanılırsa, sözcük öğretimi konusunda bütüncül bir yaklaşım sağlanmış olur.

“Sözcük ve kavram edinimi değerlendirilirken bilişsel gelişim ile dil gelişiminin yanı sıra çevresel ve bireysel etmenlerin de ele alınması gerekmektedir. Örneğin Eskimo dilinde ‘kar’, Arapçada ‘deve’, Kızılderili dilinde ise ‘patates’ sözcüğü için yüze yakın farklı sözcük kullanılmaktadır. Bu durumda, ders kitapları yazılmadan önce, o kitapta yer alacak sözcüklerin kullanım sıklığını, imgelem, çağrışım ve somutluk durumlarını değerlendirmek önemlidir. Bireylerin hangi sözcükleri bilmesi ve kullanması gerektiği üzerinde araştırma yapmak, ders kitaplarının niteliğini artırabilir.

. . . . Kullanım sıklığı, somutluk durumu, imgelem düzeyi ve çağrışımları yüksek olan sözcüklere ders kitaplarında sıklıkla ve öncelikle yer vermek önemlidir. Bunun yanında, ders kitaplarında kullanım sıklığı az olan sözcüklere yer vermek, somutluk ve imgelem durumu düşük olan sözcüklerle ilgili uygulama yapmak ve çağrışım seti genişliği az olan sözcükleri ele almak kavram ve sözcük öğrenimi açısından yararlı olabilir. Ders kitaplarında yer alan

metinlerin okunabilirliğini dengeleyebilme (kolaylık ve güçlük) açısından söz konusu değerlendirmelere (sıklık, imgelem, çağrışım, somutluk) gereksinim duyulacağı ortadadır.” (Güneyli, 2010: 164-165)

Bireyler, gündelik iletişimlerinde sözcükleri daha çok herkesçe bilinen anlamlarıyla kullanırlar. Dolayısıyla çocukların konuşma ve yazma becerisine yönelik sözvarlığının belirlenmesinde, düzeylerine uygun ve özellikle onların ilgi ve gereksinmelerine seslenen konulardan yararlanılması gerekir. “Gündelik konuşmalarımızda, dili kullanırken, genellikle sözcüklerin yerleşik, herkesçe paylaşılan somut anlamlarından yararlanırız. Söylediklerimiz, gerçek deneyler dünyasındaki nesnelere, varlıklar, ilişkilerle doğrudan doğruya ilgilidir.” (Göktürk, 2002: 21)

Sözvarlığının varsıllaşması çocuğun anlama ve anlatma becerilerini olumlu yönde etkiler.

“Okumada belirli bir düzeye gelen öğrenciye verdiğimiz okuma metinlerinde çocuğun anlamını bilmediği ve öğrenmesi kendisine gerekli olan kelimeler özellikle verilmelidir. Çünkü dil öğretiminde kelime zenginliğinin artması çocuğun becerisini artıran önemli unsurlar arasında yer almaktadır. O hâlde çocuğa verdiğimiz bir metinde yaklaşık 200 kelime varsa (ki bu satır itibarı ile olarak bir sayfa kabul edilmektedir.) bilinmeyen kelime sayısı 15’i geçmemelidir. Bu, öğrencinin söz dağarcığını genişletecektir. Aynı zamanda bugün psikodilbilim olarak adlandırılan, dil bilime yeni bir bakış açısı getiren araştırmalara göre söz ve söz gruplarının insan zihninde yaptığı çağrışımlar, anlaşılmayı kolaylaştıran ve hızlı kavramayı sağlayan faktörlerdir. Bu yolla gerçekten de hızlı okuyarak kavrama bir alışkanlık hâline gelebilmektedir.

Öğrenci beş kelimedenden oluşan bir cümlede anlamını bildiği üç kelimeye dayalı olarak çağrışım ve tahmin etme yeteneğini kullanarak diğer iki kelimenin anlamını bulabilir.” (A. Yalçın, 2006: 58)

Alanyazındaki araştırmalar da, sözcük sıklığı ve yaygınlığı dizelgelerine duyulan gereksinmeyi ortaya koymaktadır. Çocuklara kazandırılacak yeni sözcükler, onların metin içinde anlamını bilmediği sözcüklerden yola çıkarak bulunabilir, ancak bilinmeyen sözcüklerin niceliksel ve niteliksel olarak metne özenle yerleştirilmesi gerekir. Çünkü bir metinde yer alacak bilinmeyen sözcüklerin ve bilinen sözcüklerin neler olduğunu, yalnızca yazarın deneyimlerine ve gözlemlerine bırakmak sağlıklı sonuçlar edinmeyi zorlaştırır.

Sahip olunan etkin ve edilgin sözvarlığı öğelerinin belirlenmesi konusundaki zorluklar, şu başlıklar altında kümelenebilir:

- Okuma ve dinleme/izleme ile kazanılan, konuşma ve yazma becerilerinde kullanılmayan “edilgin sözcükler”ni belirlemek için uygun yöntemler bulma,
- Konuşma ve yazmaya ilişkin sözcükler öğelerini belirlemek için yapılacak uygulamalarda bireylerin ilgi ve gereksinimlerine uygun bağlamlar oluşturma ve konular saptama,
- Okuma ve dinleme/izleme yoluyla kazanılan sözcükler öğelerinin değişik anlamlarının ve dilbilgisel türlerinin hangi düzeyde bilindiğinin anlaşılması,
- Konuşma ve yazmaya ilişkin sözcükler öğelerini belirlerken yapılacak uygulamalarda bireylerin kendilerini bu beceri alanlarında anlatmakta zorlanmaları,
- Bireyin sözcüğü, doğru yazım ve söyleyiş biçimiyle bilmemesi,
- Sözcükler öğelerini belirlemek için yapılacak uygulamalarda uygun düzenlemelerin (yer, süre vb.) sağlanması.

“... biz, yeni bileşimler, yeni sıralamalar, yeni sözlüksel anlatımlar, yeni deyimler ve yeni atasözleri oluşturabiliriz. Ve onları, gördüğümüz veya okuduğumuz karışık dizilişleri anlamada kullanabiliriz. Ancak, bu anlatımları ve yapıları sözcüklerle yeniden birleştirme, her zaman olasılıklı görünmemektedir. Daha doğrusu, birdenbire anımsanan ve dudaklarımızdan çıkarken düzenlenen, yalın sözcüklerdir.” (Hatch and Brown, 1995: 206)

Derlem oluşturma çalışmalarının zorluklarından söz ederken sözlü derlemin yazılı derlemden ayrılan yönlerine Çebi ve Varlıklar (2006: 56-57) da değinmiştir:

“Yazılı derlemden farklı olarak sözlü derlem çoğunlukla noktalama işaretleri içermemekle beraber, kelime olarak işlenip işlenmeyeceği belirsiz olan kelimeler de içerebilmektedir. Kelimeler yarım kalabilmekte, yazılı derlemden olmayan sözlü (hı, hım gibi) ve sözsüz (sessizlik) duraksama ifadeleri bulunabilmektedir. Ayrıca bu ifadelerin her birinin kendisine özgü bir anlamı da bulunmaktadır. Bu anlamların da araştırılması ve bu kelimelerin o dile özgü ve külliyatta yer alabilecek kelimeler olup olmadıkları belirlenmelidir.”

Sözcükler öğelerinin etkin ve edilgin olarak “bütüncül” bir biçimde ortaya konulması gereken yer, sözlüklerdir. Ancak burada hangi sözcükler öğelerinin sözlükte yer alacağı sorunu gündeme gelmektedir. “Bir sözlük, dilden sözcükleri nasıl seçer? (Eldeki bir okul sözlüğü ise: a) Dilde en çok kullanılan sözcükleri; b) Kitapları, süreli yayınları, konuşmaları tarayarak.)” (Göğüş, 1978: 368) Yaş gruplarına göre sözcük sıklığı ve yaygınlığı dizelgelerinin hazırlanmasının önemi, “yaş gruplarına göre sözlük” oluşturulması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yaş

gruplarına göre hazırlanan sözlüklerin, çocuğun anlama ve anlamlandırma evrenine uygun bir biçimde sözvarlığı öğelerini yansıtmaları beklenir.

2.4. SÖZLÜK

2.4.1. Sözlük Nedir?

Alanyazında, sözlükle ilgili birçok tanım yapıldığı görülmektedir. TDK ve Dil Derneği'nin sözlüklerinde, “sözlük” tanımının benzer nitelikler göz önüne alınarak yapıldığı anlaşılmaktadır. “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat.” (TDK, t.y.) “Bir dilin bütün ya da belli bir çağda kullanılmış sözcük ve deyimlerini abece sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan ya da başka dillerdeki karşılıklarını veren yapıt, lügat.” (Dil Derneği, t.y.)

Aksan, (2003b: 75) sözlüklerle ilgili genel ve kapsayıcı bir tanım yapmıştır: “Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı.” Çotuksöken (2002: 181), sözlüğü şöyle tanımlamıştır: “Bir dilin sözvarlığındaki sözcükleri, terimleri, kalıp kullanımları (kalıpsöz, deyim, atasözü vd) tanımları ve kullanım örnekleri (örnek tümceler), ayrıca kökenbilim ve sesletim (telaffuz) özellikleriyle veren yapıt.”

Günay, (2007: 33-34) sözlüğün tanımını, sözlüklerin farklı alanlardaki işlevini ve algılanışını bütünlük içinde ele alarak kısa kısa tümceler biçiminde yapmayı yeğlemiştir. Günay, farklı bir bakış açısıyla konuya yaklaşarak sözlüklerin tartışmalı yönlerini de ortaya koymuştur.

“Sözlükler, bir toplumun belleğidir, dildeki kavramların anlamsal değerlerini ortaya koyabilmede iyi bir kaynaktır. Sözcükçe ya da sözlük bilimsel bir kitap değildir. Bir dildeki sözcükler ve sözcüklerin anlamlarıyla ilgili yeterli oranda bilgi ve açıklamanın bulunduğu başvuru kaynağıdır. Birçok kitaba oranla daha fazla satıldığından ve her zaman yeni baskılarının yapılıyor olmasından dolayı ticari bir mal durumundadır. Sözlükler hem öğretici hem de her an kullanıma yönelik kitaplardır. Bir bakıma alıcısının beklentisine uygun olarak farklı boyutta ve niteliklerde (sözcük sayısı, cilt durumu, kullanılan kâğıdın kalitesi, vb.) hazırlanır. Sözlükler dil ile ilgili birçok tartışmalı durumun çözüm merkezidir. Dil ile ilgili birçok kural ve kullanımın temel alındığı yer olarak sözlükler gösterilir. Bir bakıma metnin anlaşılmasına hakem, sözlüktür. Din, hukuk, sözleşme, uzlaşma, toplumsal yaşayışı belirten

yazılı ya da sözlü metinler ile toplumsal bakımdan çok önemli metinlerin anlamında her zaman sözlüğe başvurulur. Yine de sözlük çok önemli bir bilimsel yapıt ya da bilimsel yaklaşımla hazırlanmış bir kitap değildir.”

Sözlüklerle ilgili değerlendirmelerde ve çıkarımlarda bulunmak için, sözlüklerin ilişkili olduğu alanları ve içerdiği öğeleri birlikte ele almak gerekir. Yılmaz’ın (2010: 47-48) tanımı, geniş bir kavram alanı olan sözlüklerin, bu yönünü yansıtmaktadır:

“Genellikle bir dilin (veya karşılaştırmalı olarak birden çok dilin) belli bir döneminin - özellikle de son döneminin- söz varlığının bütününe veya çeşitli uzmanlık alanlarını ilgilendiren özel bir bölümünün, alfabetik veya kavramsal olarak ortaya konulmasını amaçlayan; içerdiği söz varlığındaki *sözlüksel birimler* (İng. lexeme) ölçünlü dildeki (veya kullanıldığı alandaki) ana biçimlerini, bu biçimlerin vurgu ve tonlamaya göre geçirdiği ses temelli değişiklikleri, kökenlerini, bağlam içindeki kullanım alanlarını, dahil olduğu çeşitli dilsel tabakaları; bir dil birimi olarak ait olduğu sınıf ve türleri, bağlam içinde gösterdiği çeşitli dilbilgisel özellikleri, anlam/anlamalarını -genellikle- ortak yazı dilinden taranarak belirlenmiş tanımlı (imzalı) örneklerle tanımlayarak veren, bu sözlüksel birimlerin geçtiği deyim, atalar sözü, kalıp söz, birleşik şekilli dil öğelerini de kapsayan, ana dili ve yabancı dil öğrencileri için temel başvuru kaynağı.”

Sözlükler, içerdikleri sözvarlığı öğeleriyle kullanıcılara yararlanma olanağı sunarken gelecek kuşaklar için de dilin, hatta kültürün taşıyıcısı olma sorumluluğunu üstlenirler. Jackson (2002: 21) sözlüğü, toplumumuzdaki kültürel yapının bir bölümü olarak değerlendirir ve sözlüğün güvenilirliğine vurgu yapar. “Sözlük, dilbilim anlaşmazlıklarında son söz sahibi olmasaydı yaşam olanaksız olurdu.”

Yapılan tanımlarda; sözlüğün bir dilin sözvarlığı öğelerini içermesi, bu öğelerin diğer dilsel öğelerle kurduğu değişik ilişkileri göstermesi öne çıkmaktadır.

2.4.2. Sözlükbilim, Sözlükçü ve Sözlükçülük

Sözlüklerin nasıl oluşturulduğu, sözlük hazırlama süreciyle ilgili sorunları değerlendirmek, sözlükle ilgili başlıca kavramlara değinmeyi gerektirmektedir. Sözlükler bir bilim dalı olarak sayılan “sözlükbilim”in verileri ışığında “sözlükçü(ler)” tarafından hazırlanır ve “sözlükçülük” eylemi gerçekleştirilmiş olur. Aynı kavram alanında yer alan bu kavramları birlikte ele almak, sözlük oluşturmadaki sorunları da bütüncül olarak görmeye yardımcı olmaktadır.

Sözlükbilim: “Bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalıdır.” (Aksan, 2003b: 69)

“Sözlük hazırlamadaki aşamaları ortaya koyup, sözlüklerin içeriksel olarak daha da gelişmesini sağlayan; söz varlığının ortaya konulmasında uygun yöntemler belirleyip, sözlük hazırlayıcılarının dikkat etmesi ve uyması gereken ilkeler koyan, bir dilbilim dalı.” (Yılmaz, 2010: 47-48)

“Sözlük bilimi, sözlüklerin tasarlanmasından yayımlanmasına kadar geçen süreci ele alan, bir dilin ya da çeşitli dillerin söz varlığının sınırlarının belirlenmesini ve derlenmesini kendine konu edinen dil bilimin çalışma alanıdır.” (Tahiroğlu, 2006: 89)

Aksan’ın tanımında, sözvarlığı öğelerinin hangi yöntemlerle ortaya konulacağına yönelinmiştir. Yılmaz’ın tanımında, “sözlük hazırlayıcıları”na da yer verilmiştir. Tahiroğlu’nun tanımında ise, sözvarlığının belirlenmesine vurgu yapılmıştır.

Sözlükçü: “Sözlük yazarı, sözlükçülük uzmanı.” (Tuğlacı, 1995: 2647) Sözlüklerle ilgili kuramsal çalışmalar yapan araştırmacılar, aynı zamanda bir sözlük hazırlayıcısı olamayabilir. Sözlük hazırlayıcıları da, kuramsal anlamda sözlükbilim uzmanı olamayabilirler. Gerek sözlük hazırlayıcılarının gerekse sözlüklerle ilgili kuramsal çalışmalar yaparak yöntem geliştiren ve sunan uzmanların birlikte çalışması, işbirliği içinde olmaları gerekmektedir.

Sözlük hazırlama işi bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığında, “sözlükçülük” eylemi ortaya çıkmaktadır.

Sözlükçülük: “Sözlük yazma ve hazırlama işi.” (Tuğlacı, 1995: 2647) Sözlükçülük, eylemsel yönü nitelemektedir. Wiegand, bu eylem sonucunda ortaya çıkan sözlüklerin başka bir kültürel eyleme dönüştüğünü açıklamaktadır:

“Sözlükçülük öncelikle bir uygulama, bir etkinliktir, bu etkinlik sonucu ortaya sözlükler çıkabilir. . . . Öte yandan sözlükçülük etkinliği sonucunda başvuru kaynaklarının oluşması, başka bir kültürel etkinlik – sözlük kullanım etkinliği – yoluyla sözlük kullanıcılarını değişik amaç ve çıkarlar doğrultusunda etki altına alma açısından çok önemli bir olaydır.” (Wiegand, 1988 akt. Yüksekaya, 2001: 208)

Halliday and Yallop (2007: 4), “lexicogrammar” adını verdikleri; sözlükçülük ile bir dilin dilbilgisinin bütünleşmiş dizgesinden söz ederek sorunun dilbilgisini ve sözlükçülüğü ayırmak olduğunu belirtirler. “. . . sözlükçülük, dilbilimin içinde değişik alt-disiplinlerle oluşturulur.”

Akalın, sözlükçülüğün uğraş gerektiren bir eylem olduğuna değişik bir bakış açısıyla vurgu yapar: “. . . sözlük hazırlamanın bir bilim hatta sanat olduğunu biliyor musunuz?” (Akalın, 2010: 163)

2.4.3. Sözlükçülüğün Tarihsel Gelişimi

Sözlükçülüğün tarihsel gelişiminin, toplum içinde ve toplumlar arasında, sözlük gereksinmesinin ortaya çıkması ve ürünler verilmesiyle başladığı söylenebilir.

“İnsanların ilk kez ne zaman konuşmaya başladıkları kesinlikle bilmediğimiz gibi, ne zaman bir yabancı dili öğrenmek zorunda kaldıklarını da bilmiyoruz. Ancak hiç kuşku yoktur ki, değişik dilbirliklerinin, başka başka ulusların birbirleriyle ilişki kurdukları anda dil güçlüğü belirmiş, yabancı dil öğrenme çabası başlamıştır. İlk sözlük bu nedenle hazırlanmış olabilir.” (Aksan, 2003b: 69)

Uluslararası ticari, sosyokültürel ve diplomatik ilişkiler daha yakın etkileşimi zorunlu kılmıştır. Hartmann (1983: 4), sözlüklerin ortaya çıkışıyla özellikle yazılı iletişim kurmayı ilişkilendirmiştir. “Sözlük-yapma, aslında insanın yazılı iletişimle ilgilenmesi kadar eski uygulanan bir etkinlik.”

“Bugünlere benzer ilk sözlük olarak İskenderiye Müzesi kütüphanecisi Bizanslı ARISTOPHANES’in (yaklaşık olarak İ. Ö. II.-II. yüzyıl) hazırladığı yapıt alınır. Yunancada seyrek kullanılan ve açıklanması güç kimi sözcükleri bir araya getiren bu çalışmada tanımlara da yer veriliyordu.” (Aksan, 2003b: 69)

Sözlük terimi (Lat. *dictionarium*), Aksan’ın (2003b: 70) belirlemelerine göre 1225’te John GARLAND tarafından ilk kez kullanılmış, bu yüzyıla gelinceye değin birkaç önemli kökenbilgisi sözlüğü de hazırlanmıştır. Batıda, sözlükçülükteki gelişme daha sonraki yüzyıllarda olmuştur.

Divân ü Lugat-it Türk Bağdat’ta 1072 - 1074 yılları arasında yazılan Türkçe-Arapça bir sözlüktür.

“Türk dilinin ve kültürünün çok önemli bir kaynağı olan, XI. yüzyılda KÂŞGARLI MAHMUT’un kaleme aldığı *Divân ü Lugat-it Türk*, Arapça olarak Türkçenin sözvarlığını inceleyen, gereklikçe, sözcüklerin içinde geçtiği yazın parçalarını gösteren, aynı zamanda bir dilbilgisi kitabı niteliği taşıyan bir çalışmadır.” (Aksan, 2003b: 70)

Batı’da 19. yüzyılda sözlükçülük alanında yaşanan gelişmeler, sözlük hazırlama eylemi ve ilkeleri bakımından dönüm noktası olmuştur.

“Sözlükçülükte en önemli aşama, XIX. yüzyılda olmuştur. Almanya’da, sözlükbilimin kurucusu sayılabilecek olan Jacob GRIMM ile kardeşi Wilhelm GRIMM, ilk cildi 1854’te, Leipzig’te yayımlanan Alman Sözlüğü’nü (Deutsches Wörterbuch) hazırlamaya başlamışlardır. 16 büyük cilt olarak çıkarılması düşünülen bu büyük oylumlu yapıt, birkaç

cildi yayımlandıktan sonra, birçok bilginin çabasıyla, ancak 1961’de bitirilebilmiştir. En eski kaynaklardan başlayarak bir sözcüğün, geçtiği metinlerdeki biçimini ve anlamını, değişik lehçe dillerdeki değişikliklerini, her türlü kullanımını ve içinde geçtiği söz öbeklerini veren bu çalışma, bundan sonraki çalışmalara örnek olmuş ve Avrupa’da benzerlerinin hazırlanması yolunu açmıştır.

Fransız dilcisi (aynı zamanda düşünür ve fizikçi) Emile LITTRE’nin otuz yıllık çabası sonunda ortaya çıkan Fransız Dilinin Sözlüğü (*Dictionnaire de la Langue Française*) de son derece geniş, aynı zamanda derinliğine bir inceleme ürünüdür; bugün de güvenle yararlanılan bu yapıt 1873’te Paris’te basılmıştır.” (Aksan, 2003b: 71)

Türk sözlükçülüğünün yakın tarihinde ise Şemsettin Sami’nin ilk baskısı 1901 yılında yapılan *Kamus-ı Türki* adlı Türkçeden Türkçeye sözlüğü, önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyet’in ilanından sonra, günümüz sözlükçülüğüne temel olan Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük*’ün ilk baskısı 1945 yılında, on birinci baskısı ise 2011 yılında yapılmıştır. Dil Derneği’nin hazırladığı *Türkçe Sözlük*’ün ikinci baskı 2005 yılında yapılmıştır.

Sözlükçülükte, elektronik ortama bağlı sözlükler giderek yaygınlaşmaktadır. Bilgisayar (internet) ortamında yayınlanan Türk Dil Kurumu’nun “Güncel Türkçe Sözlük”ü ile Dil Derneği’nin “Türkçe Sözlük”ü basılı sözlüklerin güncellenme sorununu da ortadan kaldıracı niteliktedir. Bilgisayar ortamındaki sözlükler, sürekli güncellenerek yaşayan dilin kullanım olanaklarını yansıtmakta ve kullanıcılardan dönütler alarak onlarla etkileşimde bulunmaktadır. Bunların yanında yoğun teker (cd) içinde bulunan sözlükler de taşıma açısından kullanıcılara kolaylık sağlamakta, aranan sözcüğün hızlıca bulunması ve yeni sözcüklerle karşılaşılması olanağı sunmaktadır. Özellikle okul sözlükleri bağlamında, öğrencilerle etkileşim kurmayı olanak sağlayan sözlük yazılımları çeşitli oyunlar da içermekte ve eğlenirken öğrenmeyi olanaklı kılmaktadır. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu* (t.y.), etkileşimli yoğun teker biçiminde satışa sunulmuştur. Bu yazılım, sözlüklerle birlikte sözlüklerin içeriğiyle ilgili oyunlar, bulmacalar vb. etkinlikler içermektedir ve etkileşime olanak tanımaktadır. Yoğun teker biçiminde satışa sunulan özel girişimler de vardır. Damlasoft tarafından hazırlanan *Sözlük Canavarı*’nın (t.y.), Tüm İlköğretim Sözlükleri CD’si olduğu belirtilmiştir. Programın içinde, İlköğretim Türkçe Sözlük, İmla Kılavuzu, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Eş Anlamlı Kelimeler Sözlüğü, Zıt Anlamlı Kelimeler Sözlüğü başlıkları yer almaktadır.

Ülkemizde sözlükçülük tarihi üzerine yapılan araştırmalar arasında; Emin Eminoğlu'nun *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası* (2010, Sivas: Asitan Yay.) ile Paşa Yavuzarslan'ın *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü* (2009, Ankara: Tiydem Yay.) adlı kitapları da vardır.

2.4.4. Sözlük Türleri

Sözlükler, hazırlanış amacı ve taşıdığı nitelikler bakımından şöyle öbeklendirilebilir:

1. “Bir ya da birden çok dilin sözvarlığını işleme bakımından:
  - a) *Tekdilli*, b) *çokdilli sözlükler*.
2. Abece sırasının temel alınıp alınmamış olmasına göre:
  - a) *Abecesel sözlükler*, b) *kavram* (ya da *kavram alanı*) *sözlükleri*.
3. Ele alınan sözvarlığının niteliğine göre:
  - a) *Genel sözlükler* (ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler).
  - b) *Lehçebilim sözlükleri*.
  - c) *Eşanlımlı, eşadlı, tersanlımlı öğeler sözlükleri*.
  - ç) *Yabancı öğeler sözlükleri*.
  - d) *Tarihsel sözlükler*,
  - e) *Kökenbilgisi sözlükleri*.
  - f) *Uzmanlık alanı sözlükleri* (*terim sözlükleri*).
  - g) *Argo sözlükleri*.
  - h) *Deyim ve atasözü sözlükleri*.
  - ı) *Anlatımbilim sözlükleri*.
  - i) *Sanatçı ve metin sözlükleri*.
  - j) *Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri*.
  - k) *Tersine sözlükler* ve başka sözlük türleri.” (Aksan, 2003b: 75-83)

Sayan (2005: 28), sözlüğün ansiklopediden ayrılan yönlerini amaçlar bakımından şöyle karşılaştırmış ve şu belirlemeleri yapmıştır:

“Sözlüklerde asıl amaç, bir dildeki sözcüklerin doğru kullanımını sağlamaktır. Bu nedenle bir sözcük hakkındaki açıklama, ona ilişkin anlamın sınırlarını içinde kalarak verilmektedir. Ansiklopedide ise sözcük ve deyimlerin anlamca doğru kullanımlarından çok, ele alınan maddenin özüne ilişkin yeterli bilgi verilmektedir.”

Çotuksöken (2009: 25) sözlük türleri arasında “okul sözlükleri”ni de saymaktadır.

Çotuksöken (2002: 181), zaman ölçütünün açılımını ise şöyle yapmıştır:

“Sözlükler bir dilin sözvarlığı üzerine temellendirilir. Sözlükler çoğunlukla ‘eşzamanlı’dır; yani belli bir dönemin özellikle de son dönemin sözvarlığını içerir. Çünkü eğitici-öğretici amaçla hazırlanmıştır, bugün için kullanım değeri kalmamış sözlüksel birimlere yer vermez. ‘Artzamanlı’ sözlükler ise bir dilin bütün çağlardaki sözvarlığını, o çağlarda kazandığı anlam boyutlarıyla, kökenbilimsel açıklamalarla vermeyi amaçlamaktadır.”

Günümüzde sözlük türlerinin kümelendirilmesine, basılı veya elektronik ortamda olması eklenebilir. Elektronik sözlükler ise kendi içinde, bilgisayar ortamında ve yoğun teker içinde bulunan sözlükler olarak ayrılabilir.

Günay (2007: 31) da sözlüğün, içerdiği sözvarlığı öğelerinin niteliğine göre türlere ayrılabilirliğini belirtmiştir. “Bir konuşucunun etken ya da edilgen biçimde tanıdığı tüm dilsel ulamlara da sözlük denir. O halde sözlüğün birçok değişik anlamı vardır: Bir ülkenin dilinin sözlüğü, bir kişinin, bir yazarın, bir bilimin, bir etkinliğin sözlüğü gibi.”

Sözlükler, içerdiği sözvarlığı öğelerinin niceliğine ve niteliğine göre farklı kullanıcılara seslenebilirler. Sözlüklerin özellikle okul yaşantısında önemli bir yeri vardır. Okul sözlükleri, boyutları bakımından da değerlendirilebilir.

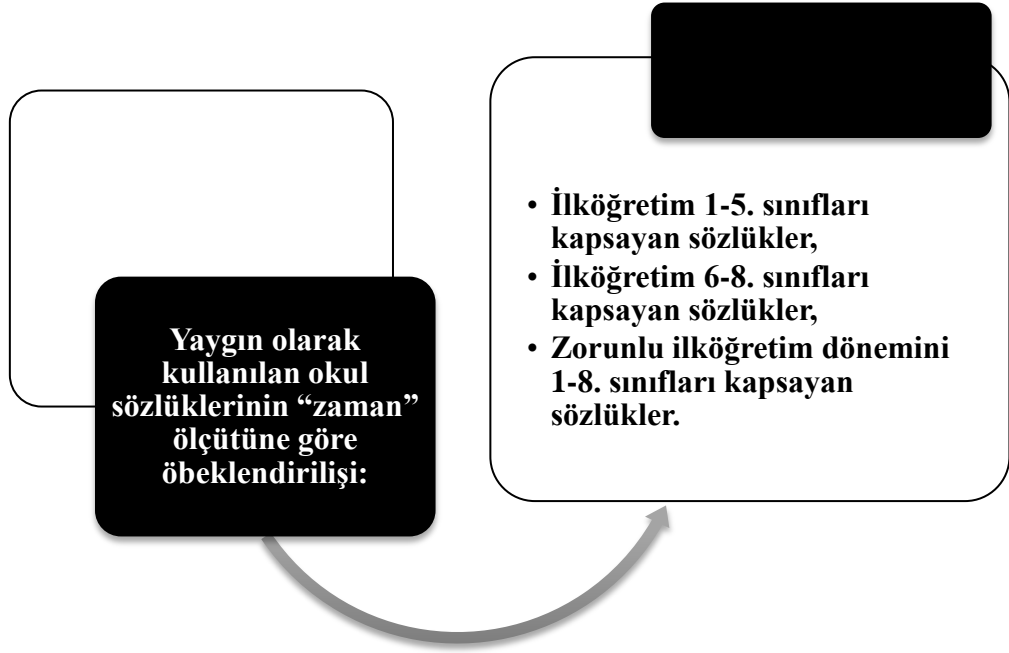
“Sözlüklerin hemen tümü eğitici-öğretici amaçlıdır. Bu nedenle de eğitim kurumlarının araç-gereçleri arasında baş sırayı alır. Kimi yayınevleri sözlükleri küçük-orta-büyük olarak üç ayrı kategoride yayımlamışlardır. Küçük sözlükler genellikle ilköğretim öğrencileri, orta boyutlu sözlükler lise ve kısmen üniversite düzeyindeki öğrencileri, büyük boyutlu sözlükler de üniversite öğrencileriyle öğretmenleri, aydınları, yazarları, vd hedef kitle olarak seçmiş durumdadır.” (Çotuksöken, 2009: 24)

Farklı sözlük türleri olmakla birlikte, sözlüklerin hemen hepsinin genel bir amaçta birleştiği söylenebilir. “Dil adı verilen yapısal dizgenin sürekli değişirliği içinde sözlük, kendini hep arka planda tutarak oluşturulan kavramların içine konmasını bekler gibidir.” (Tahiroğlu, 2006: 89)

2.4.4.1. Okul sözlükleri

Sözlük türleri içinde yer alan okul sözlüklerinin, bu çalışma kapsamında diğer sözlüklere oranla ayrıntılı olarak incelenmesi gerekliliği vardır. “Türkçe öğretiminde, sözlük, yazım kılavuzu, deyimler ve atasözleri kılavuzu her öğrencinin sürekli başvurduğu temel araçlar olarak düşünülmelidir.” (Sever, Kaya ve Aslan, 2008: 19)

Türkçe öğretiminde okul sözlüklerinin yeri yadsınamaz. Zaman ölçütüne göre yaygın olarak kullanılan okul sözlükleri şöyle öbeklendirilebilir:

Değişik zaman aralıklarına göre hazırlanan ve çizenekte gösterilen okul sözlükleri çoğunlukla, öğrencilerin düzeylerine yeterince seslenemedikleri için sözlük kullanımı ile amaçlanan becerilerin kazandırılması güçleşmektedir.

Okul yaşantısında birçok öğrenci, hacmi büyük olduğu için ve taşınmasındaki zorluktan dolayı sözlük kullanmamaktadır. Bu durumu algılayan yayınevleri de farklı hacimlerde ve boyutlarda sözlükler yayınlamaktadır. “Cep sözlükleri” de denilen küçük boyutlu sözlükler, öğrencilerin gereksinmelerini bütüncül olarak karşılayamamakta ve çoğunlukla modern sözlükbilim ilke, yöntem ve verilerinin gerektirdiği nitelikleri yeterince yansıtamamaktadır. Son dönemlerde görülen “parmak sözlükler” ise, daha çok yabancı dil öğretiminde kullanılmakta ve ticari kaygılarla hazırlanmaktadır. Çalışma konumuz olan “düzey sözlükleri” ise, bir madde başı ögenin düzeye uygun yazınsal metinlerde geçen anlamlarına yer vererek bunları örneklendirir. Yangın’ın (2005: 65) görüşleri de bu çalışmanın temel savunusunu desteklemektedir: “Her sınıf düzeyi için, o yılki bütün derslere bağlı olarak öğrencilerin dağarcığına katılması planlanan sözcüklerin öğretimine ilişkin *resimli sözlükler* tasarlanabilir.”

Sözlük kullanımına okul yaşantısından önce, çocuğun kavram edinimi sürecinin bir parçası olarak resimli sözlüklerle başlanmalıdır. Sözlük kullanımına, çocukların çevresindeki nesnelere ayımsayıp tanımaya başladığı belirtilen iki yaşında, resimli sözlüklerle başlanabilir. İlköğretimde özellikle Türkçe dersleri aracılığıyla, çocuğa sözlük kullanma alışkanlığı kazandırılmasına katkı sağlanabilir. Hartmann (2002: 20), “çocuk sözlüğü” kavramını şöyle açıklar: “Çocukları hedefleyen sözlüktür. Erken çocukluk için olan sözlükle ve okul sözlüğü arasında geçişteyken; değişken, eski geleneksel düzenlere daha az bağlı, tam teşekküllü genel sözlükten sonra gelir. Sınırlı temel sözcükler öğelerine dayanır ve resmi tanımlamalar yerine resimli açıklamalar ile –genelde esprili- ‘öyküler’ kullanır, anlamı (ağırlıklı olarak somut) sözcüklerle açıklar.”

Çocuk, her an gelişmeye açık yapısıyla birçok değişkenle ilişkili olmakta ve çeşitli bilim dallarının da konu alanını oluşturmaktadır. Çocukları ilgilendiren bir sözlük hazırlanırken çocuğun geçirdiği evrelerin ve ilişkili olduğu bilim dallarının da gözden geçirilmesi gerekmektedir. Yılmaz ve Koçmar (2010a: 113) “çocuk” kavramının çeşitli bilim dallarıyla ilişkilerini inceleyerek, sözlüksel tanımına eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. “ ‘Çocuk’ kavramı; belli bir yaşa, cinsiyete, soy bağına, işaret etmekten ziyade ‘iktidar’, ‘ehliyet’ ve ‘temyiz kabiliyeti’ ile ilgilidir. İşte, sözlüklerde ‘çocuk’ kavramı tanımlanırken gözden kaçan temel nokta budur. Çünkü çocuk; hayatın safhalarından birisini idrak eden, yetişkin olmayan bir insan yavrusu değil; bedenen, zihnen, duygusal olarak ve hukuken belirli filleri yapmaya ‘ehliyet’i, ‘iktidar’ı olmayan bir ‘kişilik’tir.”

Sayan (2005: 41), 11-14 yaş grubundaki bireylerin gelişim özelliklerine dikkat çekerek, bu dönemdeki sözlüklerin soyut işlemler dönemine geçen bireyler için önemine değinir:

“Birkaç etkenin birlikte ele alınarak sorunun çözülmesi bu dönemde öğrenilir. Göreli (kişiye, yere, zamana göre değişen) kavramlar da bu dönemde edinilir. 11-14 yaş arasındaki öğrencilerin zihin gelişimi dönemlerinin özelliklerini dikkate alan bir okul sözlüğünde, sözcüklerin tanımlarına özen gösterilmelidir.”

İlköğretime yönelik beş Türkçe okul sözlüğünün (Arkadaş Yay., Esen Yay., Akçağ Yay., TDK Yay., Serhat Yay.) incelendiği araştırmada, aşağıdaki bulumlara ulaşılmıştır:

- “Sözlüklerin hiçbirinde madde başı birimlerin örnek kullanımı (tanık cümleler) gösterilmemiştir.
- Akçağ Yayınları arasında çıkan sözlüğün kapasitesi, 13.581 madde başı birim iken; TDK Yayınları arasında çıkan sözlükte 11.630 söz bulunmaktadır. Diğer sözlüklerde toplam kaç madde başı birim olduğu belirtilmemiştir.
- İncelenen dört sözlükte “kısaltmalar (özel işaretler)” bölümü olmasına karşın, TDK Yayınları arasında çıkan sözlükte bu bölüme yer verilmemiştir.
- İncelenen hiçbir sözlükte resim, fotoğraf ya da karikatür gibi görsel öğelere yer verilmemiştir.
- İlk basımı 1960’lı yıllarda yapılan ve hiç değiştirilmeden basımına devam edilen sözlüklerde yazım ve sesletim tutarsızlıkları vardır.
- Hiçbir sözlükte, yararlanılan ve taranan kaynakların yer aldığı “Kaynaklar” bölümü bulunmamaktadır.” (Yılmaz ve Koçmar, 2010b: 113)

Başta ABD olmak üzere Avrupa ülkelerinde sözcük sıklığı ve yaygınlığı dizelgeleri düzenli olarak güncellenmekte ve eğitim-öğretim etkinlikleri buna göre yürütülmektedir. Düzeylere göre hazırlanan özel alan sözlükleri öne çıkmaktadır.

ABD’de yayımlanan *The American Heritage School Dictionary* (1977), onbir yıllık eğitim sürecinde kullanılması öngörülen bir kalıtım sözlüğüdür. Girişte, araştırmanın nasıl yapıldığı, resimlerin nasıl seçildiği, içerik, sözlüğün nasıl hazırlandığı ve sözlüğün nasıl kullanılacağıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Sözlük bölümünde ise, kalıtımla ilgili öğelerin tanımları yapılmakta, örnek tümceler verilmekte, fotoğraflar ve resimler kullanılmaktadır. Sözvarlığı öğeleri çoğunlukla tanımlarla açıklanmıştır. *Webster’s New World Dictionary for Young Readers* (1989), resimli ansiklopedik sözlük niteliğindedir ve ABD’yi anlatmaktadır. Sözlüğün nasıl kullanılması gerektiği ayrıntılı olarak açıklanmış ve alıştırmalara da yer verilmiştir. Sözlüğün 3-8. sınıflarda kullanılabileceği belirtilmiştir.

Belçika’da her yaş için sözcük sıklığı ve yaygınlığı dizelgeleri oluşturulmuştur. O yaş için belirlenen sözvarlığı öğelerini içeren çeşitli sözlükler yayınlanmaktadır. Örneğin; 10 yaş için genel sözlük (Van Dale, 2006), eşanlamlılar sözlüğü (Van Dale, 2008), resimli ansiklopedik sözlük, tarih sözlüğü (Van Dale, 2007), yazım kılavuzu (Van Dale, 2005) vb. yayınlar yapılmaktadır. Bütün bu yayınlara, açıklayıcı giriş bölümleri de eklenmiştir. Sözlükler görsel tasarımıyla öne çıkmakta, özellikle resimler önemli bir yer tutmaktadır. Tarih sözlüğünde, maddebaşı öğelerle ilgili

tarihsel açıklamalar yapılmakta ancak karikatürize edilmiş resimlerle ilgi canlı tutulmaktadır.

2.4.5. Sözlük Kullanımının Başlıca Yararları

Sözlük kullanımının kullanıcılara sağladığı yararlar, sözlüğün hedef kitlesine ve kullanıcının amacına bağlı olarak ortaya çıkar. Genel sözlükler, hazırlanmış biçimleri ve içerdikleri öğeler bakımından diğer sözlükler için de model niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan öncelikle, Yılmaz'ın (2010: 52), modern sözlüklerin kullanıcılara sağladığı yararlar belirtilebilir:

“Modern sözlüklerin (ana dili ve yabancı dil olarak) kullanıcılara sağladığı yararlar:

- i)** Madde başı (main entry, Az. Trk. baş söz) ve madde içi (sub-entry) öğelerin doğru yazımları, -varsa- sözcük sonunda sıkça rastlanan fonetik değişimlerinin belirlenmesi,
- ii)** Madde başı (main entry) ve madde içi (sub-entry) öğelerin vurgu ve tonlamaya uygun olarak doğru okunuşlarının (telâffuz) belirlenmesi,
- iii)** Özellikle yabancı dillerden ödünçleme yolu ile dilimizde kullanılan olan madde başı (main entry) ve madde içi (sub-entry) öğelerin kökenlerinin belirlenmesi,
- iv)** Madde başı (main entry) ve madde içi (sub-entry) öğelerin anlamlarının belirlenmesi,
- v)** Madde başı (main entry) ve madde içi (sub-entry) öğelerin çağdaş Türk edebiyatının seçkin yazar/şairlerinin eserlerinden taranarak seçilen anlam farklılıklarının kavranmasını pekiştiren tanık cümlelerin verilmesi,
- vi)** Madde başı (main entry) ve madde içi (sub-entry) birimlerin bağlam içindeki kullanımlarının dikkate alınarak ait olduğu dil bilgisel türün belirlenmesi,
- vii)** Madde başı (main entry) ve madde içi (sub-entry) öğeler, fiil sınıfına aitse, bağlam içinde nesne alıp almadığının belirlenmesi,
- viii)** Madde başı (main entry) ve madde içi (sub-entry) öğeler, fiil sınıfına aitse, yaygın olarak aldıkları durum tamlayıcısının belirlenmesi,
- ix)** Madde başı (main entry) ve madde içi (sub-entry) öğelerin dilin hangi katmanında (argo, halk ağzı, terim, teklifsiz dil, kaba dil, çocuk dili, şaka yollu) kullanıldığının belirlenmesi,
- x)** Madde başı (main entry) ve madde içi (sub-entry) öğeler, değişik bilim dallarının terimleri ise, bu öğelerin hangi bilim dalına özgü olduğunun belirlenmesi,
- xi)** Türkçede kullanılan eklerin (yapım ve çekim ekleri) türleri ve bağlam içinde yüklendikleri işlevlerinin belirlenmesi,
- xii)** Madde başı (main entry) ve madde içi (sub-entry) öğelerin kullanım sıklığına dayalı olarak güncelliğinin veya eskimişliğinin belirlenmesi.”

Çotuksöken ise (2002: 182-183); sözlüklerin yararının, kullananların yararlanabilme becerilerine göre değişkenlik gösterebileceğini belirterek kullanıcılara biçimsel ve içeriksel yararlar sağladığından söz etmiştir:

“Sözlüklerin biçimsel yararlarının başında, sözcüklerindeki yerli ve yabancı sözcüklerin doğru yazımlarını vermesi gelmektedir. Bir sözcüğün nasıl yazılacağı konusunda herhangi bir tereddüt doğduğunda, genel sözlüklere bakılarak sözcüğün doğru yazılışı öğrenilmiş olur. Sözcüklerin doğru yazılması kadar doğru sesletilmesi de önemlidir. Bu konuda da sözcüklerin sesletim özelliklerini veren sözlüklerin büyük yarar sağladığı söylenebilir. Bu tür sözcüklerde, hangi hecelerin “ince/uzun/vurgulu”... sesletileceği gösterilmektedir. Sesletim yanlışlıklarının düzeltilmesi açısından bunun yararı inkar edilemez.

Sözlüklerin içeriksel yararları arasında da ön sırayı, sözcüklerin tanımları (düz ve yan anlamlarıyla) almaktadır. Bir metni okurken karşılaştığımız ve anlamını tam olarak çıkaramadığımız bir sözcüğü (söz öbeğini, terimi, deyimini vd) sözlükler yardımıyla anlaşılır kılabilirsiniz. Böylelikle sözlükler okunan metinleri anlamada yardımcı olan bir kaynak durumuna geçmiş olurlar. Ayrıca yine sözcükler yardımıyla anlamdaş, karşıt anlamlı sözcüklerin anlam değişikliklerini sezebilirsiniz. ...Sözlükler okuyucunun söz dağarcığını genişletir, ona kendi dilinin sözcüklerini daha yakından tanıma olanağını verir.”

Sözlük kullanımının kullanıcılara sağlayacağı birçok yarar olmakla birlikte, kullanıcının da o yararları ulaşabilmeyi bilmesi önem taşımaktadır. “Öğrencilere sözlük kullanmayı öğretmek gerektir. Bugün ilkokuldan, bu kaynağı kullanmayan öğrenerek gelen öğrencilerin sayısı artmışsa da, lise sınıflarında bile sözlük açmamış öğrenciler bulunacaktır.” (Göğüş, 1978: 368) Anadilinin olanaklarını duyumsatma konusunda, başat bir yeri olan Türkçe derslerinde, çocuklara öğretmenler tarafından sözlüğün nasıl kullanılacağı ile ilgili yönergeler verilmelidir. Aslan D.’nin (2010: 86) öğretmenlerle yaptığı bir araştırmada, öğretmenlerin sözlüğe bakış açılarıyla ilgili sonuçlara ulaşılmıştır. Öğretmenlere yöneltilen “Sözlük kullanımı derslerde vakit kaybına neden olmaktadır.” maddesine 80 öğretmenin 3’ü tamamen katıldığını belirtirken, 7’si katılmadığını, 5’i ise kararsız olduğunu belirtmiştir. 47’si bu görüşe katılmazken, 18’i kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Benzer oranlar, “Öğretmenin derste sözlüğe bakması, öğrencilerin gözündeki itibarını zedeler.” maddesi için de çıkmıştır. Araştırmanın sonucunda “Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma konusunda olumlu görüşlere sahip olduğu ancak bu görüşleri davranışlara dönüştürmede zayıf bir tutum sergiledikleri görülmüştür.” yargısına varılmıştır. Bu durum, öğretmenlerin de sözlük kullanımı konusunda bilgilendirilmeleri gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Üniversite yaşamlarında “Sözlükbilim” ile ilgili hiçbir ders almayan öğretmenlerin, yalnızca kendi öğrencilik yaşamlarındaki deneyimlerden

yola çıkararak öğrencilerini sözlük kullanımı konusunda yönlendirmelerini beklemek gerçekçi olmayabilir.

Araştırmacılar da, sözlük kullanma becerisinin edinilmesinin önemli bir gereklilik olduğuna vurgu yapmaktadır:

- “Öğrencilerimiz ders kitapları dışındaki kaynak kitapları da kullanmayı öğrenmelidirler. Bu amaçla kaynak kitapların, başvurma, alıştırma kitaplarının, ansiklopedi, sözlük ve atlasın kullanılması öğretilmeli, bunlara başvurmak alışkanlığı kazandırılmalıdır. Katalog, kaynakça kitaplarının yararları ve kullanışları belirtilmelidir. Kaynak kitapların baştan sona okunacak kitaplar olmadığı, ilgili bölümün aranarak okunması gerektiği, gösterilerek anlatılmalıdır.” (Göğüş, 1978: 155)
- “İkinci devreden itibaren sözlüklerin kullanılışı çok yönlü yararlar sağlar. Örneğin bir sözcüğün çeşidi, değişik anlamları, onunla kurulmuş deyimler, sözcüğün yakın ve karşıt anlamlıları gibi aynı sözcük ile ilgili bilgileri öğrenciler sözlüklerden öğrenebilirler. Ancak sözlüklerden nasıl yararlanılacağını öğrencilerin öğrenmesi gerekir.” (Özdemir, 1987: 188)
- “Öğrenciler, sözlük kullanımı konusunda oldukça ihmalkâr davranmaktadırlar. Öğrencilerin büyük bir kısmı sözlük kullanmayı bilmemektedir. Sözlük kullanmayı alışkanlık hâline getiren öğrenci, kelime dağarcığını istenilen seviyeye getirmede önemli bir mesafe kat edecektir. Bu sayede, öğrencinin düşünce ufku genişleyecektir. Herhangi bir konuda düşüncelerini sözlü ya da yazılı olarak aktarmakta zorluk çekmeyecek, kelimeleri yerli yerinde ve anlamına uygun olarak kullanacaktır. Sözlük kullanma alışkanlık hâline dönüştüğünde ise, çevresindekilerle iletişimi güçlenecektir.” (Özbay, 2006: 180)
- “Sözlük kullanma ise özellikle ikinci kademedede daha fazla önem kazanmaktadır. Sözlük kullanma becerileri mutlaka kazandırılmalıdır.” (Akyol ve Temur, 2007: 208)

Çocuklar, büyük hacimli sözlükleri yanlarında taşımakta zorlanmaktadırlar. Sözvarlığı bakımından geniş hacimli sözlüklerin sınıf içi ve okul kitaplıklarında bulunması yararlı olur. “Okul kitaplığında yer alacak eserlerin, bütün öğrencilerin ihtiyacını karşılayacak nitelikte olmasına özen göstermeliyiz. Ansiklopedi, yıllık, atlas, sözlük ve benzeri eserlerden kitaplıkta birden çok sayıda bulunması iyi olur.” (Oğuzkan, 2005: 92) Küçük hacimli sözlükler ise çocukların yanlarında kolayca taşımalarına olanak sağlasa da bir sözlüğün değerini belirleyen en önemli ölçüt hacminden önce niteliğidir. Okul sözlüklerinin de çocukların düzeyine uygun ve gereksinmelerine yanıt verebilecek nitelikte olması gerekir. “Türkçe derslerinde kullanacağımız sözlükler her şeyden önce kullanışlı ve pratik olmalıdır. Kullanacağımız sözlükler kelimenin çeşitli anlamları hakkında bilgi vermeli ve bu

anlamları mümkün olduğunda cümlelerle örneklendirmelidir.” (Özbay, 2006: 179) Düzey sözlükleri; çocukların ilgi ve gereksinmelerini yansıtmaları, içerdiği madde başı öğelerin ve örnek tümcelerinin birebir onların yaşantılarıyla ilişkili olması dolayısıyla çocukların düş ve düşünce evrenini işleterek onlara sözcüklerden örülü bir çevre sunar. Göğüş (1978: 367-368) sözcük çalışmalarında sözlük kullanmanın gerekliliğini vurgularken, sözlüklerin hacmiyle niteliği arasındaki bağlantıya da değinmiştir: “Öğrencilerin kendi düzeylerine uygun genişlikte bir sözlük seçilmelidir; çok dar olanı ortaöğretim öğrencisine yeterli bilgiyi vermez, geniş yorar. Gerektikçe daha geniş sözlüklere, konu ile ilgili uzmanlık ve terim sözlüklerine bakılabilir.”

Yapılandırmacı yaklaşımda, bireyin bilgiyi kendi çıkarımları yoluyla edinerek belleğinde devindirmesi öncelenmiştir. Çocukların bilmedikleri sözcüklerin anlamını bağlamdan yola çıkarak kestirmeleri, salık verilecek öncelikli aşamadır. “ ‘Bağlamsal tahmin’ kelimenin yer almış olduğu cümle ve paragrafın sağlamış olduğu ipuçlarından yararlanarak anlamın bulunmasıdır. Bazen kelimenin oluşumundan hareketle de anlamına ulaşılabilir.” (Akyol ve Temur, 2007: 208) Ancak buradan, sözlüklere bakmanın çocukların düş ve düşünce gücünün devimini engelleyebileceği yargısı çıkarılmamalıdır. Sözlükler, bir dilin kullanım olanaklarını yansıtan başucu kaynağı niteliğindedir. Akyol (2007: 33), okuma sürecinde sözlükten yardım almanın bir yardımcı strateji olduğunu ve okuyucuda kendine güveni artırdığını belirtmiştir.

Sözlük kullanımı özgüveni artırmasının yanında, bilinmeyi göstermesi bakımından da kullanıcılara güven verir. “Sözlük kullanmak, öğrenciler için zevkli bir iştir; bilmediğini öğreneceği bir kaynağı kullanabilmekten güven de duyar.” (Göğüş, 1978: 368)

Çocuk, düzeyine uygun olan sözlüğü kullandığında madde başı ögenin hem diğer anlamlarıyla tanışmış olur, hem de madde başı ögenin örnek kullanımlarını görür. Yeni bir sözvarlığı ögesinin ediminde yalnızca bağlamdan yola çıkılması, bilgilerin kalıcı hale gelmesine olanak tanımaz. Çocuk, yalnızca bağlamdan yola çıkarak anlamlandırdığı sözvarlığı ögesiyle, o ögenin değişik bir anlamda kullanıldığı bağlamla karşılaştığında, daha önceki bağlamdan yola çıkarak oluşturduğu anlamı anımsayarak yeni bağlamı anlamlandırmada güçlük çekebilir. “Eskilerin ‘Sözlükte

kahramanlık olmaz' diye bir sözü vardır; insanları kesin olarak bilmediklerini öğrenmeleri için sözlüklere yönelmek için söylenmiş gibidir. Bugün de herkes için geçerliliğini korumaktadır bu söz.” (Çotuksöken, 2009: 26)

Hartmann, sözlükte bulunması gereken niteliklerle sözlük kullanımını bağdaştırmıştır ve sözlük kullanımının etkenlerini bir çizelge üzerinde göstermiştir:

Bilgi	İşlem
anamlar/eşanamlılar sesletim/sözdizimi heceleme/kökenbilgisi adlar/durumlar, vb.	anamları bulma sözcükleri bulma çeviri, vb.
Sözlük kullanma durumları	
Kullanıcılar	Amaçlar
çocuk öğrenci/stajyer öğretmen/eleştirmen bilimci/yazman	anadili bilgisini genişletme yabancı dil öğrenme sözcük oyunları oynama rapor oluşturma yabancı dil metinleri okuma/çözümleme vb.

Hartmann (1983: 11)'dan uyarlanmıştır.

Sözlük karıştırma alışkanlığı yoluyla yeni sözcükler edinme konusunda, arkasında sözlük bulunduran kitaplar, çocuğun sözlüğe bakarak madde başı ögenin diğer anlamlarını görmesine engel oluşturabilir.

“Bazı ders kitaplarının sonlarında da sözlükler bulunmaktadır. Ancak bu sözlüklerin varlığı öğrencilerin sözlük kullanma alışkanlığı edinmesine mani olmaktadır. Kitabın sonundaki sözlüğün varlığını bilen öğrenciler, sözlük taşımamakta, derslerde ya da ders dışında sözlükten faydalanma yoluna gitmemektedirler. Üstelik kitapların sonunda bulunan sözlükler tam bir sözlük mahiyetinde de değildir. Kelimelerin sadece kitap içinde kullanılan anlamına yer vermekte ve örnek kullanımlarını göstermemektedir. Oysa öğrencileri metinlerle karşılaştırmamızın nedenlerinden birisi de kelimelerin türlü anlamlarıyla karşılaşp kelime hazinelerini geliştirmelerini sağlamaktır. Kelimenin sadece kitaptaki anlamını kavrayan öğrenciler, aynı kelimeyle başka bir metinde karşılaştıklarında daha önce öğrendiği anlamı hatırlamaktadırlar. Bu da onların dil gelişimleri için bir engel olmaktadır.” (Özby, 2006: 180)

Sözlüklerin kullanıcılara hangi yararları sağlayacağı, sözlüğün nasıl ve kimin için hazırlandığı konusyla doğrudan ilgilidir. Her sözlük, kullanıcılara sağlayacağı yararları sözlüğün giriş bölümünde belirtmelidir. Ancak burada da dikkat edilmesi

gereken noktalar vardır: “Hemen her sözlükte ‘kullanım kılavuzu’ başlığı altında sözlüğün kullanımına ilişkin teknik bilgiler verilir. Ancak bu bilgilerin teferruatlı ve bazen anlaşılmasız olması, sözlük kullanıcılarının ürkmesine neden olur. Dolayısıyla, sözlüklerden yararlanma en alt düzeyde gerçekleşir.” (Boz, 2006: 71) Okul sözlüklerinin hedef kitlesi düşünüldüğünde bu bölümün önemi daha da artmaktadır.

Sözlüklerin amacı, sözlüğün hangi alanlarda kime yarar sağlayacağını da göstermektedir. Göğüş (1996: 5), *Benim İlk Sözlüğüm* adlı resimli sözlüğünde, sözlüğün hangi amaçları taşıdığını belirtmiştir.

“İşte bu sözlüğün amaçları:

- 1- Sözcüklerin anlamlarını açıkça öğretmek,
- 2- Yazımlarını göstermek,
- 3- Sözcükleri doğru okumaya ve söylemeye alıştırmak.
- 4- Kullanma yanlışlarından kurtarmak,
- 5- Küçük yaştan itibaren sözlük kullanmaya alıştırmaktır.”

Göğüş (1996), her madde başı ögeyi, örnek kullanımlarla ve resimlerle açıklamış, doğrudan tanımlara yer vermemiştir.

Sözlükler kullanıcılara yeni sözcükleri öğelerini, dilbilgisel kullanım ilişkileriyle birlikte sunarken hem öğrenme hem de bilgileri “doğrulama” olanağı sunar. Sözcükleri öğelerinin açıklanmasında tanıma göre örnek değil, örneğe göre tanım vermenin öncelenmesi anlayışı gerekmektedir.

“Türkçe derslerindeki özellikle metin inceleme çalışmaları sırasında öğrencilerimizin en çok faydalandıkları kaynaklar sözlüklerdir. İncelediğimiz metin seviye olarak her ne kadar kolay olursa olsun, içerisinde öğrencilerimizin bilmediği veya bilemeyeceği kelimeler olması mümkündür. Bu durumda öğrenciler okudukları yazıyı tam ve doğru anlayamazlar. Hâlbuki metin incelemelerinin en önemli amacı, öğrencide okuduğunu tam ve doğru anlayabilme becerisini geliştirmektir. Bu sebeple öğrencilerimizin bilmedikleri kelimelerin anlamlarını öğrenmek için sözlüğe bakmalarını ve bunu alışkanlık hâline getirmelerini sağlamalıyız. Bu alışkanlığı kazanmış olmak öğrencilerde okuduklarını tam ve doğru olarak anlama gücünün yanı sıra duygu, düşünce, tasarım ve izlenimlerini belirli bir maksada yönelik olarak söz ya da yazı ile anlatma güçlerini de geliştirecektir. Kaldı ki Türkçe gibi kelimelerin arkasındaki anlam dünyasının çok zengin olduğu dillerde, öğrencilerin bu zengin dünyadan haberdar olmalarında metinlerden sonraki en büyük yardımcı sözlüklerdir.

Dil bir düşünce ve ifade vasıtasıdır. Bireyler sahip oldukları kelime hazinesi kadar geniş düşünebilir ve yine sahip oldukları kelime hazinesi kadar kendilerini doğru ve güzel ifade edebilirler. Sözlük kullanma alışkanlığını kazanan kişilerin kelime hazinesi zenginleşir. Buna bağlı olarak düşünce ufku genişler ve ifade gücü artar. Bu da çevresiyle sağlıklı ve etkili bir iletişim kurmasını sağlar.” (Özbay, 2006: 179)

2.4.6. Sözlük Hazırlamada Geçerli Olan Aşamalar

Günümüz sözlüklerinin en önde gelen sorunlardan biri, sözlüklerin içeriklerinin birbirine yakın olmasıdır. Farklı hedef kitlelere, farklı amaçlarla seslenseler bile, madde açıklamaları hatta örnek tümceleri birebir aynı olan sözlükler vardır. Usta (2006: 223-242), bu durumun nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

“Türkiye Türkçesi söz varlığını yetkin bir biçimde değerlendirememek ve sürekli olarak sözlükteki madde başlarının niceliği üzerinde yoğunlaşmak, sözlük hazırlayıcılarının ‘yöntem’ konusuna yeterince eğilmelerini engellemiştir. Oysaki sözlüklerde ‘tanımlayıcı, açıklayıcı, doğrulayıcı, önerici, örneklendirici’ yönlerin ağırlıkta olması gerekir. Öte yandan sözlüğün hazırlanış amacı ve hedef kitlesinin netleştirilememiş olması da önemli bir etkidir. Ayrıca, *Türkçe Sözlük* için bilgisayar ortamında oluşturulmuş özel bir ‘korpus’un bulunmaması da bunda etkilidir. Eser seçiminde bütün dönemleri, türleri kapsayacak şekilde geniş bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Öte yandan ‘güncel’ tarama yapılması, kaçınılmaz bir zorunluluktur. Sözlüğü hazırlamada hangi yöntemin kullanılacağı belirlendikten sonra, ne tür sözlükler yazılacağına, bunların hedef kitlesinin kimler olacağına uzmanların da görüşü alınarak ihtiyaca göre karar verilmelidir.”

Korpus; sözlüğün madde başı ögelerini, tanımlayıcı ögeleri ve tanık tümceleri içeren evren olarak tanımlanabilir. Madde başı ögenin tanımlanmasında ve örneklendirilmesinde kullanılan sözcüklerin her birinin, sözlükte ayrıca madde başı öge olarak bulunması, sözlüğün kendi içinde tutarlığını gösteren niteliklerin başında gelmektedir. Yılmaz (2010: 49), sözlük hazırlama süreciyle ilgili yöntem belirlenirken göz önünde bulundurulması gerekenleri şöyle açıklamıştır:

“Bir dilin söz varlığını içeren bir sözlük hazırlanırken, uygun yöntemin belirlenmesini sağlayan etkenler arasında, en önemlisi *amacın saptanması*dır. Amacın saptanması ile birlikte sözlük hazırlayıcıları söz konusu dil malzemesini, kaynak eserler, edebi ürünler tarayarak geniş bir veri tabanı oluştururlar. Ayrıca, yansıtılan söz varlığının kapsadığı dönem (modern sözlükler “eş zamanlı yöntem”, tarihi sözlükler “art zamanlı yöntem”), yönelinen hedef kitle (genel sözlükler, özel sözlükler), yayınlanma sıklığı (PLI “Petit Larousse Illustre, Fransızca Ansiklopedik Sözlük” her yıl, TDK-*Türkçe Sözlük* -ortalama- her 6 yılda bir) gibi etkenler de sözlüğün niteliği üzerinde belirleyici etkenlerdir. Ancak, TDK Türkçe Sözlük gibi geleneği oluşmuş sözlüklerin yeni baskıları yapılırken sözlüğün baştan sona yeniden ele alınarak; bir taraftan önceki baskıdaki eksikliklerin tamamlanması, yanlışlıkların düzeltilmesi, dilin çevrim dışına çıkmış olan sözlüksel birimlerin çıkarılması gerekirken; öte taraftan da o baskının geçerli olduğu zaman aralığında dile yeni girmiş olan kavramların dahil edilip yansıtılarak, dilin sayısal ve içeriksel olarak zenginleştirilmesine katkıda bulunulması gerekmektedir. Çünkü; sözlükler kullanımsal bir karakter taşırlar. Dolayısıyla sözlükler; dinamik bir nitelik arz eden dildeki yenilikleri, o dilin kullanıldığı toplumdaki kültürel, sosyal değişimleri yansıtmalıdır.”

Sözlüklerde yer alan sözvarlığı ögelerinin anlamları dilsel birimlerin güncelliğine ve eskimişliğine bağlı olarak değişmektedir. Sözcükler uzun yıllar içinde yeni anlamlar kazanabilir, anlam yitimine uğrayabilirler. Örneğin; Arapça olan ve güncel dilin

çevriminden çıkmış olan “lügat” yerine, Türkçe olan ve güncel dilde yer alan “sözlük” kullanılmaktadır. Ancak “lügat paralamak”^{*} deyimini yerine “sözlük paralamak” diye bir kullanım yoktur. Madde başı ögeleri değerlendirirken, madde başı ögelerin kullanıldığı bağlamı incelemek gerekmektedir. Ancak gelecek yıllarda, lügat paralamak deyimini yerine “sözlük paralamak” kullanımının benimsenebileceği olasılığı da her zaman vardır.

Sözlük hazırlamada yaşanan sorunları, sözlük hazırlama yöntemleriyle birlikte ele almak konuya bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşma olanağı sunmaktadır. Modern sözlükbilim ilke, yöntem ve verilerine dayalı olarak sözlük hazırlama aşamalarıyla ilgili aşağıdaki alt başlıklar, Yılmaz’ın (2010: 46-50) çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur:

Amacın belirlenmesi:

“Bugün sözlük hazırlamada en önemli noktalardan biri, dil öğretiminde olduğu gibi, *amacın belirlenmesi*’dir; değişik amaçlara göre değişik nitelikte sözlükler hazırlamaktır. Eğer amaç, bir dilin bütün sözcüklerini ortaya koymaksa buna uygun bir çalışma yapılmakta, eğer belli bir düzeydeki öğrenciye seslenmekse, sözcüklerinin sınırı ona göre düzenlemekte, anadili sözlüklerinde olduğu gibi ikidilli sözlüklerde de temel sözcükleri ve sıklık dizelgeleri göz önünde tutulmaktadır.” (Aksan, 2003b: 84)

“Sözlük bilim açısından, amacın belirlenmesinden sonra, madde başı olan ögelerin düzenlenmesi, ilgili tanımların verilmesi, madde başı ögeler için söz konusu olan temel anlam ve yan anlamların *kullanım sıklığına* göre sıralanışına kadar daha pek çok konuda özenli, ilkeli ve yöntemli bir çalışma gerekmektedir.” (Uzun, 1999: 54, akt. Yılmaz, 2010: 48)

Belirlenen amaca ulaşmak için kullanılacak “dil malzemesi”nin sınırlarının iyi çizilmesi gerekmektedir. Sözlüğün hacmi ne olacak? Ansiklopedik sözlük mü hazırlanacak? Filolojik sözlük mü hazırlanacak? Pratik değeri olan bir sözlük mü hazırlanacak?

Hedef kitlenin belirlenmesi:

Hedef kitlenin belirlenmesi, sözlüğün kimler için hazırlanacağıyla ilgilidir. Sözlük, anadili veya yabancı bir dil öğrencileri için de olsa, bu durum tam anlamıyla hedef kitleyi yansıtmamaktadır. Sözlüğün seslendiği hedef kitle, değişik düzeylerde olabilmektedir.

Yabancılar için hazırlanacak olan Türkçeden Türkçeye sözlüğün, genel sözlüklerden ve iki dilli sözlüklerden farklı olması beklenir. Türkçe sözcüklerin, yabancıların

---

* Konuşma dilinde geçmeyen yabancı sözcükler kullanmak; ağdalı konuşmak. (Dil Derneği)

Türkçe bilme düzeylerine uygun bir biçimde Türkçe sözcüklerle açıklanması, onların dil ve kavram gelişimlerine olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Püsküllüoğlu (2005: 13) da kendi hazırladığı sözlükte, bir sözlük içeriğinin hedef kitleye göre belirlenmesinin gerekliliği konusuna örnek oluşturur:

“Sözcüklerin bütün anlamları göz önüne alınmakla birlikte, sözcüğün yalnızca öğrenci için gerekli olan anlamlarının verilmesi yeğlenmiştir.” Sözlükler bir metin olarak düşünüldüğünde, hedef kitlenin ilgi, istek ve gelişimlerine uygun olarak hazırlanırsa genel dil kullanıcısı açısından sözcük yığını olarak görülmekten kurtulabilir. “Sözlükler bir ders kitabı olmamakla beraber yardımcı materyal olarak hedef kitlenin kültürel gelişimine katkıda bulunmayı amaçlar.” (Boz, 2006: 25)

Hartmann (1983: 9), sözlük kullanıcılarının yanında onların beklentilerine de değinmiştir: “Eninde sonunda bütün sözlükler, sözlüğe danışacakların sözlüksel gereksinimlerine göre harekete geçirilir ve değerlendirilir.”

Sözlük hazırlayıcılarının belirlenmesi:

“Bugün, bir genel sözlüğün hazırlanması, çoğunlukla geniş bir uzmanlar kadrosunun ortak çalışmasıyla gerçekleştirilmekte, uzmanların yaptıkları taramalardan elde edilen dil malzemesinin değerlendirilmesi sonucunda, dil birimlerinin sözlüğe madde başı olarak alınacak olanları belli bir düzene göre sıralanmakta ve bu madde başı birimler imzalı örneklerle tanımlanmaktadır. Uzmanlar tarafından belirli aralıklarla yapılan taramalar ve değerlendirmeler sonucunda; sözlüklerin her yeni baskısına, dile yeni yerleşen ögeler alınmakta, değişik alanlarla ilgili kavramlardaki yeni bir takım değişimler aktarılmakta ve yansıtılmaktadır. Yaşayan bir kurum olan dildeki gelişmeler böylece sözlüklerde de geniş ve güncel görünümüleriyle yer almaktadır.” (Aksan, 2003b: 85)

Sözlük hazırlama ekibinde; sözlükbilim uzmanları, sözlük yazarları, ilgili alan uzmanları, kaynak taraması yapacak uzmanlar vb. bulunmalıdır. Bu çalışma ekibi özel olarak eğitilmelidir.

Zamanın belirlenmesi:

“Bir yazı dilinin, bir ortak dilin söz varlığını içeren bir sözlük hazırlanmak isteniyorsa, o dilin hangi döneminin söz varlığının ele alınacağına da belirlenmesi gerekir. Yani, sözlük ‘art zamanlı’ bir yöntemle hazırlanarak, o dilin herhangi bir tarihsel döneme ait söz varlığını, tarihsel süreç içinde kazandığı anlam boyutlarıyla ve kökenbilimsel açıklamalarla verme yoluna giderek tarihi bir karakter mi taşıyacaktır.” (Çotuksöken, 2002: 181); “yoksa ‘eş zamanlı’ bir yöntem izleyerek söz varlığının *güncel görünüm*lerini mi ortaya koyacaktır? Bugün, genel sözlükler (ana dili sözlükleri), çoğunlukla ‘eşzamanlı’ yöntemle hazırlanmaktadır. Yani, genel sözlükler belli bir dönemin, özellikle de son dönemin söz varlığını içerir. Nitelikli bir sözlük, yaşayan dili yansıtabilmeli, yaşayan bir sosyal kurum olan dildeki değişme

ve gelişmeleri ortaya koyabilmelidir.” (Yılmaz, 2010: 47) Eş zamanlı olarak hazırlanan genel dil sözlüklerinde, dilin çevriminden çıkmış, eskimiş sözcüklerin yer aldığı görülmektedir. Oysa sözlüklerin, belirli dönemlerde yenilenmesi, eklemeler ve çıkarmalar yapılması gerekmektedir. Sözlüklerin, yaşayan dil kullanımlarını yansıtıcı başvuru kaynağı olma niteliğini koruması için, sözlükten madde başı öğeleri çıkarmak, sözlüğün hacmini daraltmak olarak düşünülmemeli, nicelik yerine nitelik öncelenmelidir.

Yazılı ve sözlü ürünlerin taranması:

Sözlük hazırlama ekibi, sözlüğün niteliğine göre (yazı dili sözlüğü mü hazırlanacak, konuşma dili sözlüğü mü hazırlanacak? vb.) dil malzemesinin taranacağı “kaynaklar”ı belirlemelidir. Tarama sonucunda, bir havuz oluşturulmalıdır.

“Eğer bir dilin (bir yazı dilinin, bir ortak dilin) bütün söz varlığını içeren bir sözlük hazırlamak söz konusu ise (örneğin günümüz Türkiye Türkçesinin) bu sözlüğe temel olacak sözlüksel birimler (sözcükler, sözcük öbekleri, ekler vb.) ve bunların sözlüksel tanımları, öncelikli olarak *dilin yazılı ürünlerinin taranması* sonucu elde edilen geniş bir veri tabanından yararlanılarak oluşturulmalıdır. Tarama sadece yazılı ürünlerle sınırlı kalmamalı, söz varlığının kapsadığı zaman dilimindeki diğer kaynak eserler (ansiklopediler, dergiler vb.), sözlükler (genel ve alan sözlükleri) titiz bir şekilde taranmalıdır. Böylece, belli bir süre içinde bir dilde kullanılmakta olan sözlüksel birimlerle birlikte, bunların değişik kullanımları, deyim, kalıplaşmış söz, atasözü, terim gibi öğelerin *güncel görünimleri* elde edilmiş olacaktır. Ancak bu çalışmada, genelleşip yaygınlaşmamış kullanımlara yer verilmemelidir.” (Aksan, 2003b: 84)

Sözlüğün hazırlanma amacına ve hedef kitleye bağlı olarak sözlü ürünlerin de taranması, etkin sözvarlığı öğelerini ortaya koymak için bireylerle uygulamalar yapılması gerekir. Yazılı ve sözlü ürünlerin taranması sürecinde, sıklık ve yaygınlık ölçütü temel alınmalıdır. “Sözlüğe girecek madde başlarının belirlenmesindeki yöntem, hem sözlüklerin ilk hazırlanış safhasında hem de sonrasında yapılacak genişletme çalışmalarında oldukça önemlidir.” (Boz, 2006: 25) Sözlükte madde başı öğeler sıralanırken, değişik kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuş havuzdan yararlanılması, güncel dil kullanımlarının ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır. Örneğin; “torpil” sözcüğünün sözlüklerdeki ilk anlamı; “Savaş gemilerinde sualtı silahı olarak kullanılan büyük bomba.” iken, ikinci anlamı “*mec.* Kayırcı, arka.” (Dil Derneği, 2005) olarak belirtilmiştir. Oysa günlük dilde sözcüğün mecaz anlamı, temel anlamın önüne geçmiştir.

Sözlüksel birimlerin (madde başı öge) belirlenmesi:

“Sözlük hazırlamanın önemli bir aşaması da madde başlarının düzenlenmesidir. Madde başı olacak ögeler, ‘ev, güneş, ben, süsengiller’ gibi, değişik nitelikteki bağımsız biçimbirimlerdir. Bunlar dilde kesinleşmiş yazım biçimlerine uygun olarak, vurgu özellikleri, sözcük türleri açısından dildeki yerleri (ad, eylem, ünlem gibi) gösterilerek sözlükte yer alır. Özel adlar, eylemlerin, çekimli biçimleri (alsaydı, oturmuşmuş gibi) sözvarlığına katılmaz. Değişik söyleyiş biçimlerinin yaygın olduğu durumlarda (yine ve gene, makine ve makine, meyve ve meyva gibi) en yaygın biçim, alfabetik sıraya uygun olarak madde başı olarak açıklanmak, ötekinde açıklama yapmadan buna göndermede bulunmak yoluyla gösterilir.” (Aksan, 2003b: 84-85)

Hedef kitleyle ve sözlüğün niteliğiyle ilişkili olarak sözlüğe alınacak madde başı ögelerin belirlenmesinde, uzman görüşlerinden yararlanılması gerekir. Aksan’ın (2003b: 85) genel sözlüklerle ilgili söyledikleri, diğer sözlük türleri için de geçerlidir: “. . . bir genel sözlüğün hazırlanması genel olarak bir ortak çalışmayla gerçekleştirilmekte, uzmanların derledikleri gereçlerin değerlendirilmesi sonucunda, dil ögelerinin sözlüğe alınacak olanları belli bir düzene göre sıralanmaktadır.”

Sözlüksel birimlerin (madde başı öge) açıklanması:

Sözlüksel birimler, -konu sözlüğü değilse- abecesel olarak sıralanmalıdır ve sözlükte bulunması gereken ögeler bu sıralamaya uygun bir biçimde verilmelidir. “Sözlük hazırlamada en önemli, en çok özen isteyen iş, tanımların verilmesidir. Kolayca yanlışlığa düşmeye ya da eksik anlatıma son derece elverişli olan bu işlem ayrı bir uzmanlığı ve geniş bir kültürel birikimi gerektirir.” (Aksan, 2003b: 85) Sözlüksel birimler, akılda kalmaya yardımcı olacak biçimde, tanımlayıcı sözcüklerle açıklanmalıdır. Sözlüklerde bazen, madde başı ögenin tanımının değil, yalnızca karşılığının verildiği görülmektedir. Eğer sözcüğün karşılığı verilecekse veya başka bir madde başı ögeye çeşitli amaçlarla (aş anlam, karşıt anlam vb.) gönderme yapılacaksa net bir biçimde belirtilmelidir. Ancak sözlüklerde; gönderme yapılması gereken ögelerin tanım gibi gösterildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, “bahar” sözcüğünün karşılığı olarak yalnızca “İlkbahar” karşılığı verilmiştir (TDK, 2005) ve bir örnek tümce eklenmiştir: *"Biz çiçeği bahardan bahara görürüz."*- T. Buğra. Tanımın yanında, sözlüğün niteliğine göre diğer açıklayıcı ögeler de eklenmelidir: dilbilgisel tür, yabancı bir dilden geliyorsa köken bilgisi, kullanım alanı bilgisi, sözlüksel tanım ve örnek kullanım...

Sözlük Tasarımı:

Sözlüklerin amacına, hedef kitlesine ve içerdiği sözcüklerin öğelerinin nitelik ve niceliğine göre sözlüklerin görsel olarak tasarlanması söz konusudur. Basılı sözlüklerde sözlüğün kapağı, sözlüğün içeriği ve amacıyla ilgili bilgi verici nitelikte olmalıdır. Sözlüğün boyutları, ciltlenişi, sayfa sayısı, sayfalarda görsel kullanıp kullanılmadığı, harflerin punto büyüklüğü ile rengi ve seslenen düzeye ilişkili olarak kâğıt seçimi; sözlüğün kullanılabilirliğini ve çekiciliğini etkilemektedir. Özellikle ilköğretimin çeşitli düzeylerine seslenen sözlüklerde sözlük kapaklarının renkli ve resimli olduğu görülmektedir. Ancak genelde bu sözlüklerin içinde resimler yer almamakta, hatta yazılar da renksiz olmaktadır. Dış kapak, çocukta sözlüğe yönelik beklenti oluştururken iç sayfalar çocuğun beklentilerini karşılayamazsa sözlüğe karşı olumsuz tutum beslenmesi olasılığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle okul öncesi ve ilköğretimin çeşitli düzeyleri için hazırlanan sözlükler de metin olarak düşünülüp görsel tasarım olarak çocukların ilgi ve isteklerine yönelik olarak hazırlanırsa, sözlüklerin yalnızca gerek duyulduğunda bakılması gereken bir sözcük dizelgesi olduğu algısının da önüne geçilebilir. “Sözlük tasarımı üzerinde önemle durulması gereken bir konu olması yanında bir uzmanlık işidir de.” (Tahiroğlu, 2006: 89) Sözlük sayfalarının görsel bütünlüğü, algılama açısından önem taşımaktadır. “Resimlerin özellikle anlaşılması zor kavramların somutlaştırılmasında kullanılması gerekir.” (Aslan D., 2010: 42) Sözlük sayfalarında kullanılacak görsellerin, sözlüğün öğreticilik işlevi düşünülerek her zaman bir fotoğraf gerçekliğinde olması beklenmez. Kullanılan fotoğraflar da, çocuğu duyma ve düşünme etkinliğinden alıkoymayacak biçimde sanatsal duyarlılıkla oluşturulmalıdır.

2.4.7. Sözlükte Bulunması Gereken Öğeler

Sözlüklerin giriş bölümünde, sözlüğün hangi amaçla, kimlere yönelik olarak hazırlandığı konusunda kullanıcılar bilgilendirilmelidir. Sözlüğün hazırlanmasında göz önüne alınan ilkeler, sözcüklerin öğelerinin niceliği, hangi kaynaklardan elde edildiği ve sözlüğün nasıl kullanılacağı ile ilgili kısa bilgilere yer verilmelidir.

“Daha sonra yerleştirilen maddeler, buradaki açıklanan durumlara uygun olmalıdır. Bir başka deyişle bir sözcüğün açıklamasında izlenilen her tutum, sözlüğün genelinde olan bir

tutum olmak zorundadır. Sözcük tanımlarında ve madde girişlerinde farklılıklar olmamalıdır.” (Günay, 2007: 37-38)

Giriş bölümünün veya sözlüğün sonunda, sözlük için yararlanılan kaynaklar bölümüne yer verilmelidir. Böylece çocukların bilinci uyarılarak kitap okumaya karşı istek ve ilgi uyandırılabilir. Göğüş (1996: 7), hazırladığı sözlüğünde neleri hangi amaçla dışarıda bıraktığını kısaca belirterek okuru bilgilendirmiştir.

“Bu sözlüğe, çocukların kitaplarda, gazetelerde veya büyüklerin konuşmalarında karşılaştıkları her sözcük alınmamıştır. Zaten çocuk sözlüklerinin hacmi buna uygun değildir. Çocukların anlamını kavrayıp kullanabilecekleri ve çoğu kendi etkin söz dağarcıklarında bulunan sözcüklere yer verilmiştir. Yapmak istediğimiz, dilin yaygın sözcükleri üzerinde çocukları bilinçlendirmektir.”

Bir sözlüğün girişinin oluşturulması konusunda, Göğüş’ün (1996: 3-7) kullandığı başlıklardan yararlanılabilir:

- “Sevgili Çocuklar
- Anne, Baba ve Öğretmenlere
  - Bu Sözlük Kimler İçin
  - Sözcük Sayısı
  - Sözlüğün Yöntemi”

Sözlüklerin giriş bölümünde kullanıcılara kolaylık sağlaması için mutlaka açıklanması gereken bilgiler vardır:

- “Sözlükte kullanılan harf çeşitlerinin amacı belirtilir. (İnce, kalın, eğri, siyah...)
- Sözlükte kullanılan kısaltmaların dizelgesi ve anlamları incelenir. (a: ad. d: bileşik. ç: çoğul gibi)
- Sözlükte kullanılmış olan özel imlerin dizelgesi incelenir. (-, -, gibi.)” (Göğüş, 1978: 369)

Sözlük sayfalarının mutlaka numaralandırılması gerekir. Sol sayfanın üst dış köşesine o sayfanın ilk madde başı ögesi, sağ sayfanın üst dış köşesine o sayfanın son madde başı ögesinin konulması, sözlükte aranan öğelerin bulunmasını kolaylaştırır. “Sözlüklerde sözcükler bulunmasını kolaylaştıran ve her sayfanın başına yer alan sözcüklere ‘kılavuz’ sözcük denir.” (Özdemir, 1987: 155) Okul sözlükleri bağlamında düşünüldüğünde, sözlüklerde bulunması gereken öğelerden biri de resimlerdir. Göğüş’ün kendi hazırladığı sözlük, bu konuda örnek bir çalışmadır: “Çocuk, sözcüğün anlamını cümle içinde kavramaya çalışırken, resim de ona anlattığımız varlığı ya da işi gösterecektir. Bu sözlükte resim, açıklamayı tamamlayan bir öge olmuştur.” (Göğüş, 1996: 7)

Özellikle okul sözlüklerinde, madde başı öğeler tanımlanırken ve örnek tümceler verilirken kullanılan sözcüklerin her birinin sözlükte mutlaka tanımının yapılması gerekmektedir. Çocuk, madde başı ögenin tanımlanmasında kullanılan bir sözcüğü anlamadığında, onu sözlükte bulabilmelidir. Göğüş, kendi hazırladığı sözlükte bu durumu şöyle açıklamıştır: “Madde başı olarak alınmamış sözcükler, açıklamalarda kullanılmamıştır. Böylece çocukların, sözcüğü kendi kendilerine anlayabilmeleri amacı güdülmüştür.” (Göğüş, 1996: 7)

Modern bir sözlükte kullanılan içeriksel terimler ve kavramlar ile ilgili aşağıdaki alt başlıkların oluşturulmasında, Göğüş’ün (1978: 368-369) Özcan’ın (2006: 47-55) ve Yılmaz (2010: 50-51) çalışmalarından yararlanılmıştır.

1. **Ana Giriş** (*İng.* main entry)

Madde başı ögenin bulunduğu yerdir. Madde başı öge, sol kenardan genellikle bir sekme arttan yazılırsa diğer öğelerden ayrıcalığı sağlanır. Ana girişteki öğeler abecesel olarak dizilir ve ayırt edici olması için renkli, koyu veya kalın yazılır.

1.1. Temel giriş ögesi (*İng.* basic main entry): Sözcük (*İng.* root word) “Sözcükler çekimsiz, kök ya da gövde olarak alınır.” (Göğüş, 1978: 368)

1.2. Birleşik giriş ögesi (*İng.* compound main entry): Sözcük öbeği

1.3. Birleştirici biçim (*İng.* combining form): Ön ek (*İng.* prefixe), son ek (*İng.* suffixe). Örneğin; anti+sosyal.

“Kökenleri ayrı, yazılışları bir olan sözcükler (eşsesliler) ayrı maddeler olarak ve önlerine ayraç içinde” (Püsküllüoğlu, 2005: 10) rakamlar konularak yazılmalıdır.

2. **İkincil Giriş** (*İng.* secondary entry)

2.1. Çekimsel Biçimler (*İng.* inflected forms): Ek alınca ses düşmesine, ses türemesine uğrayan adların bu özellikleri gösterilir.

2.2. Heceleme (*İng.* dividing word into syllables): Sözcük birden çok heceli veya birleşik yapıda ise doğru hecelenmesinin nasıl olması gerektiği belirtilir. Özellikle ilköğretimin ilk aşamalarında sözlüklerde hecelemenin mutlaka gösterilmesi gerekir.

2.3. Sesletim (*İng.* pronunciation, intonation): Sözcük birden çok heceli veya birleşik yapıda ise vurgu ve tonlamanın hangi hecede olduğu belirtilir. “Sözcüklerin söylenişleri (okunuşları) köşeli ayraç içinde ve italik olarak” (Püsküllüoğlu, 2005: 14) gösterilmelidir.

2.4. Sözcük Türü (*İng.* kinds of main entries): Sözcük türleri (ad, belirteç...) kısaltmalarla (a., be.) belirtilir.

2.5. Dilbilgisel Tür (*İng.* parts of speech): Sözcükle ilgili dilbilgisi notları burada gösterilir. Eylemlerin, adların özelliklerine burada yer verilir. Örneğin; eylem ise eylemin geçişli mi yoksa geçişsiz mi olduğu kısaltmalarla gösterilir.

2.6. Köken (*İng.* etymology): Sözcüklerin kökeninin hangi dilden geldiği eğik olarak belirtilir.

2.7. Kullanımsal Alan (*İng.* variant, label “subject label, usage label”): Sözcüğün herhangi bir bilim veya sanat dalına ait terim olması durumunda hangi bilim dalına ait olduğu burada tutulur. Örneğin; hayvanbilim ait sözcükler *hayb.* olarak kısaltılarak eğik yazılır. Sözcüğün argo olup olmadığı burada belirtilir. Kısaltma kullanılarak eğik yazılır.

3. Giriş: (*İng.* entry)

3.1. Tanımlar (*İng.* definitions): Madde tanımlamalarını yaparken aşağıdaki ilkeler göz önünde bulundurulmalıdır.

a) Madde açıklamalarını yaparken yalnızca başka bir madde başı öge kullanılmamalıdır. Örneğin; aktivite madde başı ögesinin yerine etkinlik.

b) Açıklamalar tümce biçiminde yapılmalıdır.

c) Açıklamalar oluştururken yalnızca tanımlayıcı sözcükler kullanılmalıdır. Tanımda kullanılan sözcüklerin hepsi, sözlükte madde başı öge olarak yer almalıdır.

Birden fazla anlamı bulunan madde başı ögeler, mecaz anlam, terim anlam vb. özelliklerine göre değil sıklık ve yaygınlık ölçütüne göre sıralanır. Madde başı ögenin birden fazla anlamı bulunması durumunda, ilk anlamından sonra renkli, koyu veya kalın sıra numarası verilerek belirtilir. Sayıların konumu alt

alta olmalıdır, yan yana sırayla yazılması durumunda farklı anlamların görünme olasılıkları azalmaktadır. Sözlükte çok anlamlı ögelerde, ilk önce temel anlamın verilmesi anlayışı sıklık ve yaygınlık ölçütüyle çelişki yaratmaktadır. Bir sözcüğün temel anlamına, ilk kazandığı anlam denilebilir. Zaman içinde sözcüğün yan anlamları, temel anlamın önüne geçebilir.

3.2. Tanık tümce (*İng.* sentence): Madde başı ögelerin sözlüksel tanımlarını açıklamaya yardımcı olan örnekler, özerk dildeki açıklamadan hemen sonra yazılmalıdır. Örnek kullanımların bağlam içerisinde ve madde başı ögeyi açıklayıcı nitelikte olmasına özen gösterilmelidir. Tanık tümceler tırnak içinde ve eğik harfler gibi ayırt edici bir biçimde yazılmalıdır ve nereden alıntılandığı kısaltmalarla belirtilmelidir. Kısaltmaların karşılıkları sözlüğün giriş bölümünde açıklanmalıdır.

4. Alt (Madde İçi) Giriş (*İng.* sub-entry)

4.1. Deyim, Kalıplaşmış Söz (*İng.* idiom; *İng.* phrase): İlgili sözcük deyim ve kalıplaşmış sözlerde birincil öge ise; deyim ve kalıplaşmış sözün anlamı verilir. Eğer birincil öge değilse, metin içi gönderme yapılır.

4.2. Kullanım Notu (*İng.* usage note): Sözlük kullanıcılarına, madde başı ögenin farklı bağlamlardaki anlam incelikleri tanık tümcelerle sunulur. Örneğin; “arz etmek”, sosyal konum açısından astın üste istemini bildirirken kullanılır. “Rica etmek” ise, sosyal konum açısından üstün asta emir ve ricasını bildirir.

4.3. Metin İçi Gönderme: Birbiri arasında gönderme yapılan, anlamca yakın olan ya da karşıt olan sözcüklerin gösterildiği yerdir. Hangi durum için kullanıldığı ok iminden sonra belirtilir.

4.4. Çapraz Gönderme (*İng.* cross reference): Sıklık ve yaygınlığı düşük olan madde başı ögeden, onun yerine kullanılan, sıklık ve yaygınlığı yüksek olan, ölçünlü dildeki madde başı ögeye gönderme yapılır ve asıl tanımlama gönderme yapılan madde başı ögede yapılır.

Sözlük hazırlarken genel ilkelere uyulması beklenmekle birlikte her sözlüğün giriş bölümünde, o sözlüğe özgü açıklamalar da mutlaka yapılmalıdır.

2.5. İLGİLİ ÇALIŞMALAR

İlköğretim öğrencileri için sözlüğün en temel işlevinin; öğrencilerin okurken, dinlerken/izlerken karşılaştıkları sözcükleri öğrenmek için başvuracakları temel kaynak olma özelliğinden geldiği söylenebilir. Sözlüğün; yaş gruplarına göre hazırlanan, sıklık ve yaygınlığın esas alındığı sözcük dizelgelerinden hareketle hazırlanması gerekmektedir. Ülkemizde çocukların bütün yaş gruplarına göre bilmesi gereken etkin ve edilgin sözcükler öğelerinin neler olduğu üzerine sıklık ve yaygınlığın esas alındığı sözcük dizelgeleri oluşturulmamıştır. Küçük boyutlarda ve değişik yöntemlerle hazırlanmış olan sözcük dizelgelerinin belirlenmesi ve geliştirilmesiyle ilgili önemli çalışmalar vardır ancak konuya bütüncül yaklaşmak gerektiğinde bunlar da yetersiz kalmaktadır.

Yazılı metinleri tarama yoluyla sözcükler öğelerinin belirlendiği araştırmalar:

Nihat Bilgen tarafından 1988 yılında hazırlanan çalışmada; ilkokulun birinci, ikinci ve üçüncü sınıfında okutulan Türkçe, Matematik ve Hayat Bilgisi ders kitapları taranarak kelime sıklık listesi oluşturulmuştur. (Akt.: Tosunoğlu, 1998)

Vedide Baha Pars ve Cahit Baha Pars tarafından 1954 yılında *Okuma Psikolojisi ve İlkokuma Öğretimi* adıyla yayınlanan çalışmada; ilkokul birinci sınıfta öğretilecek kelimeleri belirlemek için eser taraması ve gözlem yoluyla 698 kelimedenden oluşan bir liste hazırlanmıştır. Son aşamada, listeler yurt dışındaki örneklerle karşılaştırılmış ve son şekline getirilmiştir. (Akt.: Tosunoğlu, 1998)

İlyas Göz tarafından 2003 yılında yayınlanan “*Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*” adlı çalışmaya; yazılı Türkçeyi temsil edecek nitelikte bir havuz oluşturulmaya çalışılarak başlanmıştır. Havuza hangi tür materyallerin hangi oranda alınacağı, danışmanların görüşleri ve farklı mesleklerden 209 erkeğe sorularak belirlenmiştir. Seçkisiz olarak belirlenen yayınlar taranarak bilgisayar ortamına aktarılmış, tarayıcıdan kaynaklanan sorunlar düzeltilmiş, sözcüklerin bağlamına gidilerek düzeltmeler yapılmış ve sözcükler yalın hallerine indirgenmiştir. Çalışmanın sonunda, 22.693 kelimelik “Kelime Sıklığı Sözlüğü” ortaya çıkarılmıştır.

Süleyman Kaan Yalçın tarafından 2005 yılında hazırlanan “İlköğretim 1. ve 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığı Unsurlarının Eğitsel Açından

Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinde; ders kitaplarındaki metinler excel programına aktarılarak metinlerdeki sözcük sayıları ve söz varlığı unsurları istatistiksel olarak belirlenmiştir. Sözcüklerin türlerine göre dağılımları tablolaştırılmış, söz varlığı unsurlarının sayısal değerlerine ve sözcüklerin sıklık listelerine yer verilmiştir. Türkçe ders kitaplarının söz varlığı açısından yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bayram Baş tarafından 2006 yılında hazırlanan “1985-2005 Yılları Arasında Çocuk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Tahkiyeli Metinlerin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezinde; roman, hikâye, masal, destan ve efsane türündeki çocuk kitaplarından seçilen örnekler yoluyla 500.000 kelimelik tahkiyeli metin havuzu oluşturulmuştur. Söz varlığı öğeleri sıklıklarına göre değerlendirilerek her türün söz varlığı öğeleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmada ayrıca ilköğretim 1-8. sınıf öğrencilerinin kelime hazinesini belirlemeye yönelik yapılan önceki çalışmaların bulgularıyla da karşılaştırma yapılmıştır.

Hilâl Arslan Kutlu tarafından 2006 yılında hazırlanan “MEB İlköğretim 6, 7. ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerin Söz Varlığı Açısından Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinde; ders kitaplarındaki metinleri taranarak Cibakaya dizin programında dizinlenmiştir. Söz varlığı öğeleri belli başlıklar altında toplanarak, sıklık listeleri tablo olarak verilmiştir.

Hümeysra Ekmen tarafından 2009 yılında hazırlanan “2005 Programına Göre Hazırlanan 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabının Söz Varlığı Bakımından İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde; MEB Yayınları arasından çıkan 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerde geçen sözcük ve sözcük grupları excel formatında yazılarak, gerekli düzeltmelerden sonra çeşitli başlıklar altında sıralama yapılmıştır.

Nazmiye Apaydın tarafından 2010 yılında hazırlanan “6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Söz Varlığı Açısından İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinde; 6. sınıf düzeyine uygun beş Türkçe ders kitabındaki metinler taranarak Cibakaya dizin programına aktarılmıştır. Metinler, söz varlığı öğeleri bakımından çeşitli başlıklar halinde tablolaştırılmış ve karşılaştırılmıştır. Çalışmada, söz varlığı öğelerinin sıklık listelerine de yer verilmiştir.

Yazılı metinleri tarama yoluyla oluşturan sözcük dizelgeleriyle ilgili öğrencilere uygulama yapılan araştırmalar:

Alpaslan Okur tarafından 2007 yılında hazırlanan “Serbest Okuma Etkinliğinin Sözcük Hazinesi ve Kavram Gelişimine Etkisi” adlı doktora tezinde; ilköğretim öğrencileri için 100 Temel Eser’den seçilen üç kitaptan yola çıkılarak, ilköğretim 6-8. sınıf öğrencilerinin düzeyine uygun olmadığı uzman görüşleri doğrultusunda belirlenen sözcük/sözcük grupları havuzu oluşturulmuştur. İlköğretim 7. sınıfta öğrenim gören deney ve kontrol grubu öğrencilerine, kitaplar okunmadan önce kitaplardaki sözcük/sözcük gruplarının yer aldığı ön test uygulanmıştır. Kitaplar okunduktan sonra son test ve genel son test uygulanmıştır. Serbest okuma etkinliğinin sözcük hazinesi ve kavram gelişimine olumlu yönde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca; seçilen kitaplardan belirlenen sözcük/sözcük gruplarının, 15 ilköğretim okul sözlüğünde bulunma durumuna da tablo halinde yer verilmiştir.

İrfan Bayram tarafından 2007 yılında hazırlanan “9. Sınıf Türk Edebiyatı Kitabının Öğrencilerin Kelime Hazinesine Katkısı Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde; 9. sınıf Türk Edebiyatı kitabındaki yazınsal metinlerde geöen sözcük türlerinin sayısal değerleriyle ilgili tablo verilmiştir. 9. sınıf öğrencilerinin Türk Edebiyatı kitabını kullanmadan önce ve kullandıktan sonraki durumlarını belirlemek üzere, sözcüklerin anlamlarıyla ilgili 30 soruluk test deney ve kontrol grubuna ön test-son test olarak uygulanarak kitabın, öğrencilerin sözcük kazanımına olumlu yönde etki gösterdiği belirlenmiştir.

Esra Aköay tarafından 2009 yılında hazırlanan “100 Temel Eser’in Kelime Kazanımı Açısından Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinde; ilköğretim öğrencileri için 100 Temel Eser’den rastgele seçilen beş kitaptan öğretmen görüşleri doğrultusunda kelime/kelime grupları belirlenmiş ve test şeklinde deney ve kontrol gruplarına ön test olarak uygulanmıştır. Belirlenen kitaplar deney grubuna okutturularak deney ve kontrol gruplarına son test uygulanmıştır. İlköğretim öğrencileri için 100 Temel Eser’in kelime kazanımı açısından öğrencileri olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yazılı metinleri tarama ve öğrencilere yazma uygulaması yaptırma yoluyla sözvarlığı öğelerinin belirlendiği ve karşılaştırma yapıldığı araştırmalar:

Özay Karadağ tarafından 2005 yılında hazırlanan “İlköğretim I. Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezinde; öğrencilerin ve Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin kelime hazineleri belirlenerek Türkiye’de farklı coğrafi bölgelerdeki 14 noktadan 3.135 öğrenciyle yazılı anlatım çalışması yaptırılmış, ders kitapları taranarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Sınıf düzeylerine göre kelimelerin sıklık ve yaygınlık listeleri oluşturularak karşılaştırma yapılmıştır. Öğrencilerin yaygın olarak kullandıkları kelimelerin %50-60 arasında değişen oranlarda ders kitaplarında yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mehmet Kurudayıoğlu tarafından 2005 yılında hazırlanan “İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezinde; farklı coğrafi bölgelerden seçilen 14 ilköğretim okulunda toplam 1.726 öğrenciye yazılı anlatım çalışması yaptırılmıştır. Ders kitaplarında yer alan metinlerdeki kelime hazinelerine dayanan sıklık listeleri oluşturulmuş ve elde edilen kelime sıklık listeleri karşılaştırılarak, ortak ve farklı kelimeler belirlenmiştir.

Altan Avkapan tarafından 2006 yılında hazırlanan “Orta Öğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında Kelime Hazinesinin Öğretimi Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde; 8 okulda toplam 200 öğrenciyle yazılı anlatım çalışması yaptırılmış, “Türk Dili ve Edebiyatı 3” ders kitapları taranmıştır. Öğrencilerin okullara göre kelime sıklık ve yaygınlık listeleri ile ders kitaplarının kelime sıklık listeleri oluşturularak, ortak ve farklı kelimeler belirlenmiştir.

Ayşe Betül Erkul tarafından 2008 yılında hazırlanan “İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Kitaplarındaki Olaya Dayalı Metinlerin Öğrencilerin Söz Varlığını Geliştirmedeki Etkisi” adlı yüksek lisans tezinde; ders kitaplarındaki olaya dayalı metinlerin söz varlığı öğeleri belirlenerek, sözcük sıklığı listeleri oluşturulmuştur. Öğrencilere anket uygulaması ve unutamadıkları bir olayla ilgili olarak yazma çalışması yaptırılmış ve sözcük sıklığı listesi oluşturulmuştur. Elde edilen söz varlığı öğeleri karşılaştırılarak çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir.

Salim Pilav tarafından 2008 yılında hazırlanan “Üniversite Birinci Sınıf Öğrencilerinin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezinde; lise 3. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarından iki tanesinin taranması ve 450 üniversite birinci sınıf öğrencisinden yazılı anlatım çalışması yaptırılması yoluyla kelime

havuzu oluşturmuştur. Söz varlığı öğeleri çeşitli başlıklar altında sıklıklarıyla beraber tablolştırılmış ve ders kitaplarının kelime hazinesinin öğrencilerin kelime hazinesinden daha ileri seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öğrencilere yazma uygulaması yaptırma yoluyla sözcük varlığı öğelerinin belirlendiği araştırmalar:

Ömer Harit'ın 1971 yılında hazırladığı “Samsun ve Ankara İllerinin 6-7 Yaş Çocuklarında Kelime Hazinesi Araştırması” adlı çalışmasında sosyo-ekonomik bakımdan gruplara ayrılan ilkokullardaki 9351 öğrenciden “Kelime Hatırlatma Oyunu” yöntemiyle yazılı materyal toplanmıştır. Materyallerdeki kelimeler ve sıklık değerleri alfabetik olarak listelenmiştir. (Akt.: Tosunoğlu, 1998)

Ümit Davaslıgil, 1985 yılında yaptığı “Farklı Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Çevreden Gelen Birinci Sınıf Çocuklarının Dil Gelişimine Okulun Etkisi” adlı doktora çalışmasında; çeşitli testler kullanarak tanıma, hatırlama ve adlandırmadan oluşan bir yöntem izlemiştir. Davaslıgil, çalışmasının amacını; farklı çevrelerden gelen her iki grup deneğin birinci sınıfın başında ve sonunda lûgatçelerini nicelik ve nitelik bakımından incelemek, sözcük türlerinin kullanılma oranlarını ve cümledeki işlevlerini belirtmek olduğunu söylemiş, çalışmasının sonunda kelimeleri gramatikal yönden de mukayese etmiştir. (Akt.: Tosunoğlu, 1998)

Musa Çiftçi, 1991 yılında hazırladığı “Bir Grup Yükseköğrenim Öğrencisi Üzerinde Kelime Serveti Araştırması” adlı çalışmasında; fakülte son sınıf öğrencilerinden 102 adet yazılı doküman toplamak ve elde edilen kelimelerin frekans değerlerini tespit etmek suretiyle “aktif kelime listesi” oluşturmuştur. Deneklerin 60095 adet kelime kullandığını, bu kelimelerin çeşidinin 3916 olduğunu alfabetik bir listede frekanslarıyla göstermiştir. (Akt.: Tosunoğlu, 1998)

Ali İpekçi tarafından 2005 yılında hazırlanan “İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Kelime Serveti Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde; kelime serveti ile sosyo-ekonomik düzey arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak öğrencilere kompozisyon yazma çalışması yaptırılarak, veriler çeşitli başlıklar halinde tablolştırılmıştır. 4 ilköğretim okulunda gerçekleştirilen çalışma sonucunda, sıklık ve yaygınlık sayılarının da yer aldığı temel kelime listesi oluşturulmuştur.

Mustafa ıplak tarafından 2005 yılında hazırlanan “Uşak Merkez İlköğretim 5., 8. ve 11. Sınıflarının Yazılı Kelime Hazinesinin Belirlenmesi” adlı yüksek lisans tezinde; her sınıf düzeyi için 30’ar öğrenciyle 3 farklı konuda, toplam 270 adet kompozisyon yazma çalışması yaptırılmıştır. Belirlenen 30464 kelime, çeşitli başlıklar altında sıklıklarına da yer verilerek listelenmiştir.

Turan Temur tarafından 2006 yılında hazırlanan “İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Yazı Dilindeki Kelime Hazinesinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi” adlı doktora tezinde; öğrencilere üç farklı konuda yazılı anlatım çalışması yaptırılmıştır. Öğrencilerin yazdıkları metinler, çeşitli değişkenler dikkate alınarak çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Çalışmanın sonucunda sözcük sıklık listelerine yer verilmiştir.

Nalan Serarslan tarafından 2010 yılında hazırlanan “Konya Ereğli Atatürk İlköğretim Okulu 6. Sınıf Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde; öğrencilere farklı zamanlarda 5 konuda yazılı anlatım çalışması yaptırılmıştır. Her bir öğrencinin konulara göre ve bireysel olarak kullandığı sözcükler ve sözcük sıklıkları ayrı ayrı tablo halinde verilmiştir. Çalışmanın sonunda “çekirdek sözlük” adı verilen sözcüklerin sıklıklarına göre sıralandığı listeye de yer verilmiştir.

Öğrencilere konuşma uygulaması yaptırma yoluyla sözvarlığı öğelerinin belirlendiği araştırmalar:

Mesiha Tosunoğlu tarafından 1998 yılında hazırlanan “İlköğretim Okuluna Başlayan Öğrencilerin Okuma – Yazmayı Öğrenmeden Önceki Kelime Serveti Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezinde; Ankara ilindeki merkez ilçelere bağlı 3 ilköğretim okulundan birinci sınıfa giden 135 öğrenci seçilerek, belirlenen konuşma konularından yola çıkılarak öğrencilerden ses kaydı yoluyla veri toplanmıştır. Veri olarak kullanılan 842 cümle bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Elde edilen cümleler kelime serveti bakımından, cümleleri oluşturan kelimeler sıklıklarına göre, cümlelerdeki kelimeler ve heceler çeşitli özelliklerine göre ayrı ayrı tablolştırılmıştır. Kelime grupları da abecesel olarak ve sıklık ölçütüne göre sıralanmıştır.

Hayriye Ünsal tarafından 2005 yılında hazırlanan “İlköğretim 5. ve 8. Sınıflar ile Ortaöğretim 11. Sınıfların Sözlü Anlatımdaki Aktif Kelime Hazinesi / Afyon Merkez Örneği” adlı yüksek lisans tezinde; öğrencilere üç farklı konu verilerek sözlü anlatım çalışması yaptırılmıştır. Farklı değişkenler açısından sözcük dağılımı incelenmiş ve sözcük sıklığı listeleri oluşturulmuştur.

Okul sözlüklerinin, içerdikleri sözcükler öğeleri bakımından değerlendirildiği araştırmalar:

Pervin Sayan tarafından 2005 yılında hazırlanan “11-14 Yaş İçin Hazırlanan Okul Sözlüklerinde Tanımlar Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde; belirlenen üç okul sözlüğündeki tanımlar incelenerek; tanım yanlış ve eksikliği bulunan, 11-14 yaş arasındaki öğrencilerin kullandığı fakat bu sözlüklerde yer almayan sözcükler belirlenmiştir. 150 öğrenciye belirlenen sözcüklerin, seçilen üç sözlükteki ve araştırmacının yaptığı tanımlar sorularak hangi tanımı ne derece anladıkları 3’lü Likert tipi anket yoluyla belirlenmeye çalışılmış ve araştırmacının yaptığı tanımların diğer sözlüklerden daha anlaşılır olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Necati Kaya tarafından 2007 yılında hazırlanan “Okul Sözlüklerinin Değerlendirilmesi” adlı yüksek lisans tezinde; 1945-2005 yılları arasında yayınlanan 17 okul sözlüğünün ‘a maddeleri’nde yer alan kelimeler belirlenerek, kelimelerin hangi sözlüklerde yer alıp almadığına ilişkin tablo hazırlanmıştır. Sözlüklerin söz varlığı öğeleri karşılaştırmalı olarak tablolar halinde verilmiştir.

Yaş gruplarına göre hazırlanan kitap dizelgeleriyle ilgili araştırmalar:

Sedat Sever tarafından hazırlanan, *Çocuk ve Edebiyat* (2008) kitapta; 2-3 yaştan 10-12 yaş ve üstüne kadar farklı yaş gruplarına yönelik olarak çocuğun dil, bilişsel, kişilik ve toplumsal gelişim süreçlerinin ayrı ayrı özellikleri belirtilmiş ve yapılabilecek uygulamalarla birlikte örnek kitap önerileri sunulmuştur.

Sever ve diğ. tarafından hazırlanan *İlköğretimde Çocuk Edebiyatı* (2009) adlı kitabın sonunda; Sedat Sever, Selahattin Dilidüzgün ve Necdet Neydim tarafından hazırlanan “İlköğretim Öğrencileri İçin Değişik Edebiyat Türlerinden Oluşan Okuma Listesi”ne yer verilmiştir. 2-4 yaş grubu ile 12 yaş ve üstü çocuklar için, farklı türlerde yazılmış kitap önerilerinde bulunulmuştur.

Eğitim-Sen tarafından hazırlanan *2010 Kitap Kataloğu İlköğretim Çocuk Edebiyatı* (2010) adlı çalışmada; 93 yayıneviyle iletişime geçilerek onlardan kitap istenmiş, akademisyenlerin ve alan uzmanlarının desteğiyle ölçütler hazırlanmiş ve kitaplar değerlendirilmiştir. Üç yıl süren bu çalışmanın sonunda 7-14 yaş grubu çocuklarına yönelik olarak kitap önerilerinde bulunulmuştur.

Sıddık Akbayır tarafından hazırlanan *Çocuğum Neyi Okumalı* (2010) adlı kitapta; 9 ay-14 yaş arasındaki çocuklar için, onların dil gelişimi ve okuma eğilimleri doğrultusunda farklı türleri içeren kitap önerilerinde bulunmuştur. Listenin, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü'nde, 14 dönem boyunca, Okul Öncesi Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ana bilim dallarında okutulan 'Çocuk Edebiyatı' derslerinde yapılan uygulamalar sonunda oluşturulduğu belirtilmiştir.

3. BÖLÜM: YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın deseni, araştırma grubu, bilgi toplama araçları ve uygulama ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

3.1. ARAŞTIRMANIN DESENİ

Bu araştırmada; ders kitaplarında ve yazınsal nitelikli kitaplarda geçen sözcükleri ile öğrencilerin konuşma ve yazma uygulamalarında kullandığı sözcükleri öğelerinin ortaya konulmasında, nitel araştırma yaklaşımlarından “durum çalışması” yapılmıştır. “Nitel durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler, vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır.” (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 77)

Tez çalışmasına, 2009-2010 öğretim yılının Güz yarısında başlanmıştır. Bir dönem boyunca alanyazın taraması yapılmıştır ve kuramsal açıklamalar yazılmaya başlanmıştır. 2009-2010 öğretim yılının Bahar yarısında alanyazın taraması sürdürülmüş, tez çalışması kapsamında taranacak kitaplar ve yapılacak uygulamalar belirlenmiştir. 2010-2011 öğretim yılının Güz yarısında kitaplar taranarak bilgisayar ortamında Cibakaya 2.2 dizin programına aktarılmış ve dizelgeler oluşturulmuştur. Sözlük metninin yazımına başlanmıştır. 2010-2011 öğretim yılının Bahar yarısında ilköğretim okullarında uygulamalar yapılarak, dizelgeler düzenlenmiştir. Sözlük metnine son biçimi verilmiştir.

3.2. ARAŞTIRMA GRUBU

Sakarya ili, Adapazarı ilçesinde 4 ilköğretim okulundaki 6. sınıf öğrencileri arasından, her okuldan 20 öğrencinin seçilmesiyle, toplamda 100 öğrenci araştırma grubunu oluşturmuştur.

İlçe ve okullar; Sakarya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nde çalışan, bilgi işlem birimindeki uzmanların görüşleriyle belirlenmiştir. Merkez konumundaki Adapazarı ilçesinin Sakarya ilini yansıtırma gücü yüksektir. Okullar belirlenirken de; Seviye Belirleme Sınavı (SBS) ve Sakarya Eğitimde Başarıyı Arttırma Projesi (SEBAP) kapsamında düzenlenen Kazanım Değerlendirme Sınavı sonuçlarının, okullar üzerinden 6. sınıf düzeyindeki ortalamalarının alındığı sıralamadan yararlanılmıştır. Uzmanlar tarafından oluşturulan sıralamada; Adapazarı ilçesinin, belirtilen sınavlardaki erişim puanları bakımından 4'e bölünerek ele alınmasının uygun olduğu belirtilmiş ve her grubu en iyi yansıtıracağı düşünülen, her grubun sıralamasında ortada olan okullar araştırma grubuna seçilmiştir.

Okulları en yüksek düzeyde yansıtabilmesi için her okuldan alınan 20 öğrenci, o okulun 6. sınıflarındaki bütün şubelerinden birbirine denk olarak, gönüllü öğrenciler arasından ve öğretmenlerinin izniyle yansız seçilmiştir.

Araştırma grubunda yer alan ilköğretim 6. sınıf öğrencilerine yönelik yazınsal nitelikli metinler belirlenirken; düzeye uygun sözlük hazırlanacağı göz önüne alınarak 6. sınıf Türkçe ders kitaplarından, MEB tarafından önerilen ilköğretim öğrencileri için 100 Temel Eser'den ve güncel/yazınsal nitelikli yapıtlardan yararlanılmıştır.

2010-2011 öğretim yılında Sakarya ilinde okutulmakta olan MEB Yayınları ve Koza Yayınları'ndan 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki yazınsal nitelikli metinlerin tamamı çalışmada yer almıştır.

Ders kitabı dışındaki çocuk yazını yapıtları belirlenirken çocuk yazını alanındaki kitapları çocuğa uygunluğu açısından değerlendirerek düzeye göre önerilerde bulunan EK 1'deki çalışmalardan yola çıkılmış ve nesnel bir kitap dizelgesi oluşturulmuştur. Çocuk yazını alanında üç uzmandan, oluşturulan bu kitap dizelgesindeki yapıtların çocuğa görelilik ilkesine uygun olma ve öğrencilerin

sözvarlığını geliştirme düzeyi ile ilgili görüş alınmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda belirlenen kitaplarla ve kitapların türleriyle ilgili tablo, EK 2’de yer almaktadır.

MEB tarafından önerilen ilköğretim öğrencileri için 100 Temel Eser’deki 6. sınıf öğrencilerine uygun olduğu, 6. sınıf Türkçe dersi için hazırlanan Öğretmen Kılavuz Kitabı’nda (2008) belirtilen 21 kitaptan 6’sı (1’i “şiir”, 2’si “öykü”, 1’i “roman”, 1’i “masal”, 1’i “söylence”) seçilmiştir.

Aynı yöntemle, güncel/yazınsal nitelikli kitaplardan 12’si (1’i “şiir”, 4’ü “öykü”, 5’i “roman”, 2’si “masal”) yazınsal türler arasında denge gözetilerek seçilmiştir.

3.3. BİLGİ TOPLAMA ARAÇLARI

“İlköğretim 6. Sınıflar İçin Türkçe Sözlük”ü hazırlamak için gerekli olan bilgiler;

- a. İlköğretim 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki yazınsal nitelikli metinlerin tamamının taranarak Cibakaya 2.2 dizin programına aktarılmasıyla,
- b. İlköğretim öğrencileri için 100 Temel Eser’in 6. sınıf düzeyine uygun olduğu belirtilen ve uzman görüşleri doğrultusunda seçilen yazınsal nitelikli kitapların taranarak Cibakaya 2.2 dizin programına aktarılmasıyla,
- c. Güncel/yazınsal nitelikli yapıtlar arasından, bilimsel/akademik nitelikli kaynaklarda 6. sınıf düzeyine uygun olduğu belirtilen ve uzman görüşleri doğrultusunda seçilen yazınsal nitelikli yapıtların taranarak Cibakaya 2.2 dizin programına aktarılmasıyla,
- d. Öğrencilerin “Yazma Becerisine Yönelik Uygulama Konuları”ndan seçerek yaptıkları yazma uygulamasıyla,
- e. Öğrencilerin “Konuşma Becerisine Yönelik Uygulama Konuları”ndan seçerek yaptıkları konuşma uygulamasıyla elde edilmiştir.

3.4. UYGULAMA

3.4.1. 6. Sınıf Düzeyindeki Sözcük Havuzunun Oluşturulması

3.4.1.1. Yazınsal nitelikli metinlerdeki sözcük öğelerinin belirlenmesi

Yazılı metinlerde geçen sözcük öğelerini saptamak için;

- a. MEB ve Koza Yayınları arasından çıkan 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki yazınsal nitelikli metinlerin tamamı,
- b. İlköğretim öğrencileri için 100 Temel Eser'den; 6. sınıf Türkçe dersi Öğretmen Kılavuz Kitabı'nda önerilenler arasından, bilimsel/akademik nitelikli araştırmalarla 6. sınıf öğrencilerinin düzeyine uygun olduğu belirtilen ve uzman görüşleri doğrultusunda seçilen yazınsal nitelikli 6 (altı) kitabın her birinin %20'si,
- c. Güncel/yazınsal nitelikli yapıtlardan; bilimsel/akademik nitelikli araştırmalarla 6. sınıf öğrencilerinin düzeylerine uygun yayınların belirtildiği araştırma dizelgeleri arasından uzman görüşleri doğrultusunda seçilen yazınsal nitelikli 12 (on iki) kitabın her birinin %20'si taranarak Cibakaya 2.2 dizin programına aktarılmış ve sözcük havuzu oluşturulmuştur.

İlköğretim öğrencileri için 100 Temel Eser'den ve güncel/yazınsal nitelikli yapıtlardan seçilen toplamda 18 (on sekiz) kitabın her birinin sayfa sayısının %20'si, kitapların başından, ortasından ve sonundan birbirine denk olarak seçilmiştir.

3.4.1.2. Öğrencilerin konuşma ve yazma uygulamalarındaki sözcük öğelerinin belirlenmesi

Öğrencilerin etkin sözcük öğelerini saptamak için;

- a. Sakarya ili Adapazarı ilçesinde, farklı başarı düzeyindeki 4 (dört) ilköğretim okulunun 6. sınıfından yansız seçilen öğrencilerle EK 3'te yer alan "Yazma Becerisine Yönelik Uygulama Konuları" yoluyla bir ders saati süresince (40 dakika) yazma uygulaması,

- b. Sakarya ili Adapazarı ilçesinde, farklı başarı düzeyindeki 4 (dört) ilköğretim okulunun 6. sınıfından yansız seçilen öğrencilerle EK 4’te yer alan “Konuşma Becerisine Yönelik Uygulama Konuları” yoluyla 2-3 dakikalık konuşma uygulaması yapılmıştır.

Yazma ve konuşma becerisine yönelik olarak; 6. sınıf öğrencilerinin düzeyine uygun, günlük yaşamlarında yer alan, duygu, düşünce ve izlenimlerini rahat bir biçimde anlatabilecekleri, ilgi ve gereksinmelerine uygun konuların belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda alandaki uygulamaya yönelik bilimsel çalışmalar, etkinlik önerileri de göz önüne alınarak yazma ve konuşma becerisine uygun ayrı ayrı konu başlıkları oluşturulmuştur. Örneğin; Sever (2004: 23), öğrencilere konuşma becerisi kazandırabilmek için “Gezi, gözlem ve olayların konuşma ilkelerine uygun olarak anlatılması çalışmaları”, yazma becerisi kazandırabilmek için “Anı, gezi ve deneme yazma çalışmaları” (2004: 26) yaptırılabilmesine yer vermiştir. Oluşturulan konu başlıklarıyla ilgili iki Türkçe öğretmeninden, bir çocuk gelişim uzmanından çocukların etkin ve edilgin sözvarlığı öğelerini devindirecek, rahat bir biçimde anlatım yapmalarına olanak sağlayacak konuları belirleme ve uygulamaların süreleri konusunda görüşleri alınmıştır. Kapsam geçerliğini sağlama doğrultusunda, uzmanlardan formun çalışmanın amacına hizmet etme durumunu belirtmeleri istenmiştir.

Uygulamalar; EK 5’teki Sakarya İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nden alınan izinle, 2010-2011 öğretim yılının 2. döneminin ilk ayında, araştırmacının kendisi tarafından öğretmenlerin gözetiminde yapılmıştır.

3.4.2. “Abecesel Madde Başı Öğeler Dizelgesi”nin Hazırlanması

Yazınsal nitelikli yapıtların taranması sonucunda sözvarlığı havuzu oluşturulmuştur. Öğrencilerle yapılan yazma ve konuşma uygulamalarındaki sözvarlığı öğeleri, “sıklık” ve “yaygınlık” değerleriyle, yazınsal nitelikli yapıtlardan elde edilen sözvarlığı öğelerine eklenmiştir. Sürecin sonunda, sözvarlığı havuzundaki “a” harfi ile başlayan madde başı öğeler abecesel olarak sıralanarak dizelge oluşturulmuştur.

Oluşturulan dizelgedeki madde başı öğeler, bağlam içindeki kullanımlarıyla birlikte bir sözlükbilim, bir çocuk yazını, bir de çocuk gelişimi uzmanının görüşüne

sunulmuştur. Uzmanlardan, madde başı öğeleri öğrencilerin düzeyine uygunluğu bakımından değerlendirmeleri istenmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda, 6. sınıf öğrencilerinin düzeyinin üzerinde olduğu düşünülen madde başı ögeler, dizelgeden çıkartılmıştır.

3.4.3. İlköğretim 6. Sınıflar İçin Türkçe Sözlük Metni'nin Oluşturulması

Sözlük Metni Oluşturulurken Uyulan İlkeler

1. İlköğretim 6. sınıf düzeyi göz önünde bulundurularak hazırlanan bu sözlük; yalnızca “a” harfi ile başlayan maddeleri içermektedir,
2. Herhangi bir nesnenin veya kavramın adı olarak tanımlanan ve “sözlük birimi” olarak adlandırılan söz ve söz öbekleri, bitişik veya ayrı yazılmasına bakılmaksızın madde başı öge kabul edilmiş ve koyu siyah karakterle gösterilmiştir,
3. Madde başı ögeler abecesel olarak sıralandırılmıştır,
4. Madde başı ögelerden sonra sırasıyla; eğik olarak sözcük türü, yabancı bir dilden alıntılanmışsa kökeni ve ölçünlü dilden farklı bir kullanım özelliği gösteriyorsa, kullanımsal alanı (*alay yollu, halk ağzı, mecaz, teklifsiz konuşma, terim*) kısaltmalarıyla birlikte belirtilmiştir,
5. Madde başı ögelerin sözlüksel tanımları yapılırken; madde başı ögelerin kullanıldığı tümcelerden yola çıkılmış, oluşturulan sözvarlığı havuzundaki ögelerden yararlanılmış ve çocukların düzeyleri göz önünde bulundurulmuştur,
6. Madde başı ögelerin sözlüksel tanımları yapılırken TDK ve Dil Derneği'nin bilgisayar ortamındaki güncel sözlüklerinden de yararlanılmış ve EK 6'da yer alan ilköğretime okul sözlükleri de bu bağlamda incelenmiştir,
7. Örnek tümceler, tırnak içinde -basılı bir kaynaktan alındıysa aynı zamanda eğik olarak- verilmiştir,
8. Örnek tümceler, gerek görüldüğünde birden fazla madde başı öge için tanık olarak gösterilmiştir,
9. Çok anlamlı kavramların sözlüksel tanımları yapılırken, “sıklık” ve “yaygınlık” ölçütlerine göre sıralama yapılmıştır. Çok anlamlı kavramlardaki

anlam sıralaması soldan sağa değil, daha kolay algılanabilmesi için yukarıdan aşağıya doğru yapılmıştır,

10. Eşanlımlı ve yakın anlamlı madde başı öğelerden “sıklık” ve “yaygınlık” değeri daha yüksek olan madde başı öge tanımlanmış, “sıklık” ve “yaygınlık” değeri düşük olan madde başı ögenin ise sözlüksel karşılığı verilmiştir,
11. Sözlüksel tanımlardan sonra -varsa- en az 2 (iki), en çok 3 (üç) örnek verilme yoluna gidilmiştir. Tanık tümcelerden sonra; yazınsal nitelikli metinlerden alıntı yapıldığında yazar ve kitap adları kısaltılarak geçtiği sayfa ile birlikte belirtilmiştir. Öğrencilerin konuşma ve yazma uygulamalarından alıntı yapıldığında ise, okulun adı, sınıfı ve öğrencinin numarası kısaltmalarıyla birlikte belirtilmiştir,
12. Madde içi öğeler (birleşik sözcük, deyim, kalıp söz) ise koyu siyah karakterli olarak ve • imiyle birlikte verilmiştir,
13. Madde başı öğelerin birincil öge olmadığı ve gönderimsel özellik gösteren sözlüksel birimler → imiyle gösterilmiş ve bu sözlüğe özel olmak üzere hem tanımlanmış, hem de tanımlama yoluna gidilmiştir,
14. Madde başı öğeler eylem ise; bu eylemin birincil öge olduğu madde içi öğeler (birleşik sözcük, deyim, kalıp söz) ve gönderimsel özellik gösteren sözlüksel birimler bittikten sonra, -varsa- betimleyici (descriptive) eylemler (asıl eylem+yarı yardımcı eylem) en sonda ve imiyle gösterilme yoluna gidilmiştir,
15. Madde başı öğelerin birincil öge olmadığı ve gönderimsel özellik gösteren sözlüksel birimlerin kendisi de bu sözlükte madde başı öge/iç madde özelliği gösterdiyse açıklama yapılmamıştır veya 2’den fazla sözcükten oluşmuşsa ve a harfi birden fazla sözcüğün ilk harfiyse, a harfinin ilk geçtiği maddede açıklama yapılmıştır,
16. Bir madde başı öge, yalın olarak geçmeyip yalnızca madde içi veya gönderimsel bir nitelik taşıyorsa, madde başı öge yazılmış, eğik olarak sözcük türü, yabancı bir dilden alıntılanmışsa kökeni ve ölçünlü dilden farklı bir kullanım özelliği gösteriyorsa, kullanımsal alanı (*alay yollu, halk ağzı, mecaz, teklifsiz konuşma, terim*) belirtilmiştir ancak tanımlanmamıştır,

17. Sözcük havuzundan sözlüğe alınacak madde başı ögeler belirlenirken, sırasıyla yazılı metinlerden, yazma uygulamalarından ve konuşma uygulamalarından yararlanılmıştır,
18. Sözcük havuzundaki kitaplarda, yazma ve konuşma uygulamalarında çocuklar tarafından kullanılan tümceler; özgünlüğü bozulmadan -gerek varsa- noktalama, yazım ve anlatım bakımından düzeltilmiştir,
19. Öğrencilerin yazma uygulamalarından elde edilen ve sözcük havuzunda bulunmayan madde başı ögeler ve anlamlar altı çizili olarak gösterilmiştir,
20. Öğrencilerin konuşma uygulamalarından elde edilen ve sözcük havuzunda bulunmayan madde başı ögeler ve anlamlar üstü çizili olarak gösterilmiştir.

Sözlük Metninin Sayısal Çözümlemesi

Tarafımızdan hazırlanan “İlköğretim 6. Sınıflar Türkçe Sözlük”te toplam olarak; **857** söz açıklanmıştır. **431** madde başı öge, **221** iç madde, **191** gönderimsel madde ve **14** betimleyici eylem niteliği taşıyan madde açıklanmıştır.

Madde başı ögelerin sözlüğe alınışında yazılı kaynaklar, yazma ve konuşma uygulamaları sıralaması benimsenmiştir. Yazılı kaynaklarda olmayıp da yazma uygulamalarında toplam **24** söz, yazılı kaynaklarda ve yazma uygulamalarında olmayıp da konuşma uygulamalarında toplam **11** söz, sözlükte yer almaktadır.

	Yazma uygulaması	Konuşma uygulaması	Toplam
Madde başı	8	5	13
Madde içi	11	2	13
Gönderme	5	4	9
Toplam	24	11	35

Bu sözler şunlardır:

	Yazma uygulaması	Konuşma uygulaması
Madde başı	1. Aksamak 2. alelacele 3. alıngan 4. almanca 5. asfalt 6. astronot 7. aşçı 8. ayakkabıcı	1. abide 2. alçı 3. ambulans 4. anıtkabir 5. aratmamak 6. astsubay 7. atlı

Madde içi	1. açık hava 2. adı gibi bilmek 3. adı üstünde 4. aklından çıkarmamak 5. alışveriş merkezi 6. ameliyat yapmak 7. anaokulu 8. antrenman yapmak 9. araba kullanmak 10. araba sürmek 11. arkasından bıçaklamak	1. adres vermek 2. alçıya almak 3. arkadaş canlısı
Gönderme	1. okul aile birliği 2. eğitim almak 3. örnek almak 4. ok atmak 5. tur atmak	1. güneş açmak 2. duş almak 3. yanına almak 4. ip atlamak 5. yalan atmak

Sözlükte Kullanılan İmler ve Kısaltmalar

• Madde içi öğeleri (birleşik sözcük, deyim, kalıp söz) bildirir.

→ Madde başı öğenin ilk öge olmadığı kullanımları bildirir.

a. Ad

alay Alay yollu

Ar. Arapça

ask. Askerlik

bağ. Bağlaç

be. Belirteç

bitb. Bitkibilim

den. Denizcilik

dilb. Dilbilim

dinb. Dinbilim

eğit. Eğitim

esk. Eskimiş

Far. Farsça

fiz. Fizik

Fr. Fransızca

gökb. Gökbilim

gövb. Gövdibilim

hayb. Hayvanbilim

hlk. Halk ağzı

huk. Hukuk

il. İlgeç

İt. İtalyanca

kim. Kimya
Lat. Latince
mat. Matematik
mec. Mecaz
mim. Mimari
müz. Müzik
öna. Önad
öz. a. Özel ad
sp. Spor
tar. Tarih
tek. Teknoloji
tkz. Teklifsiz konuşmada
topb. Toplumbilim
ünl. Ünlem
yerb. Yerbilim

Tanık Tümcelerin Alıntılandığı Kaynaklarla İlgili Kısaltmalar

- A. Akal, SG: AKAL, Aytül (2010). *Süper Gazeteciler* (11. Bs.). İzmir: Uçanbalık Yay.
- A. Binyazar, OBTM: BİNYAZAR, Adnan (2008). *On Beş Türk Masalı* (4. Bs.). İstanbul: Can Sanat Yay.
- A. Kutlu, BKÇ: KUTLU, Ayla (2008). *Başı Kuşlu Çocuk* (5. Bs.). Ankara: Bilgi Yay.
- Ç. Öner, G: ÖNER, Çetin (2009). *Gülibik*. (13. Bs.). İstanbul: Can Sanat Yay.
- E. C. Güney, EZİ: GÜNEY, Eflatun Cem (2010). *Evvel Zaman İçinde* (3. Bs.). İstanbul: Nar Yay.
- G. Dayıoğlu, AK: DAYIĞLU, Gülten (2009). *Alacakaranlık Kuşları* (5. Bs.). İstanbul: Altın Kitaplar Yay.

- H. Dağlarca, BİM: DAĞLARCA, Fazıl Hüsnü (2010). *Balina ile Mandalina* (5. Bs.). İstanbul: YKY.
- H. N. Canat, BKOV: CANAT, Hasan Nail (2009). *Bir Küçük Osmancık Vardı* (20. Bs.). İstanbul: Timaş Yay
- İ. Z. Burdurlu, ÜE: BURDURLU, İbrahim Zeki (2010). *Ülkemin Efsaneleri* (8. Bs.). İzmir: Tudem.
- KOZA, İT6DK: KOZA (2010). *İlköğretim Türkçe 6 Ders Kitabı*. Ankara: Koza Yayınları.
- MEB, İT6DK: Milli Eğitim Bakanlığı (2010). *İlköğretim Türkçe 6 Ders Kitabı*. (5. Bs.). Ankara: MEB Yayınları.
- M. İzgü, ADK: İZGÜ, Muzaffer (2008). *Anneannem Dans Kraliçesi* (9. Bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- M. Önder, ASA: ÖNDER, Mehmet (2007). *Aldı Sözü Anadolu* (2. Bs.). Ankara: Elips Kitap.
- M. R. Şirin, GSK: ŞİRİN, Mustafa Ruhi (2009). *Guguklu Saatin Kumrusu* (6. Bs.). Ankara: Kök Yay.
- M. Yener, MZ: YENER, Mavisel (2008). *Mavi Zamanlar* (8. Bs.). İzmir: Tudem.
- T. Fikret, Şermin: FİKRET, Tevfik (2005). *Şermin*. İstanbul: Bilge Sanat Yapım Yay.
- S. Ak, PFC: AK, Sevim (2010). *Penguenler Flüt Çalamaz* (10. Bs.). İstanbul: Can Sanat Yay.
- S. Dölek, YB: DÖLEK, Sulhi (2009). *Yeşil Bayır* (4. Bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- S. F. Abasıyanık, SH: ABASIYANIK, Sait Faik (2010). *Seçme Hikâyeler* (14. Bs.). İstanbul: YKY.
- Z. Cemali, PK: CEMALİ, Zeynep (2010). *Patentli Kız* (16. Bs.). İstanbul: Günışığı Kitaplığı.

Öğrencilerle Yapılan Yazma ve Konuşma Uygulamalarıyla İlgili Kısaltmalar

DK: Doğa Koleji, Adapazarı, Sakarya.

E: Eser İlköğretim Okulu, Adapazarı, Sakarya.

EV: Evrenköy İlköğretim Okulu, Adapazarı, Sakarya.

O: Ozanlar Şehit Mustafa Özen İlköğretim Okulu, Adapazarı, Sakarya.

4. BÖLÜM: İLKÖĞRETİM 6. SINIFLAR İÇİN TÜRKÇE SÖZLÜK

a ünl. Şaşma, anımsama, sevinme, acıma, üzülmeye, kızma vb. duyguların anlatımına güç kazandıran söz: “Anneannem; –Aaaa, diye bağırır, Nebahat, o beyaz giysimi giysem ya, hani parlak ipek gibi?” (M. İzgü, ADK, 8); “Aaa, aşkolsun anne. Yan bahçede perili ev olduğundan söz eden sendin.” (A. Akal, SG, 19)

abartıcı öna. Bir nesneyi veya durumu olduğundan önemli, büyük veya çok gösterme etkisi yapan, abartmacı: “Herkes, günlük olayları, biraz da onun alaycı gözüyle, abartıcı büyüteciyle görmeye çalıştı.” (M. Önder, ASA, 139)

abartmak Bir nesneyi veya durumu olduğundan daha önemli, büyük veya çok göstermek: “Kör karanlıkta mı? Amma abarttın! Ekranın ışığı da mı yoktu?” (A. Akal, SG, 9)

abdest a. Far. dinb. Müslümanların, belli ibadetleri yapabilmek için bir düzen içerisinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh etme yoluyla yaptıkları arınma: “Oğlu aklına gelip, içini buruk bir acı kapladığı zaman; kalkar, abdest alır, iki rekât namaz kılardı.” (H. N. Canat, BKOV, 63)

- **abdest almak** Müslümanlar, belli ibadetleri yapabilmek için bir düzen içerisinde bazı organları yıkayıp bazılarını mesh ederek temizlenmek: “Oğlu aklına gelip, içini buruk bir acı kapladığı zaman; kalkar, abdest alır, iki rekât namaz kılardı.” (H. N. Canat, BKOV, 63)

abi a.

1. Büyük erkek kardeş, ağabey: “Biz mi, diye geveledi bahçıvan, Fatma Hanım’dan sabah izin alıp abimlere gitmiştik.” (H. N. Canat, BKOV, 14)

2. Kardeşlik bağı olmasını gözetmeksizin içtenlik veya saygı göstermek üzere söylenen seslenme sözü: “*Çabuk olalım da onlar gelmeden motoru söküp tamire gönderelim abi.*” (M. Yener, MZ, 17)

abide a. Ar. Anıt: “Bayağı yerler gezdik. Şehitleri gördüm. Şehit Onbaşı, bazı abideler, kaleler...” (E, 6-A, 12)

abla a. Büyük kız kardeş: “*Annem de ablam da çok üzülyüyorlardı.*” (M. İzgü, ADK, 104); “*Ablamın elinden kapar gibi aldı Tekir'i, öptü, öptü, öptü...*” (M. İzgü, ADK, 107)

abone a. Fr.

- **abone olmak** Belli aralıklarla yayımlanan yayınları, parasını önceden ödeyerek almak, sürdürümcü olmak: “*Abonesi olduğu dergiler, yazıştığı dostları, hâlâ ders verdiği öğrencileri vardı.*” (Z. Cemali, PK, 13)
- **abone yapmak** (Birisini) Belli aralıklarla yayımlanan yayınları, parasını önceden ödeyerek almasını sağlamak: “*Her ay çıkan bir çocuk dergisine babam beni abone yaptı.*” (KOZA, İT6DK, 113)

abur cubur a. Yararı gözetilmeksizin, rastgele yenilen şeyler: “– *Hadi oradan, dedi anneannem kızarak, öyle tost most yoktu o zaman, herkes oturur da yiyeceğini kendi hazırlardı, öyle ayakta abur cubur atıştırmazdı.*” (M. İzgü, ADK, 56)

acaba be. Ar. Merak, kararsızlık veya kuşku anlatan bir söz, acep: “*Acaba bu kayaların, kutsal ya da korku kaynağı oluşunun, nedenini biliyor musunuz?*” (G. Dayıoğlu, AK, 165); “*Annemden isminizi çok duydum, sizinle tanışınca, 'Acaba annemin arkadaşı olabilir mi?' diye de düşündüm.*” (M. Yener, MZ, 196)

acayip öna. Ar. Sağduyuya, göreneğe, olağana aykırı, garip, tuhaf, yadırganan: “*Sabah, pansiyonun önünde eli yüzü yanık izleriyle dolu acayip kılıklı bir adam çıktı yolumuza.*” (M. Yener, MZ, 197)

acele Ar.

1. öna. Hızlı yapılan, çabuk: “*Üst kattaki koridorda acele fakat soğukkanlı adımlarla yürüdü.*” (H. N. Canat, BKOV, 9)

2. *be.* Vakit geçirmeden, çabuk olarak: “*Ben acele eve gidiyorum, dedi Abdullah Bey.*”
(H. N. Canat, BKOV, 12)

- **acele acele** *be.* Çabuk çabuk, hızlı olarak: “*Gece, siyah eteklerini acele acele toplayıp tepelerden vadilere doğru çekiliyor.*” (KOZA, İT6DK, 89)
- **acele etme** *a.* Çabuk davranma: “*Acele etmeye lüzum yok, hareket zamanını ben bilirim, ihtarında bulunmuşlardı.*” (MEB, İT6DK, 45)
- **acele etmek** Çabuk davranmak: “*Benim melek Şehper'ciğim!... / Fakat acele etmeyim, / Hakikaten bu ondan mı?*” (T. Fikret, Şermin, 17); “*Acele etmelisin dedi saatin içindeki kumru.*” (M. R. Şirin, GSK, 15)

acemilik *a.* Bir işe alışmamış, acemi olma durumu: “*Evet, ne yaparsın acemilik! Işığın kapımın altından dışarıya sızacağını ne bileyim!*” (A. Akal, SG, 9)

acep *be. Ar.* Acaba: “*Ne arar ki acep bu sokaklarda?*” (MEB, İT6DK, 99)

acı

1. *a.* Herhangi bir etken dolayısıyla bedensel olarak duyulan rahatsızlık: “*Bacağının acısı geçince, o da Atay'a vurmaya kalktı.*” (S. Dölek, YB, 59); “*Her tarafı yanan İbrahim, acıyla kıvranyordu.*” (M. Yener, MZ, 187)

2. *öna. mec.* Kırıcı, üzücü, incitici, dokunaklı, kötü: “*İnanmayacaksınız ama, acı bir gülümseme vardı gagasında.*” (Ç. Öner, G, 76); “*Kız o anda gördüğü düşü, babasıyla aralarında geçen acı olayı anımsamış.*” (A. Binyazar, OBTM, 180)

3. *a. mec.* Ölüm, hastalık, doğal yıkım vb. olayların yarattığı üzüntü: “*Sonradan kör olmaktan daha acı değil ama.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 66)

4. *a.* Bazı maddelerin dilde bıraktığı yakıcı duyu, tatlı karşıtı: “*İçine mavi sızmayan yiyecekler acı, rengine mavi vurmayan sular içilmiyor.*” (MEB, İT6DK, 118)

- **acı acı** *be.* Üzüntülü bir biçimde, dokunaklı olarak: “*Çocuk başına gelenleri anlamış gibi acı acı ağlıyordu.*” (H. N. Canat, BKOV, 10); “*Gözümü yaşartan zihnimi çelen, / Ürpermesi gecede ruhumuzun. / / Kesik kesik, acı acı geceyle, / Kayarak bize doğru homurtulu.*” (M. Önder, ASA, 144)
- **acı çekmek** *mec.* Üzülme, üzüntü içinde kalmak: “*Özellikle albay ile general, öylesine acı çekiyorlardı ki!*” (G. Dayıoğlu, AK, 314)

- **acısını içine akıtmak** *mec.* Bir üzüntüye, sıkıntıya yakınmadan katlanmak: “*Karısını üzmemek için, felaketin acısını hep içine akıtmıştı.*” (H. N. Canat, BKOV, 63)

→ **içler acısı** Çok acıklı, üzüntü veren: “*Her gün okula gidip gelen öğrenciler, okullarının içler acısı hâlini görünce ‘Bir şeyler yapmalıyız.’ diye düşündüler.*” (MEB, İT6DK, 81); **yürekler acısı** Çok acıklı, üzüntü veren: “— *Sus, sus, dedim. Yürekler acısı.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 122)

acıkmak Yemek yeme gereksinimi duymak, açlık duymak: “*Ne kadar acıkmışsınız ki, kıtlıktan çıkmış gibi önümüze konulanları silip süpürdük.*” (G. Dayıoğlu, AK, 160); “*Karnımız acıktı; ekmek isteriz!*” (A. Binyazar, OBTM, 18)

acılı öna.

1. Acı katılmış olan: “*Arkadaşlar sakın Süpermen'in kokuyor dediği lahmacun olmasın, havada lahmacun kokusuyla acılı kebab kokusu var, dedi.*” (KOZA, İT6DK, 98)
2. *mec.* Acısı olan, kederli: “*Fatma Hanım'ı sık sık ziyarete gelir, bu acılı kadını yalnız bırakmamaya gayret gösterirdi.*” (H. N. Canat, BKOV, 63)

acımak

1. Acılı, ağrılı olmak: “*İpi birazcık zorlasam tahta bacağım acıyordu.*” (M. R. Şirin, GSK, 14); “*Sevgilim, gel çabuk şu iplerimden kurtar beni. Ellerim acıdı.*” (A. Akal, SG, 207)
2. Merhamet etmek: “*Beni nasıl sevdiğini biliyorum; acı bana!*” (A. Binyazar, OBTM, 178); “*Bana acımazsan şu üç günlük yavruma acı...*” (A. Binyazar, OBTM, 178)
3. Başkasının uğradığı veya uğrayacağı kötü bir duruma üzülme: “*Bir gün yine gök çatlarcasına gürlerken, serçeyi o durumda görüp ona acımış.*” (A. Binyazar, OBTM, 14)

acımasız öna. Acıma duygusu olmayan, katı yürekli, merhametsiz: “*Bazı açgözlü, acımasız ve bağınaz yöneticiler, bununla da yetinmiyorlardı.*” (G. Dayıoğlu,

AK, 7); “Geçmiş zamanlarda, anayurdumuz olan Orta Asya’da, acımasız bir dev belirmiş.” (G. Dayıoğlu, AK, 22)

acilen *be. Ar.* Çabucak, hemen: “Kurtuluş mücadelesinin gerçek gücünü kazanması için acilen düzenli bir orduya ihtiyacımız vardı.” (MEB, İT6DK, 42)

aç *öna.* Yemek yemesi gereken, tok karşıtı: “Ayrıca çoğunuz açsınız. Sizlere ağzınıza uygun yemekler de sunmalıyım.” (G. Dayıoğlu, AK, 149); “Ama, aç karnına bir yere yollamam seni.” (Z. Cemali, PK, 209)

- **aç kalmak** Karnını doyuramamak: “Annenin getirdiği balıkları, çiğ çiğ yemekten bıkan çocuklar, aç kalmayı yeğlemeye başlamışlar.” (G. Dayıoğlu, AK, 166)
- **açgözlü** *öna.* Mala, yiyeceğe ve içeceğe doymak bilmeyen, gözü doymaz, hırslı; tokgözlü karşıtı: “Bazı açgözlü, acımasız ve bağnaz yöneticiler, bununla da yetinmiyorlardı.” (G. Dayıoğlu, AK, 7)

açık

1. öna. Açılmış, kapalı olmayan, kapalı karşıtı: “Ahırın açık kapısından içeri dolan güneş, Sürmegöz’ün susuzluğunu aklına getirmiş olacak ki, kaba kaba anırmaya başladı.” (Ç. Öner, G, 14); “Bir süre daha birlikte öttükten sonra, guguklu saatin kumrusu açık pencereden süzülerek, uçup gitti.” (M. R. Şirin, GSK, 15)

2. be. Anlaşılır biçimde, doğru olarak: “Açık konuş Davut abi, kimin kesesi şişecekmiş?” (M. Yener, MZ, 98)

3. a. Belli bir yerin biraz uzağı: “Temiz bir sabah aydınlığına gözlerini açan ormanın içerisindeki uykulu hava, açıklara, tarlalara doğru süzülüyor ve taze bir rüzgâr içeriye doluyor.” (KOZA, İT6DK, 90)

4. öna. Rengi koyu olmayan, koyu karşıtı: “Çiçekler hep kapanmışlar, açık yeşil görünen çimenler de koyu, donuk bir renk almışlar.” (MEB, İT6DK, 122)

- **açık hava** *a.* Bahçe, park gibi yapı dışı olan yer: “En büyük hayalim hemşire olmak...Ondan sonra oradan bir ev tutup her sabah spor açık havada kahvaltı yapmak” (E, 6-B, 298)

- **açık (ve) seçik be.** Çok açık, çok belirgin bir biçimde: *Açık seçik ve net olmasa da kuşların yüzlerinin, gülümseyen bir insan yüzünü andırıldığı gözlenmiştir.*” (G. Dayıoğlu, AK, 20); *“Onların peşine neden düştüğünüzü açık seçik belirtir misiniz?”*” (G. Dayıoğlu, AK, 157)
- **açık sözlü öna.** Herşeyi olduğu gibi söyleyen, sözünü esirgemeyen: *“Yaşlı kadın açık sözlüydü: — Bak kızım. Ben sizi tanımam.”* (H. N. Canat, BKOV, 64)

→ **ağız bir karışık açık kalmak; gözü açık gitmek** Dilediğine erişmeden ölmek: *“Bu sancağı bu kalenin burcuna dikemezsem gözlerim açık giderim, diyordu.”* (M. Önder, ASA, 76); *“Ölmeden çocuklarımın evladını ya da okulunu göreyim. Yani gözüm açık gitmeyeyim”* (E, 6-C, 52); **yolun(uz) açık olsun** Yolculara söylenen bir iyi dilek sözü: *“Canınız istediği zaman yola çıkabilirsiniz. Yolunuz açık olsun.”* (A. Binyazar, OBTM, 86)

açıkça be. Gizli bir yönü kalmaksızın, kolay anlaşılır bir biçimde, alenen: *“Şerare açıkça sevinmişti.”* (Z. Cemali, PK, 215); *“Vatanı için her şeyini feda etmeye hazır olduğunu şu sözü ile açıkça ifade etti.”* (KOZA, İT6DK, 34)

açıkçası be. Açık söylemek gerekirse, doğrusu: *“Açıkçası bizde, kuş bilimine pek önem verilmiyor.”* (G. Dayıoğlu, AK, 17); *“Açıkçası, yarışmayı kazanmamız için, gizil enerjiden, tüm insanların yararlanabilmesi gerekiyor.”* (G. Dayıoğlu, AK, 303)

açıklama a. Açıklamak işi: *“Bu açıklamadan sonra, Akilopanta'ların, dünya kuruluğu beri yaşadıklarını, insanlara ve de kendilerine yaptıkları yardımları, efsanelere geçen serüvenlerini, bir bir sayıp döktü.”* (G. Dayıoğlu, AK, 156); *“Açıklamalarınız kısa ve özlü olsun.”* (KOZA, İT6DK, 71)

- **açıklama yapma** Açıklama yapmak işi: *“Nil, söylediklerinin Şerare'nin sözleri olduğunun anlaşılıp anlaşılmadığından bir an endişe ettiyse de, açıklama yapma gereği duymadan devam etti.”* (Z. Cemali, PK, 212)
- **açıklama yapmak** Herhangi bir konuyu aydınlığa kavuşturmak amacıyla konuşmak ya da yazmak: *“Akilopanta Tan, bu açıklamayı yaptıktan sonra, bir an gözden kayboldu.”* (G. Dayıoğlu, AK, 299); *“Altın tahtla beşiği*

görüþ hayranlık duyanlara, "Dev Baba'nın armağanı," deyip başka açıklama yapmıyormuş." (A. Binyazar, OBTM, 179)

- **açıklamada bulunmak** Bir konu ile ilgili açıklama yapmak, bilgi vermek: *"Kahkahaları arasında anne babalara da açıklamada bulundu."* (A. Akal, SG, 215)

açıklamak

1. Bir konuyla ilgili bilgi vermek: *"Yaşlı kadın, kendisinin de bir rahibe olduğunu açıkladıktan sonra, konuklarına buralarda ne aradıklarını sordu."* (G. Dayioğlu, AK, 155); *"Ancak tam zamanını şimdi açıklayamam."* (G. Dayioğlu, AK, 311); *"Rehber, bilim ekibini tanıtıp, amaçlarını açıkladı."* (G. Dayioğlu, AK, 162)

2. Bir sorunla ilgili neden-sonuç ilişkileri bağlamında bilgi vermek, bir sorunu irdelemek: *"Daha sonra yalnız kaldıklarında Evren neden böyle konuştuğunu açıkladı."* (A. Akal, SG, 104); *"Eğer bu akşam benim evimde konuk olmayı kabul ederlerse, onlarla hem tanışmış oluruz, hem de olayları açıklarız."* (A. Akal, SG, 211)

- ❖ **açıklayabilmek** Açıklama becerisi bulunmak: *"İnsanlara gizilgücün aktarılacağı zamanı, bize açıklayabilir misin?"* (G. Dayioğlu, AK, 311)

açıklanmak Açıklama işi yapılmak: *"Bu haber açıklansa, dünya gündeminin başköşesinde yer alır."* (G. Dayioğlu, AK, 16)

açılma a. Açılmak işi: *"Kıyıda küçük bir kayık var ama prenses o kayığa binip denize açılmayı akıllıca bulmuyor."* (KOZA, İT6DK, 111); *"TBMM'nin açılması milletimizi yönetimde söz sahibi kılarken Mustafa Kemal'e ve bağımsızlık mücadelemize de büyük güç verdi."* (MEB, İT6DK, 42)

açılmak

1. Açma işine konu olmak: *"Dev, açıl der demez, açılıvermez mi sarayın kapısı!"* (M. R. Şirin, GSK, 92); *Birkaç denemeden sonra çelik dolabın kapısı açıldı."* (H. N. Canat, BKOV, 9)

2. Gitmek, uzaklaşmak: “Evrene açılarak, yeni boyutlarda yepyeni yaşam ortamları bulmayı başaracak.” (G. Dayıoğlu, AK, 298); “Bir süre öylece kaldıktan sonra, yeniden gökyüzüne açıldılar.” (G. Dayıoğlu, AK, 316)
  3. (Pencere, kapı, yol için) Geçit vermek: “Fethedilen şehirlerden biri de Kuzey Anadolu’da Karadeniz’e açılan önemli bir liman şehri ve ticaret merkezi olan Sinop’tu.” (M. Önder, ASA, 75); “Her an evin bahçeye açılan kapısına bakıyordum.” (S. F. Abasıyanık, SH, 11)
  4. Genişlemek: “Aralarından bir beylik, koca bir devlet olur, açıldıkça açılır, kolları Viyana’ya kadar uzanır.” (M. Önder, ASA, 11)
  5. Hizmete girmek: “13 Şubat 1931 günü beyaz treni ile yeni açılmış demir yolunda, Mersin’den Malatya’ya gelen Atatürk, Malatya’da şöyle sesleniyordu.” (M. Önder, ASA, 143)
  6. Başlamak: “Artık yaşamında yeni bir dönem açılmıştı.” (KOZA, İT6DK, 32)
  7. Kenara çekilmek, yol vermek: “Açılın, çekilin, gazeteciler geliyor!” (KOZA, İT6DK, 98)
  8. mec. Sırrını, üzüntüsünü, sorunlarını birine söylemek: “Sadece, olaya ilgi duyacağına inandığı bilimcilere, açıldı.” (G. Dayıoğlu, AK, 19)
- **çenesi açılmak** Durmadan konuşmak, gevezelik etmek: “Bu da yetmezmiş gibi, arkadaşımın çenesi açıldı.” (Z. Cemali, PK, 108); **gözü gönlü açılmak** İçi ferahlamak: “Gözü gönlü açılan şehzade ağız dilden söz açıp: ‘İn misin, cin misin; nasıl oldu da Turunç olup bir dalda bitmeye geldin?’ diye sorar.” (E. C. Güney, EZİ, 85); **söz(ü) açılmak** Bir konu üzerine konuşmaya başlanmak: “Arsanın sözü açılmıştı.” (S. Dölek, YB, 65); “Eh, söz surlardan açılmışken size son bir sır vereyim de bitsin bari.” (KOZA, İT6DK, 114)
- ❖ **açılabilmek** Açılma olasılığı veya olanağı bulunmak: “Küçücük kapıları açılabiliyor.” (S. Dölek, YB, 9)
  - ❖ **açılıvermek** Çabucak ve ansızın açılmak: “Dev, açıl der demez, açılıvermez mi sarayın kapısı!” (M. R. Şirin, GSK, 92)

açlık a. Aç olma durumu: “Çünkü her biri açlıktan ölecek durumdaydı.” (G. Dayıoğlu, AK, 154); “Hepsinden kötüsü, balık tutamaz olduk, açlıktan kırılırız.” (S. F. Abasıyanık, SH, 124)

açma a. Açmak işi: “Postacı Erkan’ın, camı buğulanmış ahşap kapıyı açmasıyla, koca bir alazın yüzünü yalaması bir oldu.” (Z. Cemali, PK, 14); “Öğretmenlerini özleyecekleri kadar, tarih sınavlarında rahatça kitap açmayı özleyecekleri kuşkusuzdu.” (A. Akal, SG, 214)

açmak

1. Bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek: “Sarayın bütün kapılarını açmak isterim sana.” (M. R. Şirin, GSK, 48); “Annesiyle babası kapıyı açıp girdiklerinde önce oğullarının evde olmadığını sandılar.” (A. Kutlu, BKÇ, 95)
2. (Çiçek) Oluşmak, çiçeklenmek: “Kırk saksıdaki karanfil yeni açmıştı.” (M. R. Şirin, GSK, 9); “Bir gün balıkçı kahvesinin önündeki yarısı kırmızı, yarısı beyaz çiçek açan akasyanın dalına asılmış bir dülger balığı gördüm.” (S. F. Abasıyanık, SH, 125)
3. Bir konuyla ilgili konuşmaya başlamak: “Atatürk, gene bir konuyu tartışmak üzere, konuyu açacak bir soru atıyor ortaya.” (KOZA, İT6DK, 36); “Akşam olunca durumu Abdullah Bey’e açtılar.” (H. N. Canat, BKOV, 64)
4. Oyarak ya da kazarak çukur, delik oluşturmak: “Soyulan kabuğu dala geçirip bir çentik açtı üstünde.” (Ç. Öner, G, 18); “Korsanlar karanlıkta uçuşan ve kafalarına isabet ettiğinde derin yaralar açan tabakların nereden geldiğini düşünemiyorlar bile.” (KOZA, İT6DK, 111)
5. Bir kuruluşu, bir iş yerini işler duruma getirmek: “Nice zaman sonra güçlkle nefes alarak iniyor merdivenlerden, dükkâni açıp içerdeki hazır semerlerden birkaçını dışarıya sıralıyor.” (MEB, İT6DK, 100)
6. Bir aygıtı, bir düzeni vb.lerini çalışır, işler duruma getirmek: “Çabuk eve git, televizyonu aç!” (Z. Cemali, PK, 211)

7. Birbirinden uzaklaştırmak: “Genç bilimcilerle Sümer Yüzbaşı, iki komutanı, kollarını açarak karşıladılar.” (G. Dayıoğlu, AK, 316); “On beş yıllık hasreti bağrından fırlatacakmış gibi kollarını açtı.” (H. N. Canat, BKOV, 124);

→ **ağzını açmak; ağzını bıçak açmamak; avuç açmak; başına iş açmak** Kendisini uğraştırıcı, gereksiz bir durumun ortaya çıkmasına neden olmak: “Su motoru başımıza iş açtı, sargısı yanmış yine.” (M. Yener, MZ, 17); **fal açmak** Bakla, su, iskambil vb.ne bakarak gelecekte olacak şeyleri anlamaya çalışmak: “Meydanda ilginç, gözalıcı giysiler giymiş neşeli bir grup insan müzik çalıyor, fal açıyor, dans ediyor, hokkabazlık yapıyordu.” (S. Ak, PFC, 8); **göz açıp kapayınca kadar be.** Çok kısa bir süre içinde: “Daha olmazsa atla uçağa göz açıp kapayınca kadar ya Doğu'dasın ya Batıda.” (M. Önder, ASA, 143); **güneş açmak** Güneş, bulutlardan sıyrılıp görünmek: “Öteki gün güneş açtı.” (O, 6 C, 695); **kanat açmak** Uçmak, kanatlarını hareketlendirmek: “Haydi yuvana yavrucak; / O marifet yuvasıdır. / Ve fazilet yuvasıdır. / Orda fikrin uyanacak; / Orda kanat açacaksın, / Yükseklerle uçacaksın!” (T. Fikret, Şermin, 13); **kesenin ağzını açmak; söz açmak** Bir konu üzerine konuşmaya başlamak: “Gözü gönlü açılan şehzade ağız dilden söz açıp: ‘İN misin, cin misin; nasıl oldu da Turunç olup bir dalda bitmeye geldin?’ diye sorar.” (E. C. Güney, EZİ, 85); **yelken açmak** Su üzerinde yola çıkmak, hareket etmek: “Nice yıllar Akdeniz’de, birlikte yelken açmış, pala sallamışlardır.” (M. Önder, ASA, 71); **yol açmak** mec. Bir olayın nedeni olmak: “Bu durum, kendisinde özgürlükçü düşüncelerin gelişmesine yol açmıştır.” (KOZA, İT6DK, 31); “Bir gün kuklalarla ilgili tartışmaların ansızın kesilmesine yol açan bir olay oldu.” (S. Ak, PFC, 42); **yüreğini açmak** Duygularını paylaşmak, içini dökmek: “Ece’ye âşığım. Aslında o beni seviyor. Ancak ikimiz de birbirimize bir türlü yüreğimizi açamıyoruz.” (G. Dayıoğlu, AK, 312)

❖ **açabilmek**

1. Açma olasılığı veya olanağı bulunmak: “Her sorununu ona açabilir Atay.” (S. Dölek, YB, 7)

2. Açmayı becermek: “Gaganla pencereyi açtığın gibi kafesimin kapısını açabilirsin.” (M. R. Şirin, GSK, 12)

açmaz mec. İçinden zor çıkılır durum: “İnsanoğlunun, o günlerde gerçekten açmazlar içinde kıvranarak, zor günler yaşamakta olduğunu, örneklerle belirtti.” (G. Dayıoğlu, AK, 301)

ad a. Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim: “Ayrıca uzayda keşfedilecek ilk gezegene, o ülkenin adı verilecekti.” (G. Dayıoğlu, AK, 8); “Söylenir ki / Akdeniz'in / Ünlü bir bestecisi varmış / Uzun bir opera yapmış sonradan / Adı: Anlaşılmayan olay / Adı: Şaşkın Balina.” (F. H. Dağlarca, BİM, 63)

- **ad(ını) koymak** Adlandırmak: “Haaa, nerdeyse unuttuyordum; çocuğunuz kız olursa adını siz koyun; oğlan olursa o onuru bana bağışlayın.” (A. Binyazar, OBTM, 177); “Meğer, Dev Baba, çocuğa ad koyarak kıza doğum armağanı vermek istiyormuş.” (A. Binyazar, OBTM, 178)
- **ad verilmek** Adlandırılmak: “Her iki padişah da ‘uygun’ bulmuş, çocuğa ‘Dev Oğlan’ adının verilmesini.” (A. Binyazar, OBTM, 182)
- **adı batmak** Sevilmeyen bir şey veya kimse unutulmak, adı anılmaz olmak, artık sözü edilmemek: “Lakin, yoksulluğun adı batsın, kim bilir hangi kör ocağa düşecek...” (A. Binyazar, OBTM, 22)
- **adı gibi bilmek** Çok iyi bilmek, emin olmak: “Yaren ile tanıştığımız çok olmadı ama onu adım gibi bilirim.” (DK, 6-A, 5)
- **adı üstünde be.** Adından da belli olduğu gibi: “Peri diye bir şey yoktur ama adı üstünde hayal.” (E, 6-B, 22)
- **adına be.** Bir şey veya bir kimse için, bir şeyin veya bir kimsenin yerine: “Sizlerin, bilim adına insanlık yararına, onları izliyor olmanız ilginç.” (G. Dayıoğlu, AK, 157)

→ **ön ad a.** Kişilere verilen ilk ad, küçük ad, lakap: “Bizlerden ne kötülük gördün ki, / Hepimize böyle kendince / Ön adlar takıyor / Büyükleri, çocukları / Bize güldürüyorsun?” (KOZA, İT6DK, 80)

Ada öz. a. İstanbul açıklarındaki en büyük ada, Büyük Ada: Büyük ada “*Kış, Ada'nın sahillerine lodolarla beraber gelirdi.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 12)

ada a. Deniz veya göl suları ile her yanı çevrilmiş küçük kara parçası: “*En kısa zamanda bu adadan uzaklaşmalı.*” (KOZA, İT6DK, 111)

adam a.

1. İnsan, kişi: “*Herhalde anadan doğma bir kör kızın seçeceği erkek mühim bir adamdır.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 67); “*Hey, siz içinüz adam öldürmeyi mi planlıyorsunuz?*” (A. Akal, SG, 112)

2. Erkek kişi: “*Adamın yaptığı bu açıklama karşısında kadın, ne diyeceğini bilemiyor.*” (G. Dayıoğlu, AK, 167); “*Dün gece rahibe ve o gizemli adamla yaptığımız konuşmalardan, çok etkilendim.*” (G. Dayıoğlu, AK, 160)

3. Birinin yanında bulunan ve işlerini yapan kimse: “*İmzalı talimatını adamıyla göndereceğini, konuşmak için başka bir gün uğrayacağını söyledi.*” (A. Akal, SG, 108)

4. Birinin yararlandığı, kullandığı kimse: “*Önceki bir işte bana çok yardım etmiş bir adamımız var içeride.*” (M. Yener, MZ, 95); “*On beş gündür rahat çalışıyordum, içeriden adam bulabilmem çok iyi oldu.*” (M. Yener, MZ, 190)

- **adam sen de!** Bir işin önemsenmediğini anlatmak için söylenen bir söz: “*Adam sen de, ben şehzadeyi avucumun içine aldım ya, ko ne derlerse desinler, elin attığı taş uzak düşer!*” (E. C. Güney, EZİ, 94); “*Adam sen de, deme; vereceği elma murat elmasıdır.*” (E. C. Güney, EZİ, 180);

→ **bilim adamı** a. Bilimsel çalışmalarla uğraşan kimse, bilim kadını, bilim insanı, bilgin: “*Merkezin başında kimyasal silahlar üzerine öğrenim görmüş, değerli bir bilim adamı olan, albay bulunuyordu.*” (G. Dayıoğlu, AK, 18); “*Sümer Yüzbaşı, Toygar'dan öğrendiklerini, her biri değerli birer bilim adamı olan, albay ile generale ve bilim ekibine anlattı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 26)

adamak mec. Kutsal saydığı bir şey uğruna özveriden kaçınmamak: “*Mensubu olduğu Türk milletini sonsuz bir aşkla seven Mustafa Kemal Atatürk,*

milleti için her türlü zorluğa katlanmış ve kendini ona adamıştır.” (KOZA, İT6DK, 34); *“Kırdığı bu devleti, uğruna ömrünü adadığı Türk milletine hediye etti.”* (MEB, İT6DK, 43)

adamakıllı *be.* Gereğinden çok, iyice: *“Para hesabından, aldı verdiden adamakıllı yılmıştı.”* (Z. Cemali, PK, 219)

adamcağız *a.* Kendisine sevgi veya acıma duyulan erkek: *“Hem adamcağızın cebine iki kuruş koymuş olursun, hem de annene götüreceğin güzel bir armağanın olur.”* (M. Yener, MZ, 198)

adet *a.* *Ar. mat.* Sayı: *“Ancak duruma bakılırsa konuk adedimiz evdeki yatak sayısından fazla.”* (A. Akal, SG, 209)

âdet *a.* *Ar. topb.* Görenek *“Burada, dış dünya ile ilgilenilmiyor, eski törelerden, âdetlerden hiç ödün verilmiyordu.”* (G. Dayıoğlu, AK, 153)

âdeta *be.* *Ar.* Hemen hemen, sanki: *“Dağdaki yuvaların bulunduğu kayalıklar, onları adeta mıknatıs gibi çekiyordu.”* (G. Dayıoğlu, AK, 297); *“Generalin sorusunu, adeta fısıldarcasına, bir ağızdan yanıtladılar.”* (G. Dayıoğlu, AK, 317)

adım *a.*

1. Yürümek için yapılan ayak atışlarının her biri: *“Konukları iki büklüm eğilerek, Japon usulüyle selamlayıp, küçük adımlarla yürüyerek, yeniden ağaç kovuğundaki tapınağa girdi.”* (G. Dayıoğlu, AK, 160); *“Birkaç adım daha yaklaştım.”* (Ç. Öner, G, 13)

2. Bir ayak atışıyla alınan ve uzunluğu yaklaşık 75 santimetre olan ara: *“Gemi 300 adım boyunda, 50 adım eninde ve 30 adım yüksekliğinde olacaktı.”* (M. Önder, ASA, 14)

3. Girişim: *“Henüz on iki yaşında iken elde ettiği bu başarı, annesini haklı çıkaran ilk adım olmuştur.”* (KOZA, İT6DK, 56)

- **adım adım** *be.* Yavaş yavaş, aşama aşama: *“Onun bundan sonraki hayat hikâyesini fıkralarından adım adım izleyebilirsiniz.”* (M. Önder, ASA, 140)
- **adım atmak**

1. Yürümek için ayağını öne doğru uzatıp basmak: “*Sessizce duran adam, öne doğru bir adım attı.*” (S. Dölek, YB, 115); “*Sahnede bir genç bir baştan bir başa dolaşiyor, adımlarını attıkça mırıl mırıl mırıldanıyormuş.*” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 84)
2. *mec.* Bir işe ilk kez girişmek: “*Harp Okulundaki öğrenimini 1902 yılında tamamlayarak teğmen rütbesiyle askerlik hayatına adım attı.*” (MEB, İT6DK, 40)
  - **(bir yere) adım atmamak** Gitmemek, uğramamak: “*Nasıl olsa annesi içerdeydi; birazdan bu evden çıkıp gidecekler, bir daha da bu mahalleye adımlarını atmayacaklardı.*” (A. Akal, SG, 15); “*Annem bizi hiç yalnız bırakmıyor, evden dışarı adım atmamıza izin vermiyordu.*” (Z. Cemali, PK, 117)
  - **adımbaşı be.** Birbirine yakın yerlerde, sık aralıklarla: “*Anadolu'da adımbaşı tarih, adımbaşı geçmiş medeniyetin izleri, varlıkları...*” (M. Önder, ASA, 10)

adımcık a.

- ❖ **adımcık atabilmek** Yürümek için küçük adım atmayı becerebilmek: “*Ne bir adımcık atabilmiş, ne de bir sözcük söyleyebilmiş.*” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 18)

adil öna. *Ar.* Adaletle iş gören, adaletten, doğruluktan ayrılmayan, adaletli: “*Türk milleti, tarih sahnesine çıktığı ilk günden bugüne kadar kurduğu bütün devletlerde daima adil, insancıl, demokratik ve hoşgörülü olmayı başarabilmiştir.*” (MEB, İT6DK, 50)

adlı ...adını taşıyan, isimli: “*Kitaba adını veren ‘Gizli Geçitleri Bulmanın Yolları’ adlı masalı okurken elektrikler kesiliverdi.*” (M. Yener, MZ, 8)

adres a. *Fr.* Bir kimsenin, bir yerin arandığında bulunacağı konum: “*Adresi çok iyi tarif etmişsiniz, hiç vakit kaybetmeden elimizle koymuş gibi bulduk.*” (A. Akal, SG, 210); “*Abdullah Bey onu, verilen adrese arabasıyla bıraktı.*” (H. N. Canat, BKOV, 65)

- **adres vermek** Arandığında bulunabileceği yeri bildirmek: “*Turiste verdi adresini.*” (O, 6-B, 898)

af a. Ar.

- **affedersin(iz)** Özür dilemek için söylenen bir söz: “*Affedersiniz, bir şey sorabilir miyim?*” (KOZA, İT6DK, 23); “*Öğretmenim affedersiniz, biraz geciktim.*” (KOZA, İT6DK, 75)
- **affetmek** Hoşgörü ile karşılamak, bağışlamak: “*Yener hemen telefon edip Evren'e bu yeni gelişmeyi anlatmak için sabırsızlanıyordu, ama eğer annesi aralarında konuştuklarını başkalarına iletmediğini anlarsa onu hiç affetmezdi.*” (A. Akal, SG, 109)

afacan öna. Zeki ve yaramaz (çocuk): “*Kedin tavan arasında, / Örümcekler yuvasında; / Onu yesinler, o zaman / Göreceksin sen, afacan!*” (T. Fikret, Şermin, 35); “*İkimiz de bir çocuk cıvıllığı içinde afacan ve ele avuca sığmazdık.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 9)

afallamak Şaşkınlıktan sersemleşmek: “*Afallamış, alık alık bakınırken, kadıncağız içerde çalan telefonu cevaplamak üzere özür dileyip, kapıyı kapattı.*” (Z. Cemali, PK, 19)

aferin ünl. Far. Övme, beğenme vb. duyguları belirtmek için söylenen söz: “*Peki, yavrurum, haydi oyna; / Koca bir aferin sana!*” (T. Fikret, Şermin, 15); “*Aferin! Sen bundan sonra Mehmet Baba değil, Fatih Baba'sın.*” (M. Önder, ASA, 77)

afet a. Ar. Çeşitli doğa olaylarının sebep olduğu yıkım: “*Geçerken baktım ki küçük çimenlikteki şenlikten de eser kalmamış. Çiçekler de böcekler de yaklaşan afeti sezmişler.*” (MEB, İT6DK, 122); “*Afetlerde kan bağışlayan toplumumuz diğer zamanlarda da kan bağışlasa da bugün bu anne acılar içinde koşturmasaydı.*” (MEB, İT6DK, 60)

Afrika öz. a. Dünya üzerinde yer alan üçüncü büyük anakara: “*Ev değiştirme servisi aracılığıyla Afrika'ya tatile gitmiş.*” (S. Ak, PFC, 43)

Afrikalı öz. a. Afrika kökenli olan veya Afrika'da yaşayan kimse: “*Şimdi onun küçük, tahta evinde Afrikalı bir aile tatil yapıyor.*” (S. Ak, PFC, 43)

ağ a.

1. İplik, sicim, tel vb. ince şeylerden kafes biçiminde yapılmış örgü: “*Tamir ettiği ağlar çoktan bozulmuş, yazın hazırladığı oltalar kopmuş, kayığın boyaları dökülmüş, evin içi çoktan karmakarışık olmuştu.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 13)
  2. Örümcek vb. hayvanların salgılarıyla oluşturdukları örgü: “*Saçı başı örümcek ağı gibi, yüzünden de mel'anet akıyor, cadının biri!*” (E. C. Güney, EZİ, 20)
  3. Ulaşım ve iletişim gibi alanlarda yaygınlaştırılmış şebeke: “*Başta bütün dünyanın saydığı Başkumandan / Demir ağlarla ördük Anayurdu dört baştan*” (M. Önder, ASA, 143)
- ağa** a. Halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan: “*Kocası Bünyamin Ağa da, çocuklarla saatlerce oynardı.*” (H. N. Canat, BKOV, 60)
- ağabey** a. Büyük erkek kardeş: “*Artık, okula giderken yalnız değilim; yanımda aslan gibi ağabeyim vardı.*” (Z. Cemali, PK, 105); “*Küçük Hasan, arkadaşlarının ve ağabeylerinin hatta öğretmenlerinin şehit düştüğü cepheye gitmek, orada çarpışmak, cephede diğer öğrenciler gibi şehit düşmek istiyordu.*” (MEB, İT6DK, 84)
- ağaç** a. Meyve verebilen, gövdesi odun veya kereste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bitki: “*Tapınak, sırtını ulu ağaca dayamış, tek katlı bir binaydı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 154); “*Irmaklarda balıklar oyun oynuyor, büyük yapraklı ağaçların altında tavşanlar uyuyordu.*” (M. R. Şirin, GSK, 93)
- **meyve ağacı** a. Meyve veren ağaç: “*Ayrıca, meyve ağaçlarının bakımından, sebze yetiştirmekten de çok iyi anlıyordu.*” (H. N. Canat, BKOV, 63); **servi ağacı** a. Akdeniz Bölgesinde çokça yetişen, yapraklarını dökmeyen, ince uzun bir ağaç, selvi: “*‘O beni ateşe yakmadan, ben onun her parçasını bir ocakta yaktrayım da görsün gününü!’ deyip servi ağacına da bir kulp takmayı düşünür.*” (E. C. Güney, EZİ, 96)
- ağaçlık** a. Ağacı bol olan yer: “*Onun için de yamaçları bağlık, tabanları ağaçlıktır.*” (MEB, İT6DK, 120)

ağaçlıklı öna. Ağacı bol olan (yer): “Evin yan duvarı, henüz kıyıma uğramamış ağaçlıklı bir bahçeyle bitişikti.” (A. Akal, SG, 13)

ağaçsız be. Ağacı olmayan: “Ağaçları kuşsuz, kuşları ağaçsız bırakmadığınız için teşekkür ederim size.” (M. R. Şirin, GSK, 50)

ağarma a. Ağarmak işi: “Balık tuhaf bir şekilde, ağır ağır ağarmaya, rengini atmaya, bembeyaz kesilmeye giden bir hal almaya başlamıştı.” (S. F. Abasıyanık, SH, 126)

ağarmak

1. Beyazlaşmak: “Saçları yer yer ağarmış, yüzü zayıflayıp, şakak kemikleri ortaya çıkmıştı.” (H. N. Canat, BKOV, 62)

2. Gün aydınlanmak: “Gün ağarırken kimsenin onu görmeyeceği bir yere, kırlara gitti.” (S. Ak, PFÇ, 10)

ağartmak

→ **gözünü ağartmak** Gözlerini, akı çok görünecek biçimde açmak: “Ecinniler ne güler, ne ağlar; gözlerini ağarttıkça ağartır, yüzlerini kararttıkça karartırlar; ocaklardan irak, bunların girdiği evde bet, bereket kalır mı?” (E. C. Güney, EZİ, 170)

ağbi a. hlk. Büyük erkek kardeş, abi, ağabey: “— Garip ağbim gösterdi, dedi Hüseyin. Hikâyedeki Gariple hâlâ beraberiz.” (H. N. Canat, BKOV, 118)

ağıl a. Evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer, arkaç: “Kusura bakmayın baylar bayanlar, ama bu gece hepimiz ağılda, samanların üzerinde rahatsız bir gece geçirmek zorunda kalacaksınız.” (A. Akal, SG, 209)

ağır öna.

1. Çapı, boyutu büyük: “Ağır silahlarla donanmış olan askerler, ateş toplarının bulunduğu alanı, kuşatma altına almıştı.” (G. Dayıoğlu, AK, 316); “ ‘Ne ağır dağ!’ derler.” (M. Önder, ASA, 15)

2. Tartıda çok çeken, hafif karşıtı: “*Vapur rıhtımdan kalkıp da Marmara'ya doğru uzaklaşmaya başlayınca yolcuyu geçirmeye gelenler, üzerinden ağır bir yük kalkmış gibi ferahladılar.*” (KOZA, İT6DK, 16)

3. Yavaş: “*Kurnazın kızı, kendini ağacın tepesinde bulunca, ağır ezgi, fıstıklı makamdan söze başlayıp: ‘A bacı, nar tanesi mi desem, nur tanesi mi desem, sana?’*” (E. C. Güney, EZİ, 90)

4. *mec.* Ağırbaşlı, olgun: “*Türk kadını dünyanın en aydın, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır.*” (MEB, İT6DK, 47)

5. *mec.* Ciddi: “*Ağır hastaların, yaşlıların, uzun uzun dert çekenlerin, sık sık, — Lokman, şu ölüme yok mu bir derman, demelerine iyice kulak kabartır, gizli gizli çalışmış.*” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 42)

- **ağır ağır be.** Yavaş yavaş: “*Balık tuhaf bir şekilde, ağır ağır ağarmaya, rengini atmaya, bembeyaz kesilmeye giden bir hal almaya başlamıştı.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 126); “*Ağır ağır, derinden gelirmiş gibi konuşuyordu.*” (M. Önder, ASA, 7)

- **ağır ol!** "acele etme, yavaş ol!" anlamında kullanılan bir söz: “*Evren sabırsızlıkla, ‘Bitti mi?’ diye sordu arkadaşına. ‘Ağır ol bakalım. Acelen ne?’ diye yanıtladı Yener.*” (A. Akal, SG, 9)

- **ağırına gitmek** Zoruna gitmek: “*Bu tikiş tikiş, izbe odada yatmak ağırına gitti birden.*” (S. Ak, PFC, 78)

→ **elini ağır tutmak** Yavaş hareket etmek: “*Daha çok dinlemek için de elini ağır tutuyordu.*” (KOZA, İT6DK, 21)

ağırbaşlı öna. Davranışları ölçülü, olgun (kimse); hoppa karşıtı: “*‘Yaşar’ım delişişektir, yerinde duramaz; Yavuz’umsa, ağırbaşlıdır, haysiyetlidir,’ diyordu önüne gelene.*” (Z. Cemali, PK, 106)

ağırlamak Konuğa saygı göstererek onun her türlü rahatını, gereksinimini sağlamak: “*Altay Şen sonunda Fatoş Hanım'a telefon edip, o akşam kalabalık bir konuk grubunu ağırlayacaklarını haber verdi.*” (A. Akal, SG, 212)

ağırlaşmak

1. (Organ) Görevini yapamaz duruma gelmek: “Zati bu sırada şu kulağım ağırlaştı. — Bir yıkatmalı, dedim, benim de geçenlerde ağırlaştı...” (S. F. Abasıyanık, SH, 122)

2. Gevşemek, uyku gelmek: “Ne kadar çok açmaya çalışsa da gözkapakları kurşun gibi ağırlaşmış ve asker yine derin bir uykunun kuyusuna düşüp kalmış.” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 16)

ağırlık a. Ağır olma durumu: “İki, bir demez de, ağırlıklarınca altın verirsiniz, yavrularınızı onların elinden kurtarırım.” (E. C. Güney, EZİ, 170); “Bu balığın yavrusu yirmi, yirmi beş kilo ağırlığında olmuş diye duyardık.” (S. F. Abasıyanık, SH, 14);

- **ağırlık çökmek** Gevşemek ve uyku gelmek: “Bir ara, ne olmuş nasıl olmuşsa gözlerine bir ağırlık çökmüş.” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 16); “Üzerlerine öyle bir ağırlık çöktü ki, oldukları yere kıvrılarak, uykuya geçtiler.” (G. Dayıoğlu, AK, 160)

ağız a.

1. Yüzün dudaklarla çevrelendiği bölümü: “Gözleri yumuk yumuktu Gülibik’in, ağzı kocaman açılmıştı.” (Ç. Öner, G, 15); “Kentten uzaktaydık ama burnumuzdan, ağızımızdan giren hava çok temizdi.” (M. İzgü, ADK, 103)

2. Birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer, kavşak: “O da alıp götürmüş cin yavrularını; üç yol ağzında bir musalla taşının üstüne; bir de bir ateş yakıp oracıkta, geçmiş karşısına.” (E. C. Güney, EZİ, 170)

3. Uç, kenar: “Açmak istediği çekmecenin kenarına tornavidanın ağzını yerleştirip, sapına elinin ayasıyla kuvvetlice vurdu.” (H. N. Canat, BKOV, 9)

- **ağız dolusu öna. mec.** Birçok, birbiri ardınca olan: “Bir bölük insan ise, korku içinde kıvrılarak, bağırp çağırıyor, hatta Akilopanta'lara ağız dolusu sövgülerle ilençler yağdırıyordu.” (G. Dayıoğlu, AK, 310)
- **ağza alınmak** Konuşulmak, söylenmek: “Fakat analarınız böyle bir mücadeleyi, memleketimizde kadın hakları diye bir hakkın ve tüm hakların ağza bile alınamadığı zamanlarda dile getirebilmiş ve en önemlisi, savaş

alanlarında tarih boyunca görülmemiş kahramanlıklar yaratarak vermişlerdir.” (KOZA, İT6DK, 37)

- **ağzı bir karış açık kalmak** Bir olay, bir durum karşısında çok şaşırarak: “Peng'in ağzı bir karış açık kalmıştı.” (S. Ak, PFC, 11)
- **ağzı dualı** öna. Hayırlı konuşan: “Doğrusun, ağzı dualı kulum, doğrusun; Allah verecekse, hayırlısından, ömürlüsünden versin; ve zira sen onu büyüt de kendi boyunca, sonra da götürüp kendi elinle kara topraklara ver.” (E. C. Güney, EZİ, 176)
- **ağzı kalabalık** öna. Birbirini tutmayan sözler söyleyen, yerli yersiz konuşan, boşboğaz (kimse): “Definecilerin ağzı kalabalık olur.” (M. Yener, MZ, 100)
- **ağzı kulaklarına varmak** Çok sevinmek: “İmzalı albümler için olduğu kadar, patronundan zam alacağını duyduğu için Sedat Amca'nın ağzı kulaklarına varıyordu.” (A. Akal, SG, 216); “İşte o zaman çopur kızın ağzı kulaklarına varır.” (E. C. Güney, EZİ, 91)
- **ağzı varmak** Söylemekte, açıklamakta sakınca görmemek: “Hey Allah'ın zalimleri; ağzınız nasıl varıyor da şu öksüze dil uzatıyorsunuz!” (E. C. Güney, EZİ, 18)
- **ağzına almak** Söylemek: “Korkudan Oğuzcan Selimoğlu'nun adını ağzına alamamıştı, ama yine de yeşil bereli adamı tanıdıklarını belli ederek yeterince hata yapmışlardı.” (A. Akal, SG, 115)
- **(bir şey) ağzına yuva yapmak** (Bir şeyi) Çokça söylemek: “Nasıl olsa yalan ağzına yuva yapmış, lafa bunalacak değil ya, nazar mı değdi der, perilerim mi tuttu der, ne derse der, yatağa düşer; yemeden, içmeden de kesilir.” (E. C. Güney, EZİ, 94)
- **ağzından almak** Birinin bildiği şeyleri, ustalıkla konuşmalarla ona sezdirmeden öğrenmek: “Acep dağda, belde bir uğrağa mı uğradı; git gide güzelliği kan ediyor bu kızın; nasıl etsek de, ağzından alsak bunu!” (E. C. Güney, EZİ, 19)
- **ağzından çıkan kulağı duymamak** Sözlerini tartmadan söylemek: “Hey Allah'ın insafsız kulları; suç, günah onda değil, ağzından çıkan kulağı duymayan kızınızda.” (E. C. Güney, EZİ, 22)

- **ağzından dirhemle (laf) çıkmak** Çok az veya zorla konuşmak: “Her zaman ölçülü davranan, ağzından dirhemle laf çıkan babam bile bülbül kesildi.” (Z. Cemali, PK, 106)
  - **ağzından dökülmek** Anlık olarak bir şey söyleyivermek: “*Oğlanın ağzından bu kez şu dizeler dökülmüş.*” (A. Binyazar, OBTM, 174)
  - **ağzından kaçırmak** İstemediği hâlde boş bulunup söyleyivermek: “*‘Eğer bunlar çeteye girerse, Semra’yı da almamız gerekir’ diye kaçırdı ağzından Atay.*” (S. Dölek, YB, 60)
  - **ağzını açmak** Söz söylemek: “*Bre ana, ne oldu böyle sana; dilin, dışın mi kilitlendi, ağzını açıp da bir harf etmiyorsun?*” (E. C. Güney, EZİ, 21); “*Üstelik ben ağzımı bile açmadım, deminden beri konuşan sensin.*” (A. Akal, SG, 12)
  - **ağzını bıçak açmamak** Üzüntüden söz söyleyemeyecek durumda olmak: “*Gökhan'ın bu sözlerinden sonra üçünün de ağzını bıçaklar açmadı.*” (A. Akal, SG, 112); “*Ağızlarını bıçak açmıyordu.*” (S. Dölek, YB, 118)
  - **(birinin) ağzının içine bakmak** Ne söyleyeceğini beklemek: “*Herkesi çevreme toplarım. Millet ağzımın içine bakar. O günün en önemli kişisi ben olurum.*” (G. Dayıoğlu, AK, 169)
- **armut piş ağzına düş; baklayı ağzından çıkarmak** Açıkça söylemekten kaçındığı bir durumu sonunda açıklamak: “*Tamam, anneannem baklayı ağzından çıkardı.*” (M. İzgü, ADK, 56); **bir ağızdan be.** Hep birlikte, beraberce seslerini, sözlerini birleştirerek: “*Generalin sorusunu, adeta fısıldarcasına, bir ağızdan yanıtladılar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 317); “*Gözleri, bir ağızdan konuşan onlarca insanın üzerinde dolaşırken, üç beş kişiyle selamlaştı.*” (Z. Cemali, PK, 15); **hep bir ağızdan be.** Hep birlikte, beraberce seslerini, sözlerini birleştirerek: “*Genç kızlar hep bir ağızdan: — Elbette isteriz, yanıtını veriyorlar.*” (KOZA, İT6DK, 37); “*O zaman hep bir ağızdan: ‘Ne ağır dağ!’ derler.*” (M. Önder, ASA, 15); **kesenin ağzını açmak** Bol para harcamaya başlamak: “*Karakız hiç birine parmağının ucunu göstermez ama, vekilharcına bir göz edince, kesenin ağzını açtıkça açar.*” (E. C. Güney, EZİ, 95); **(birinin) parmağı ağzında kalmak** Bir durum karşısında şaşakalmak, çok şaşırarak: “*Doğrusu*

görenlerin parmağı ağzında kalmış; padişah da sevinip seyran eylemiş, beğenip bayram eylemiş ama, gelgelelim bulduğu, umduğuna değmemiş (E. C. Güney, EZİ, 177); *“Tiyatroyu görenlerin parmakları ağızlarında kalıyormuş. Çok beğenmişler, pek sevmişler.”* (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 84); **yüreği ağzına gelmek** Birdenbire çok korkmak, aşırı korku veya sevinçten fazlasıyla heyecanlanmak, endişelenmek: *“Canım baban taktırdı ya geçende, hani sıcak suyu açınca yüreğim ağzıma geliyor, haaar diye yanyıyor.”* (M. İzgü, ADK, 53); **yüreği ağzında** Heyecan ve endişe dolu bir durumda: *“Yüreğim ağzımda yanına gidip, yatağın kenarına iliştim.”* (Z. Cemali, PK, 117)

ağızcık a. Küçük ağız: *“Pembe ağızcığını açıp seslendi annesine: ‘Cik! Cik! Ciiik!’”* (Ç. Öner, G, 15)

ağızlık a. Bir ucuna sigara takılan, öbür ucundan nefes çekilen çubuk biçimindeki araç: *“Kalınca sardığı sigarasını yasemin ağızlığına geçirdi, yaktı.”* (M. Önder, ASA, 7)

ağlama a. Ağlamak işi: *“Bir kötünün, bunları verip kızı kandırdığını sanıp başlamış ağlamaya.”* (A. Binyazar, OBTM, 93); *Elleri boş dönmek için etrafındaki eşyaları incelerken Osman'ın ağlaması duyuldu.”* (H. N. Canat, BKOV, 9)

ağlamak

1. Üzüntü, acı, sevinç, pişmanlık vb. duyguların etkisiyle gözyaşı dökmek: *“Şehzade sevincinden ağlıyordu.”* (M. R. Şirin, GSK, 94); *“Dervişin hıçkırık hıçkırık ağladığını gören kız, ‘Derviş Baba, niye böyle ağlıyorsun, derdin nedir?’ diye sormuş.”* (A. Binyazar, OBTM, 180)

2. Sızlanmak, yakınmak: *“Ağlaya ağlaya bitip tükenmiş.”* (A. Binyazar, OBTM, 175)

- **ağlayıp sızlamak** Çok ağlamak, yakınmak: *“Prenses ağlayıp sızlamayı bırakıyor.”* (KOZA, İT6DK, 110)

→ **yüreği kan ağlamak** Derinden acı duymak, çok üzülme: *“Güller gün eylerken, padişahın yüreği kan ağlamış; bülbüller düğün eylerken, gam üstüne*

gam bağlamış; derdi bir iken iki, iki iken üç olmuş; bir daha dönüp bahçenin yüzüne bakar mı?” (E. C. Güney, EZİ, 177)

ağlamaklı öna. Ağlar gibi olan, üzüntülü: “*Kadın para sözcüğünü duyunca ağlamaklı bir sesle konuştu.*” (A. Akal, SG, 207); “*‘Ya benim oğlum?’ dedi, ağlamaklı bir sesle öteki kadın.*” (S. Dölek, YB, 116)

ağlayış a. Ağlama biçimi: “*Gülüşi, ağlayışı, mini mini elleriyle saçlarını çekişi, eline ne geçirse ağzına götürüşü hayalinde canlandı.*” (H. N. Canat, BKOV, 14)

ağlatmak Ağlamasına yol açmak: “*Bu konuşan, Antakyalı bir kız çocuğu değil, vatandan ayrı kalan o beldelerin bir ruhu, o beldelerin ağlayan ve ağlatan bir yürek gücü idi.*” (MEB, İT6DK, 44); “*Duygulu sesi kızı ağlattı.*” (M. R. Şirin, GSK, 92)

ağmak Yükselmek, yukarı doğru çıkmak: “*Adını sudan aldığı, sonra gökyüzüne ağarak oradan suya ve insanlara gülümseyip durduğunu...*” (MEB, İT6DK, 116)

ağrı a. Vücudun herhangi bir yerinde duyulan şiddetli, sürekli acı: “*Sardım sarmaladım inceden ince; ne ağrı kaldı, ne sızı bence.*” (E. C. Güney, EZİ, 173); “*Yıllar yılı düğümlendi acımız / Dinmez ağrım, alınmazsa öcümüz.*” (M. Önder, ASA, 73)

→ **diş ağrısı** a. Diş bölgesinde oluşan hastalıktan meydana gelen ağrı: “*Gece yarısı tatlı uykudan azgın bir diş ağrısı ile uyanmayı bir hayal edin hele!*” (S. F. Abasıyanık, SH, 67)

ağrımak Vücudun bir yerinde şiddetli, sürekli acı duymak, ağrılı durumda olmak: “*Bugünlerde de başım hiç ağrımıyor, demek ki artık hiç ağrımayacak.*” (M. İzgü, ADK, 8)

ağrıtmak

→ **başını ağrıtmak** mec. Gereğinden çok söz söyleyerek birisini bunaltmak, meşgul etmek: “*Şimdi, sözü uzatıp da ne biz günaha girelim, ne de sizin başınızı ağrıtalım.*” (E. C. Güney, EZİ, 181)

ağustos *a. Lat.* Yılın 31 gün süren sekizinci ayı: “*Ağustosta göl gibi, Balina'nın/ Ağzı. / Anne ağaca benziyor/ Ağzı.*” (F. H. Dağlarca, BİM, 33); “*Ağustosun en sıcak günlerinden biriydi.*” (H. N. Canat, BKOV, 7)

- **ağustos böceği** *a. hayb.* Yazın kesik ve sürekli “cır cır” diye ses çıkaran bir böcek, cırcır böceği: “*Ve yaz günleri çalışırken / Türküler söylediği için kendisine, / Her zaman yardım ederdi / Ağustos böceğine.*” (KOZA, İT6DK, 80)

ah ünl.

1. Sesin tonuna göre pişmanlık, öfke, özlem, beğenme, sevgi vb. duyguları anlatan bir söz: “*Ah, ne günlerdi o günler!*” (S. Ak, PFÇ, 80); “*Ah, biricik oğulları uyanmasaydı bari.*” (A. Kutlu, BKÇ, 48)
2. Ağrı, acı duyulduğunda söylenen bir söz: “*Ah, başım dönüyor, dedi Süpermen.*” (KOZA, İT6DK, 97)

ahali *a. Ar.* Aynı yerde bulunan kişilerden oluşan topluluk, halk: “*'Ahali olan da al bayrak kaldırıp, davullar döverek öyle bir karşılayış karşılar ki, felek bile bir yaşına daha girer' der.*” (E. C. Güney, EZİ, 87)

ahit *a. Ar.*

- **ahd etmek** Yemin etmek: “*Bunları dalından uçurunça, şehzadenin akli başına gelir: 'Bir daha mı, ölüm Allah'ın emri, susuzluktan yanıp da kül, kömür olam yine bir su başına ulaşmadan şu Turunca el sürmeyeceğim' diye ahd üstüne ahdeder ve 'Allah!' deyip yeniden yola düşer.*” (E. C. Güney, EZİ, 85)

ahenk *a. Far.* Uyum: “*Her mısrası, bir renk ve ahenk çağlayanı hâlinde yükselip fişkırان eşsiz bir tabiat destanıdır.*” (KOZA, İT6DK, 89)

aheste *a. Far.*

- **aheste aheste** *be.* Yavaş yavaş: “*Bunları hep aheste aheste yaptı.*” (KOZA, İT6DK, 21)

ahır *a. Far.* Evcil büyükbaş hayvanların barındığı kapalı yer, hayvan damı: “*Koyunlara yem verip sulamak için ahıra girmiştım.*” (Ç. Öner, G, 13);

“İnekleri, koyunları sağmış, ahırını temizlemiş, sütünü kaynatıp yoğurt çalmış.” (A. Binyazar, OBTM, 19)

ahi öz. a. Ar. Ahilik örgütünden olan (kimse): *“Bu çarşıda yüzlerce yıllık bir ahi geleneği sürdürülüyor hâlâ; haftada bir gün bütün çarşı esnafı bir araya gelerek dua ediyor.”* (MEB, İT6DK, 100)

ahize a. Telefonda seslerin duyulduğu ve iletildiği bölüm: *“Masasında, yoğun bir çalışmaya dalmıştı ki, telefonun sesiyle başını doğrulttu ve ahizeyi kaldırdı.”* (H. N. Canat, BKOV, 11)

ahlak a. Ar. Kişinin içinde yaşadığı çevrede benimsenen davranış biçimlerine ve kurallarına uyma yetisi: *“Şüphesiz azminiz, ahlakınız ve zekânızla Türkiye Cumhuriyeti'ni geleceğin en parlak yıldızı hâline getireceksiniz.”* (MEB, İT6DK, 43)

ahiret a. Ar. dinb.

→ **dünya ahret kardeşim (veya bacım)** Bir kişiye kardeşlik duygusundan başka bir gözle bakılmadığını anlatan bir söz: *“Şu anda sen dünya ahret bacım, kocan da kardeşimdir.”* (A. Binyazar, OBTM, 86)

ahşap öna. Ar. Ağaçtan, tahtadan yapılmış: *“Kumru, ahşap evin çevresinde uçarken, kapının kilidi gözüne ilişti.”* (M. R. Şirin, GSK, 9); *“Postacı Erkan'ın, camı buğulanmış ahşap kapıyı aile açmasıyla, koca bir alazın yüzünü yalaması bir oldu.”* (Z. Cemali, PK, 14)

ahu a. hayb. Far. Ceylan: *“A derdimin dermanı; ben ne bir dağın gülü, ne bir bağın bülbülüym; seni, beni yaratanın kulu, kuşlar padişahının oğluyum; bu yasıma dek ne bir ahuya el attım, ne de bir ahu gözüyle elma attım; Üç Turunçların narına yanıp dert üstüne dert kattım.”* (E. C. Güney, EZİ, 86)

aile a. Ar. topb. Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik: *“Kendisi, Belçika'da işçi olarak çalışan, Hasankeyf'li bir ailenin tek çocuğuydu.”* (G. Dayıoğlu, AK, 11); *“Biz engelliler için yaşamı çekilmez kılanlar, çevremizdeki insanlar, hatta en yakınımız olan ailelerimizdir.”* (Z. Cemali, PK, 214)

→ **okul aile birliği** *a.* Veli ve öğretmenlerin birlikte oluşturdukları bir kuruluş:

“Okul Aile Birliği yönetiminde anket yapmak isterdim.” (E, 6-B, 14)

ailece *be.* Ailenin bütün üyeleri ile birlikte: “Belli ki, hafta sonu ailece bir yere gidecekler.” (Z. Cemali, PK, 219)

ailecek *be. hlk.* Ailece: “Ayrıca bankaların verdiği dergileri, gazetelerin dağıttığı ansiklopedileri de biriktiririz ailecek.” (KOZA, İT6DK, 113)

ailesiz *öna.* Ailesi olmayan: “Garip de ailesiz bir çocuktan ve onların yanında kalıyordu.” (H. N. Canat, BKOV, 60)

ait *il. Ar.* İlgilendiren, ilişkin, ilişik, ilgili: “Bu konuşmaların ancak oğluna ait olan kısımlarını duyan anneyle baba korkuyla, şaşkınlıkla birbirlerine baktılar.” (A. Kutlu, BKÇ, 99); “Üstelik çoğu kez, duyduğu seslerin hangi kuşa ait olduğunu bilmiyordu.” (A. Akal, SG, 23); “Türk Tarih Kurumu, Türk tarihine ait kitaplar yayımlama görevini de yerine getirir.” (MEB, İT6DK, 51)

- **ait olmak** Birinin olmak: “Köyün bir ucundaki kerpiç bir evin Nasreddin Hoca'ya ait olduğunu ısrarla söylerler.” (M. Önder, ASA, 140); “Böylece cesedin, kaçırılan Oğuzcan Selimoğlu'na ait olduğu düşünülecekti.” (A. Akal, SG, 208)

ajanda *a. Fr.* Unutulmaması istenen notların yazıldığı takvimli defter, andaç: “Bununla ilgili bir ajandam var, onunla ilgili çok güzel kıyafetler tasarladım.” (O, 6-C, 756)

ak

1. *öna.* Kar, süt vb.nin renginde olan, beyaz: “Ak mermerlerden yapılan heykeller, kabartmalar, oymalar, görenleri kendilerinden geçirirmiş.” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 80); “Kocaman, dişsiz, ak ve şeffaf naylondan bir ağız vardır.” (S. F. Abasıyanık, SH, 124)

2. *a.* Kimi şeylerde bu renkte olan bölüm: “Ama, elbisesinin akından beşibiryerdeyi sınımsız tutan Mırmır Nine'nin gözü hâlâ ekrandaydı.” (Z. Cemali, PK, 218)

- **ak pak** öna. Bembeyaz, temiz, parlak: “Arınmış ak pak yürekler dünyalarca, — Menekşelerim benim, görkemli defnelerim.” (KOZA, İT6DK, 117)
- **ak saçlı** öna. Saçı ağarmış: “Ak saçlı, emekli bir adam.” (KOZA, İT6DK, 97); “Kalabalığın önünde kollarını öne uzatmış yağmur gibi gözyaşı döken ak saçlı, nur yüzlü kadına baktı.” (H. N. Canat, BKOV, 124); “Bu sırada, boz bulanık tepelerden, ak saçlı bir ana, omzunda ayran bakracıyla görünür.” (M. Önder, ASA, 12)
- **ak sakallı** öna. Sakalı ağarmış: “Köylüler, az ötemizdeki minderde oturan ak sakallı bir ihtiyara baktılar.” (M. Önder, ASA, 7)
- **akla karayı seçmek** mec. Çok sıkıntı çekmek, güçlüklerle karşılaşmak: “Leke kalmayacağını anlatana kadar akla karayı seçtim.” (A. Akal, SG, 20)

→ **göz akı** a. gövb. Gözün yuvarlak bölümünün dışını saran, dayanıklı, beyaz, sert tabaka: “Eskicide saç sakal dağınık, göğüs bağır açık, pantolonu dizlerinden yamalı, dişleri eksik ve suratı sarı, sapsarıydı; gözlerinin akına kadar sarıydı.” (KOZA, İT6DK, 19)

akademi a. Fr. Yüksekokul: “Mustafa Kemal, 1902 yılında Harp Okulunu bitirdi ve Harp Akademisine başladı.” (KOZA, İT6DK, 32)

akarsu a. Yeryüzünde, yer altında belirli bir yatak içinde, eğim boyunca sürekli veya zaman zaman akan su: “Aşk destanları vardır; Karacaoğlan gibi, Dertli gibi, türüm türüm aşk tüter, Anadolu'nun mor dağları, boz bulanık yaylaları, çağıl çağıl akar sularıyla özlem tüter.” (M. Önder, ASA, 70)

akasya a. Fr. bitb. Baklagillerden, sıcak iklimlerde birçok türü yetişen, genellikle yeşil yapraklı ve dikenli bir ağaç: “Bir gün balıkçı kahvesinin önündeki yarısı kırmızı, yarısı beyaz çiçek açan akasyanın dalına asılmış bir dülger balığı gördüm.” (S. F. Abasıyanık, SH, 125)

akça öna. Ak rengine yakın, beyazca: “Bir de görmüş ki, ne görsün, bir akça nine!” (E. C. Güney, EZİ, 14); “Güç bela kendini kulübeye atmış ama, akça nineyi görünce, gözlerine inanmamış.” (E. C. Güney, EZİ, 20)

Akdeniz öz. a. Türkiye'nin güneyinin bir bölümünde konumlanan, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarıyla kıyı ilişkisi bulunan, dünyanın en büyük iç denizi: *"Vurdular Gökbalina'yı işte / Kanı taşıtı Akdeniz'in, kıyılarından"* (F. H. Dağlarca, BİM, 60); *"Yıllar yılı Akdeniz'i destanlaştıran Türk ozanları, son Kıbrıs Barış Harekâtı çıkarmasında, bir volkan gibi kükremiştir ve Kıbrıs üzerine yüzlerce destan yazılmıştır."* (M. Önder, ASA, 72)

akıl a. Ar. Düşünme, anlama ve kavrama gücü, us: *"İnsanoğlu bu gizilgücü kullanarak, aklın sınırlarını aşan bir evrimle yücelip, sınırsız özgürlüğe kavuşsa!..."* (G. Dayıoğlu, AK, 18); *"Akıl ve mantığın çözümlemeyeceği mesele yoktur."* (KOZA, İT6DK, 33)

- **akıl almamak** İnanılacak gibi olmamak, akla uygun gelmemek: *"Oğullarının haber vermesi, sonra da derin uykulara dalması inanılır şeydi ama, odasının bu kadar düzenli olması aklın alacağı şey değildi."* (A. Kutlu, BKÇ, 52); *"Ayrıca, kuşların kanat çırpmadan ve akıl almaz bir hızla göğe fırlayışları da görüntülenmişti."* (G. Dayıoğlu, AK, 12); *"Üçü birlikte, uzayın derinliklerinde, akıl almaz bir hızla ilerlemeye başladılar."* (G. Dayıoğlu, AK, 299)
- **akıl dışı öna.** Akla, gerçeğe uygun olmayan: *"Bağnazlığa, boş inançlara, diğer bir deyişle akıl dışı düşüncelere karşı çıkararak bugünkü çağdaş Türkiye'nin kurulmasını ve gelişmesini sağladı."* (KOZA, İT6DK, 33)
- **akıl ermek** (Bir konuda) Anlayıp çözebilecek olgunluğa erişmek: *"Havalar güzel gidiyor, / Sen de çiçek açtın erkenden, / Küçük zerdali ağacım, / Aklın ermeden."* (KOZA, İT6DK, 99); *"Öyle zekice plan yapmıştım ki, senin aklın böyle şeylere ermez tabii."* (A. Akal, SG, 208)
- **akıl etmek** Herhangi bir önlem veya çareyi zamanında düşünmek: *"Tersine, insanların binlerce belki de on binlerce yıldır, dünyada yaşayan bu kutsal kuşların gizini çözmeyi, akıl edememiş olmalarını, vurgulamak istiyorum."* (G. Dayıoğlu, AK, 158); *"Yazar prensese yardım edecek bir prensi yazmayı niye akıl edememiş?"* (KOZA, İT6DK, 112)
- **akıl öğretmek** Birine kendi eğilimine ya da çıkarına uygun nasıl davranacağıyla ilgili yol göstermek, akıl vermek: *"Adam, bunu duyunca: 'A devletlim,' demiş; 'akıl öğretmek gibi olmasın ya, insan bir şeyi"*

kendine dert etmeye görsün; gayri bu dert, gün günü sökülür gelir; yüreğinize koydukça kor; dünü, günü kaybedersiniz sonra...’ ” (E. C. Güney, EZİ, 175)

- **akıl var yakın var** Bir durumun mantıksal yorumunu önemsetmek için kullanılan bir uyarı deyişidir: “*Öyle ya, akıl var, yakın var, bu kızın yüzündeki allık, pulluk olsaydı, bu gözyaşı seline dayanır mıydı?*” (E. C. Güney, EZİ, 19)
- **akıl vermek** Akıl öğretmek: “*İkide bir akıl veren birileri çıkıyordu.*” (S. Ak, PFC, 80)
- **aklı başına gelmek** Ayılmak, kendine gelmek: “*Bunları dalından uçurunça, şehzadenin akli başına gelir.*” (E. C. Güney, EZİ, 85)
- **aklı (fikri) bir yerde olmak** Bir iş yaparken başka bir şey düşünmek: “*Mustafa'nın akli hep okulundaydı.*” (MEB, İT6DK, 39); “*Fakat Mustafa'nın akli fikri asker olmaktadır.*” (MEB, İT6DK, 40)
- **aklı (fikri) durmak** Düşünemez bir duruma gelmek, şaşırarak: “*Yeşilbağlar'ı bir anlattılar, aklın durur.*” (Z. Cemali, PK, 220); “*Adamın akli, fikri durmuş.*” (E. C. Güney, EZİ, 18)
- **aklı karışmak** Ne yapacağını bilememek, şaşırarak, bocalamak: “*Tahta kumrudan canlı bir kumru nasıl çıktı, diye düşünürken, kumrunun akli iyice karıştı.*” (M. R. Şirin, GSK, 14)
- **aklı kısa kalmak** *mec.* Bir konuda aklını yeterince kullanamamak: “*Boyu uzayıp akli kısa kalan kızım...*” (A. Binyazar, OBTM, 90)
- **aklı takılmak** Sürekli olarak bir şeyi düşünmek, bir düşünceye saplanıp kalmak: “*Akli, Akilopanta'larla ilgili efsanelere takılmıştı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 25); “*Hepsinin aklına takılan bir başka soru da İlya'nın kenarına bırakılan baygın adama ne olduğu idi.*” (M. Yener, MZ, 193)
- **aklına düşmek** Belleğinde bir düşünce doğmak: “*Acaba biraz daha çizgi film izlesem benim de aklıma bir şeyler düşer mi dersiniz?*” (KOZA, İT6DK, 115)
- **aklına düşürmek** Belleğinde bir düşüncenin doğmasını sağlamak: “*Neden sonra -kör şeytan aklına ne düşürmüştü- mürailiği ele alır.*” (E. C. Güney, EZİ, 90)

- **aklına geleni söylemek** Ölçmeden ve denetlemeden, rastgele konuşmak: “*Aklına ne gelirse söylüyordu.*” (KOZA, İT6DK, 21)
- **aklına (bir şey) gelmek** Bir şeyi yapmayı düşünmek, tasarlamak: “*Aklına gelen kötü sözleri dilinden kovdu.*” (M. Yener, MZ, 100); “*Çocuklarınızın neden böyle canla başla çalıştıklarını sormak aklınıza gelmedi mi hiç?*” (S. Dölek, YB, 117)
- **(birinin) aklına getirmek** Anımsatmak: “*Ahırın açık kapısından içeri dolan güneş, Sürmegöz'ün susuzluğunu aklına getirmiş olacak ki, kaba kaba anırmaya başladı.*” (Ç. Öner, G, 14)
- **(kendi) aklına getirmek** Olabileceğini düşünmek, tasarlamak: “*Bu ses adama önce panik verdi; sonra aklına korkunç bir plân getirdi.*” (H. N. Canat, BKOV, 10)
- **aklına şaşayım** Akıllıca olmayan bir davranış karşısında "bu akıllıca bir davranış değil" anlamında kullanılan bir söz: “*Hah hay, o senin kedi aklına şaşayım bari.*” (M. İzgü, ADK, 54)
- **aklına yatmak** Doğru olduğunu kabul etmek: “*Bu söz padişahın aklına yatmış; nasıl olsa, hazineleri taşıp dökülüyor, bir bahçenin de sözü mü olur?*” (E. C. Güney, EZİ, 177)
- **aklına yazmak** Dikkatlice dinleyerek belleğe yerleştirmek: “*Ölüme son verecek otun anlattıklarını aklına yazmış, eksiksiz ezberlemiş.*” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 44)
- **aklından çıkarmamak** Sürekli anımsamak, unutmamak: “*C. Ronaldo'yu gördükten sonra onu bir daha aklımdan çıkaramam.*” (E, 6-B, 312)
- **aklından geçirmek** Bir şeyi düşünmek, tasarlamak: “*Hemen aklımdan şunları geçirdi, 'Ya benim kan grubumdan kana ihtiyaç duyan bir hasta varsa...' ”* (MEB, İT6DK, 61); “*'Dilerim Oğuzcan Selimoğlu henüz sağdır,' diye geçirdi aklımdan.*” (A. Akal, SG, 105)
- **aklından geçmek** Bir şey düşünmek, tasarlamak: “*Seher Hanım şaka ediyordu, oğlunun az önceki duygularını ve aklımdan geçenleri bilemezdi tabii.*” (A. Akal, SG, 18); “*Kitabı alıp okumak geçti aklımdan bir an, bu düşünceyle kalbi küt küt çarptı.*” (M. Yener, MZ, 12)

- **aklını kaçırmak** Delirmek, çıldırmak: “*Sen aklını kaçırmış olmalısın.*” (A. Akal, SG, 208)
- **aklını kullanmak** İyice düşünüp taşınarak hareket etmek: “*Aklını doğru kullanmayan gerçeği bulamaz.*” (M. Yener, MZ, 102)
- **aklını yitirmek** Delirmek, çıldırmak: “*Aklını yitirmiş galiba adam.*” (M. Yener, MZ, 197); “*Aslında aklını yitirmedi de... Gören gözlerle bakamadı Mavi Zaman'ın masallarına.*” (M. Yener, MZ, 197)
- **aklının köşesinden geçmemek** Hiçbir zaman düşünmemek: “*Buraya gelirken, ilkel insanlara tutsak olacağımız, aklımın köşesinden geçmemişti.*” (G. Dayıoğlu, AK, 150)

akılcılık *a.* Doğruluğun ölçütünü duylarda değil, akıl ve düşünmede bulan öğretinin genel adı, usçuluk: “*Atatürk'ün düşünce yaşamının temel dayanakları; akılcılık, bilimsellik, dayanışma, barışçılık, hoşgörü, insan sevgisi ve evrenselliği.*” (KOZA, İT6DK, 33)

akıllı *öna.* Gerçeği iyi gören ve ona göre davranan: “*O masaldan bu masala yol süren gezginler, zamanın akıllı yolcularıdır.*” (M. Yener, MZ, 101); “*Neden bizleri / İyiler kötüler, / Aptallar akıllılar, / Güzeller çirkinler, / Tembeller çalışkanlar, diye / İkiye bölüp / Birbirimize düşürüyorsun?*” (KOZA, İT6DK, 78)

→ **el deliye hasret biz akıllıya** Çevresinde olup bitenleri yeterince kavrayamayanlarla ilgili olarak söylenen bir yakınma sözü: “*Allahım, bana yardım et; el deliye hasret biz akıllıya...*” (A. Binyazar, OBTM, 92)

akıllıca

1. *be.* Akla yakın, doğru bir biçimde: “*Ama gördünüz ya, siz böyle akıllıca davranmasaydınız, az önce yakaladığımız hırsızlar daha çok kişinin canını yakabilirdi.*” (A. Kutlu, BKÇ, 50)
2. *öna.* Akla yakın, doğru: “*Ama bunun için çok akıllıca bir plan yapmak gerekiyordu.*” (A. Akal, SG, 208)

akıllılık *a.*

- **akıllılık yapmak** Yerinde ve uygun davranmak: “*Komiser bey, biz nasıl bir akıllılık yaptık ki?*” (A. Kutlu, BKÇ, 50)

akılsız *öna.* Gerçeği görüp ona göre davranamayan: “*A kızım, akılsız kızım!*” (A. Binyazar, OBTM, 90)

akım *a. fiz.* Hava, su vb. akışkan maddelerin veya elektrik yüklerinin belli bir yönde akışı, yer değiştirmesi, cereyan: “*Mikrofon, gramofonun ilk biçimi olan fonograf, buhar makinesine bağlı akım üretici, telefonun önemli bir bölümü olan karbon transformatörü, onun 1033 icadından yalnızca birkaçıdır...*” (KOZA, İT6DK, 58)

akın *a.*

- **akın akın** *be.* Arkası kesilmeyen kalabalık öbekler durumunda: “*Lokman Hekim, torbasına doldurduğu dalları, yaprakları, çiçekleri evine akın akın gelenlere dağıtır, hepsinin derdine derman olur, ayrı ayrı, sağlığın yolunu gösterirmiş.*” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 42)
- **akın etmek** Toplu olarak gitmek, üşüşmek: “*Az sonra aileler art arda Altay Şen'in evine akın ettiler.*” (A. Akal, SG, 213)

akıntı *a.* Havanın veya suyun herhangi bir yöne doğru yer değiştirmesi: “*Ne akıntılara yassı vücudunu bırakmak, ne karanlık sulara koyu yeşil yosunlara gömülmek...*” (S. F. Abasıyanık, SH, 126)

akış *a.* Geçip gitme, sürme: “*Siz uyursunuz, zaman uyumaz; akışına devam eder.*” (MEB, İT6DK, 105); “*Bunlardan tarihin akışını etkilemeleri bakımından en önemlilerinin adlarını söyler misin?*” (MEB, İT6DK, 49)

akıtmak Akmasını sağlamak, akmasına yol açmak, dökmek: “*Kuş tüyünden yataklar, süt akıtan çeşmeler.*” (M. R. Şirin, GSK, 91)

→ **acısını içine akıtmak**

akik *a. Ar. yerb.* Yüzük taşı, mühür vb. yapmakta kullanılan, türlü renklerde, parlak, yarı saydam ve değerli bir taş: “*Nedir o elmaslar, yakutlar, akikler, zümrütler, şunlar bunlar?..*” (S. F. Abasıyanık, SH, 123)

aklamak Suçsuz veya borçsuz olduğu yargısına dayanarak temize çıkarmak: “*Bu yaştan sonra bir de kendini aklamak için uğraşması mı gerekecekti?..*” (Z. Cemali, PK, 220)

akılınca *be. alay* Sandığına göre, düşüncesine göre, akli sıra: “*Akılınca gözdağı mı veriyor?*” (Z. Cemali, PK, 116)

akmak

1. Sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler bir yerden başka bir yere doğru gitmek: “*Kaynağın aktığı yere geldiklerinde, sırtlarını kayalara verip oturdular.*” (G. Dayıoğlu, AK, 297); “*Gerçekten, vadinin tabanında, çöşâ taşâ akan bir nehir vardı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 162)

2. (Sıvı maddeler) Aşağıya yönelmek: “*Burnu akıyordu.*” (S. Dölek, YB, 10); “*Gözünden akan bir damla yaş, denizin kirlî suyuna karıştı, iki su birbirine karışınca Süpermen'in gözü alev alev yandı.*” (KOZA, İT6DK, 95)

3. *mec.* (Zaman) Çabuk geçmek: “*Zaman su gibi akıp geçti ve küçük Mustafa büyüyüp okul çağına geldi.*” (MEB, İT6DK, 39); “*Yıllar akacak, sular yanacak; bu yer güzelliğın, barışın, sevginin, şifanın, umudun rengi olacaktı. Ey bu masalın yeni anlatıcıları; deneyin ve görün.*” (M. Yener, MZ, 102)

4. Art arda ve toplu olarak gitmek: “*Bu dev, gökyüzünde sürüler halinde akıp giden, Akilopanta kuşlarının kokusunu alınca, havayı derin derin içine çekmiş.*” (G. Dayıoğlu, AK, 22)

→ **iki gözüm önüme aksın** Kör olmayı göze almak anlamında kullanılan bir söz: “*Ha bu iki gözüm önüme aksın komutanım, uydurma değildir dediklerim.*” (G. Dayıoğlu, AK, 25); “*Vallahi billahi, iki gözüm önüme aksın ki, o getirdi!*” (A. Binyazar, OBTM, 93); **yüzünden akmak** Herhangi bir durum yüzünden çok belli olmak: “*Saçı başı örümcek ağı gibi, yüzünden de mel'anet akıyor, cadının biri!*” (E. C. Güney, EZİ, 20)

akraba *a. Ar.* Kan bağıyla birbirine bağılı kimseler: “*Ancak, çok yakın akrabalarımızın ve bir de babamın, annemin arkadaşlarının düğünlerine giderler.*” (M. İzgü, ADK, 7); “*Akrabalar, yakınlar köşkün salonunda heyecanla konuşuyorlar, bekliyorlardı.*” (H. N. Canat, BKOV, 124)

akrep *a. Ar.* Saatin iki ibresinden küçüğü: “*Akrep, çift göbek sekizin üzerinde tembel tembel oturuyordu.*” (M. R. Şirin, GSK, 11)

aksamak *mec.* Bir iş gereği gibi yürümek, geri kalmak: “*İnternet olmasaydı tüm bankaların, okulların, işyerlerinin vb. şeylerin işleri aksardı*” (DK, 6-B, 136)

aksatmak Bir işi gereği gibi yürütememek: “*Sosyal bilimcilerle tıp doktorları tarafından düzenlenen raporlara göre, yanardağdan çevreye yayılan maddesel moleküller, köy halkının, zihinsel gelişmesini aksatıyordu.*” (G. Dayıoğlu, AK, 153)

aksırmak Ağız ve burundan hızlı, gürültülü soluk boşaltmak, hapşırarak: “*Oluvermiş; esneyerek, / Aksırarak, titreyerek / Gözlerini yan açmış*” (T. Fikret, Şermin, 67)

aksi öna.

1. Ters, zıt, karşıt, olumsuz: “*Oysa Elif'i atlatmak niyetindeydiler. Ne aksi iş!*” (A. Akal, SG, 107)

2. İnatçı, huysuz, geçimsiz: “*'Nemrut suratlı, aksi kadının biri,' diyordu onun için.*” (Z. Cemali, PK, 21)

- **aksi takdirde** Aksi durumda: “*Aksi takdirde geçmişini, kültürünü yani tarihini tanımayan bir nesil geleceğe güvenle bakamaz.*” (MEB, İT6DK, 51)

aksilik *a. mec.* Bir işin yolunda gitmemesi durumu, elverişsizlik: “*Acaba evden neden çıkamamıştı? Bir aksilik mi vardı?*” (A. Akal, SG, 113)

- **aksilik çıkmak** Engel ortaya çıkmak: “*Son dakikada bir aksilik çıkmasını önlemek için röportaj öncesinde bu kontrolü her zaman yapardı.*” (A. Akal, SG, 114)

aksine *be.* Tersine: “*İki çocuk hiç de birbirlerini tanımıyor gibi davranmıyorlardı. Aksine, sanki uzun süredir tanışan iki arkadaş gibiydiler...*” (A. Akal, SG, 19); “*Onları tanıyınca ne kadar zararsız, aksine yararlı şeyler olduğunu göreceksiniz.*” (MEB, İT6DK, 23)

akşam a. Güneşin batmasına yakın zamandan gecenin başlamasına kadar olan zaman dilimi: “Haydi, bu akşam seninle birlikte şarkı söyleyelim...” (A. Kutlu, BKÇ, 100); “Akşama annem babam düğüne gidecekler, belli...” (M. İzgü, ADK, 8)

- **akşama kadar** Çok uzun süre: “Çalılarda saklananlar / Orada akşama kadar / Bekleyip görmüşler: iki kuş, / Biri kumru, biri baykuş,” (T. Fikret, Şermin, 67); “Ben, bahçe kapısından sokağa fırlayıp su kenarına kaçmış, akşama kadar ılık sudan çıkmamıştım.” (S. F. Abasıyanık, SH, 11); “Lokman Hekim, bazı gün akşama kadar, bazı gün bir iki saat kırların kokusunu alır, yeşil cennetin göğsünde yapacağını yaptıktan, tutacağını tuttuktan sonra evine dönermiş.” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 41)

akşamları be. Her akşam: “Zemheride bahar mı olur? / Akşamları seyret anlarsın. / Sakın erkenden çiçek açma, / Küçük zerdali ağacım.” (KOZA, İT6DK, 100)

akşamleyin be. Günün geç saatlerinde, akşam vakti,: “Stelyanos balığa akşamleyin çıktı.” (S. F. Abasıyanık, SH, 13)

akşamüstü be. Güneşin battığı sıralarda, akşama doğru, akşam yaklaşırken, akşamüzeri: “Yarın akşamüstü dönmüş oluruz.” (G. Dayıoğlu, AK, 297)

akşamüzeri be. Akşamüstü: “Akşamüzeri, kazı yapılan yerde buluştukları zaman, Atay'ın yeni ayakkabılarını herkese müjdeledi Murat.” (S. Dölek, YB, 59)

aktarılmak Aktarma işine konu olmak: “Tüm insanlara gizil enerjinin aktarılacağı, o büyük günden önce, onlar bu enerjiyle donanabilirler mi?” (G. Dayıoğlu, AK, 311); “Sizlere aktarılan gizemli enerji, ancak ve sadece, varlığınızdaki olumlu enerjilerle bağıntı kurup, hücrelerinize işleyerek, insana özgü enerji halini alabilir.” (G. Dayıoğlu, AK, 300)

aktarım Aktarma işi: “Eylem sırasında, tüm insanlara aynı sizlere yeraltında yapıldığı gibi, gizil enerji aktarımı yapılacak.” (G. Dayıoğlu, AK, 304); “Sizler, bir süre sonra, enerji aktarımı yapabilirsiniz.” (G. Dayıoğlu, AK, 311)

aktarma a. Aktarmak işi: “*Tan ile Raman, Genç Akilopanta'nın, dünyada olup biten, iyi güzel, doğru ya da kötü çirkin, yanlış ne varsa bilmesine, bunları atalarına eksiksiz olarak aktarmasına, şaşır kaldılar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 301)

aktarmak

1. İletmek, bildirmek: “*Aynı anda, araçların başındaki askerler telsizlerle merkeze, şu bilgiyi aktardı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 11); “*Yener hemen Evren'i aradı ve Altay Şenle yaptığı konuşmayı olduğu gibi aktardı.*” (A. Akal, SG, 107)

2. tek. Üretilmiş olan bir enerjiyi, başka organlara iletmek: “*Size gizilgücü aktaramam.*” (G. Dayıoğlu, AK, 309); “*Aygıttaki verileri mikro-işlemciler yardımıyla, sayısal olarak değerlendirdim ve hemen bilgisayara aktararak hesaplamaları yaptım.*” (M. Yener, MZ, 95)

3. Toprağı altı üstüne gelecek bir biçimde iyice bellemek: “*Belin demirine basıyor, kırmızıya çalan bir toprak altını, üste aktarıyordu.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 121)

❖ **aktarabilmek** İletmeyi becerebilmek: “*Onlara gizil enerjiyi aktarabilecek misin?*” (G. Dayıoğlu, AK, 313)

akupunktur a. Fr. Vücudun belirli noktalarına genellikle altın iğne batırılarak yapılan sağaltım: “*Hastalıklarını çokluk, şifalı bitkiler, akupunktur iğneleri ve bedensel enerjilerinden kaynaklanan, gizemli güçlerle iyileştiriyorlardı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 154)

akümülatör a. Fr. fiz. Elektrik enerjisini kimyasal enerji olarak depolayan, istenildiğinde bunu elektrik enerjisi olarak veren cihaz, akımtoplar, akü: “*Ayrıca bataryaların oluşturduğu beton dökme yöntemi, sentetik kauçuğun yapılışı, akümülatörün geliştirilmesi gibi sayısız çalışmaları vardır.*” (KOZA, İT6DK, 58)

al

1. a. Kan rengi, kırmızı: “*Bu köprü ne çelikten ne betondan; aldan, yeşilden, sarıdan, maviden, ak ışığın, ana ışığın yedi ışınından bir köprü idi.*” (MEB, İT6DK, 123)

2. *öna*. Bu renkte olan: “Bir yanı da, güneş mi öpmüş, ne olmuşsa, öyle bir kızarmış, öyle bir kızarmış ki aldan al, nardan kırmızı...” (E. C. Güney, EZİ, 181); “Yalan olmasın, bir kalbur dolusu kanı çıkar, çayır, çimen al kanlara boyanır, Karakız da al kınalar yakınır...” (E. C. Güney, EZİ, 95)

al bayrak *a*. Türk bayrağı: “Düşman korkak, yakar, yıkar, çekilir, / Mehmetçiğin heybetinden irkilir, / Bugün Kıbrıs'taysak yarın kim bilir? / Albayrağı dike dike gideriz.” (M. Önder, ASA, 73)

âlâ *öna*. Ar. İyi, pekiyi: “Şu şehzade dedikleri turnayı gözünden vurmalyım; bundan ala fırsat mı olur.” (E. C. Güney, EZİ, 91)

→ **ne âlâ** "Ne iyi, diyecek bir şey yok" anlamlarında kullanılan bir söz: “Başarırsam ne âlâ... Başaramazsam şimdiden hakkınızı helal ediniz.” (M. Önder, ASA, 76)

alabildiğine *be*. Sınırsız, uçsuz bucaksız bir biçimde: “Duygularını belli etmemek için ağzını alabildiğine açarak uzun uzun esnemeye başladı.” (A. Akal, SG, 109); “Hâlbuki zaman, alabildiğine, dörtnala gitmektedir.” (MEB, İT6DK, 104)

alacak *a*. Bir hesap gereğince daha alınmamış olan para, mal vb. şey: “Eskimo'lar ne yaptılarsa, alacaklarını bu adamın elinden kurtaramamışlar.” (G. Dayıoğlu, AK, 167)

alacakaranlık *a*. Güneş doğmadan önceki veya battıktan hemen sonraki aydınlık, yarı karanlık: “Bu fotoğraflara baktıkça, Hrisopulos ailesinin büyük kızını bir kraliçe tavrıyla sandalda çekerken, küçük Trifon'u berrak dişleriyle gülerken görür; bütün çirkinlikleri silip süpüren alacakaranlığı seviverirdi.” (S. F. Abasıyanık, SH, 15)

alaka *a*. Ar. İlgi: “Fazla alakadan hoşlanmaz, adamı severse derdini anlatır, tatlı tatlı konuşur.” (S. F. Abasıyanık, SH, 67)

alan *a*.

1. Düz, açık ve geniş yer, meydan, saha: “Çevreyi tarayan projektörler, hemen bu alana odaklandı.” (G. Dayıoğlu, AK, 316); “Gerçekten, Akilopanta'ların uçup gittiği alanda, bir küme insan duruyordu.” (G. Dayıoğlu, AK, 316)

2. *mec.* Bir çalışma çevresi: “Bu yüzden bilim alanında; kuş bilimcilerin ayrıcalıklı bir yeri vardır.” (G. Dayıoğlu, AK, 17); “Türkler, özellikle askerlik ve idarecilik alanlarında kendilerini göstermiştir.” (MEB, İT6DK, 50)

→ **piknik alanı** *a.* Piknik yapmaya elverişli geniş ve yeşil yer: “Yaz geldi mi, tatil günlerinde hemen her ev çay bahçesi, her bahçe piknik alanı olurdu.” (Z. Cemali, PK, 12); **yeşil alan** *a.* Bir yerleşim bölgesinde ağaçlandırılmış, çimlendirilmiş alanların ya da doğal yeşilliğin tümü: “Üstelik bu yeşil alanlar, yukarılardaki kar ve buza karşın, allı morlu çiçeklerle bezenmişti.” (G. Dayıoğlu, AK, 162)

alarm *a. Fr.* Bir uyarıyı, bir tehlikeyi bildirmek için verilen işaret: “Yanlış alarm! Kuşlara dokunmayın. Kuşatmayı kaldırın!” (G. Dayıoğlu, AK, 12); “Hemen haberleşme birimini arayıp, alarmin nedenini sordular.” (G. Dayıoğlu, AK, 315)

alay (I) *a.*

→ **fener alayı** Bayram gecelerinde kalabalık halk topluluklarının, ellerinde fener veya meşalelerle şehri dolaşarak yaptıkları gösteri: “Bayram gecesi, sokaklarda fener alayları düzenlenmişti,” (G. Dayıoğlu, AK, 315)

alay (II) *a. Rumca*

- **alay etmek** Bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu, eksik vb. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapmak: “Ona tutkunsun, değil mi?” diyerek alay etti Bülent.” (S. Dölek, YB, 60); “Nuh Peygamber gemisini yaparken, herkes onunla alay ediyor, başlarına gelecek felakete bir türlü inanmıyordu.” (M. Önder, ASA, 14)

alaycı *öna.* Alay eden, küçümseyen (tutum): “Yanıdaki adam, kadına alaycı bir sesle fısıldadı.” (A. Akal, SG, 207); “Herkes, günlük olayları, biraz da onun alaycı gözüyle, abartıcı büyüteciyle görmeye çalıştı.” (M. Önder, ASA, 139)

alaylı *öna.* Alay edici, küçümseyici: “Alaylı alaylı güldü.” (A. Kutlu, BKÇ, 53)

alaz *a. hlk.* Alev: “Postacı Erkan’ın, camı buğulanmış ahşap kapıyı açmasıyla, koca bir alazın yüzünü yalaması bir oldu.” (Z. Cemali, PK, 14)

albay *a. as.* Rütbesi yarbay ile tuğgeneral arasında bulunan ve asıl görevi alay komutanlığı olan üstsubay: “Özellikle albay ile general, öylesine acı çekiyorlardı ki!” (G. Dayıoğlu, AK, 314)

albüm *a. Fr.* Bir sanatçının eserlerinin bir bölümünün yer aldığı kaset: “Sedat Amca'nın imzalı albümleri de torbadaydı!” (A. Akal, SG, 216)

alçak *öna.* Yerden uzaklığı az olan, yüksek karşıtı: “Ağacın alçak dallarındaki erikleri kızlar çoktan bitirmişti.” (Z. Cemali, PK, 115)

alçakgönüllü *öna.* Kendi değerini olduğundan aşağı gösteren, başkalarını küçük görmeyen, büyülenmeyen (kimse): “Bu topraklarda kanlarını döken vatan koruyucularının gönüllerde yaşayan anılarına saygı ve ruhlarının memnun olmasına dua ederek ayrılırken alçakgönüllü Mehmetçik Anıtı karşısında yükselen yabancı anıtlara da hayranlıkla bakmışım.” (MEB, İT6DK, 46)

alçalmak Alçak duruma gelmek, yüksekten aşağı doğru inmek: “Kâh bir çiçeğe komuyorlar kâh uçuyorlar, yükseliyorlar, alçalıyorlar, vızıldaşıyorlar, türlü türlü uçuş oyunları yapıyorlardı.” (MEB, İT6DK, 121)

alçı *a.* Alçı taşının pişirilip toz durumuna getirilmesinden elde edilerek yapılarda, sanatta, mimarlıkta ve sağlık alanında kullanılan madde: “Ayağımdaki alçıya da dayanmadım, kesip çıkarttım.” (EV, 6-A, 28)

- **alçıya almak** Kırılan bir kemiği gereği gibi kaynaması için alçıya batırılmış sargı ile sarmak: “Ayağımı alçıya aldılar.” (EV, 6-A, 28)

aldanmak Görünüşe bakarak yanlış bir yargıya varmak, yanılmak: “Boşuna yerdim ablamı; / İçim ne kadar aldanmış, / Güzel kutu ablamdanmış.” (T. Fikret, Şermin, 17)

aldatmak Beklenmedik bir davranışla yanıltmak: “Avladığım balıkları sattığım tüccar ise, beni hep aldatıyordu.” (G. Dayıoğlu, AK, 166); “Canım aldatıyorlar işte, amaçları bize kupon toplatacağız derken gazete satmak.” (KOZA, İT6DK, 110)

aldırmak *mec.* Önem vermek, değer vermek: “Genzine dolan toz kokusuna aldırmadan kitapları inceledi.” (M. Yener, MZ, 5); “Altay Şen birden durdu

ve herkesin şaşkın bakışlarına aldırmandan salondan çıktı.” (A. Akal, SG, 215)

alelacele *be. Ar.* Düşünüp tasarlamadan, çabucak: “Bu işi alelacele yapmam. Adamakıllı yaparım.” (E, 6-B, 14)

âlem *a. Ar.* Ortam, çevre: “Orman, toprak ananın bağrından yeşil bir deniz gibi coşup taşan esrarlı bir âlemdir.” (KOZA, İT6DK, 89); “Gözlerimizde ormanın yeşil aydınlığı, gönüllerimizde de bu büyümlü güzellikler âleminin zevkli baygınlığı var.” (KOZA, İT6DK, 92)

alerji *a. Fr.* Birtakım yiyecek, ilaç, toz, koku vb.ne hastalık derecesinde gösterilen aşırı tepki: “Aslında ben köpekleri çok seviyorum ama annemin alerjisi var.” (DK, 6-B, 142)

alet *a. Ar.* Bir el işini veya mekanik bir işi gerçekleştirmek için özel olarak yapılmış nesne: “Giriş deliklerinden içeriye alet sarkıtılarak, ses ve hareket taraması ve enerji ölçümleri yapıldı.” (G. Dayıoğlu, AK, 151); “Tüplerdeki toprakları değişik aletlerle incelediler.” (G. Dayıoğlu, AK, 14)

alev *a.* Yanan maddelerin ya da gazların türlü biçimlerdeki ışıklı uzantısı: “Titrek alev, açık sayfaya vuruyor, kitap, olduğundan daha da eski görünüyor.” (M. Yener, MZ, 9); “Mum alevinin büyüleyici bir etkisi vardır.” (M. Yener, MZ, 9)

algılamak Bir olayın veya bir nesnenin varlığını duyular aracılığıyla kavramak: “Ancak, komiserin sözlerinden gerçek olmayan bir şeyi algıladı.” (A. Kutlu, BKÇ, 50); “Az sonra Ümit altında gagalama rahatsızlığını algılayarak uyandı.” (A. Kutlu, BKÇ, 52)

alıcı *a.*

1. Satın almak isteyen kimse, müşteri: “Küseceğine, balıklarını başka alıcılara satsana!” (G. Dayıoğlu, AK, 167)

2. *fiz.* Bir elektrik akımını alıp başka bir güce çeviren aygıt: “Sonra da trenlere alıcı ve vericiler yerleştirerek seferlerdeki makinistlerle haberleşmeyi sağladı.” (KOZA, İT6DK, 57)

→ **can alıcı** öna. Kendinden geçirici, aşırı çekici: “*Senin varlığın beni o can alıcı güvercinden kurtardı.*” (A. Binyazar, OBTM, 86); “*Yeryüzünde, toprak, su ve ağaç kompozisyonu kadar dekoratif ve can alıcı bir güzellik düşünülemez.*” (KOZA, İT6DK, 92); **göz alıcı** Göze hoş gelen, çekici: “*Hele kasımpatılar büsbütün göz alıcı.*” (S. Dölek, YB, 11)

alık öna.

- **alık alık** be. Şaşkın şaşkın: “*Afallamış, alık alık bakınırken, kadıncağz içerde çalan telefonu cevaplamak üzere özür dileyip, kapıyı kapattı.*” (Z. Cemali, PK, 19)

alım a. Alma işi: “*Yeni asker alımına yakında başlanacak.*” (MEB, İT6DK, 84)

alımlı öna. Alımı olan, çekici, albenili: “*Büyük, ak duvarlar içinde bir büyük salon. Alımlı bir sahne.*” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 82)

alın a. Yüzün, kaşlarla saçlar arasındaki bölümü: “*Az sonra Ümit alnında gagalama rahatsızlığını algılayarak uyandı.*” (A. Kutlu, BKÇ, 52); “*Yamacın eteğine varırken iri, kocaman bir damla alnımı ıslattı.*” (MEB, İT6DK, 122)

- **alın teri** Emek: “*Bu eksiketeğin Allaha gayri kimi, kimsesi yokmuş, muhanete avuç açmaktansa ellerini saçak, saçlarını süpürge eder; alnının teriyle geçinir, gidermiş...*” (E. C. Güney, EZİ, 96)

alıngan öna. Çabuk gücenen, kırılan: “*Samet, alıngan bir insandır.*” (E, 6-B, 227)

alınmak

1. Alma işi yapılmak: “*Olay yerinin değişik kesimlerinden alınan toprak örnekleri, laboratuvara götürülmek üzere, tüplere dolduruldu.*” (G. Dayıoğlu, AK, 13); “*Mustafa, kısa bir süre sonra mahalle mektebinden alınarak daha yeni yöntemlerle eğitim yapan Şemsi Efendi Okuluna verildi.*” (KOZA, İT6DK, 32)
2. Ele geçirilmek, zapt edilmek: “*Sinop alınmalı, Türk topraklarına katılmalydı.*” (M. Önder, ASA, 75)

3. *mec.* Bir sözün, bir davranışın kendisine söylediğini veya yapıldığını sanarak incinmek, kırılmak: “*Selin alınmıştı. ‘Aaa, aşkolsun Sedat Amca...’*” (A. Akal, SG, 203)

→ **asker(lig)e alınmak** Askerlik hizmeti için görev verilmek: “*Bu duygu sadece Küçük Hasan’da değil, cepheye gidememiş ve askerliğe alınmamış öğrencilerin hepsinde vardı.*” (MEB, İT6DK, 84); **ele alınmak** Bir şey üzerinde çalışmaya başlanmak, incelenmek, araştırılmak: “*Ertesi sabah, gece yaşanan yanlış alarm, komutanların toplantısında, gündemin başkonusu olarak, ele alındı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 12); “*Bir süre ara verilen kazılar, 1931 yılında yeniden ele alınmış.*” (M. Önder, ASA, 135); **karar alınmak** Bir dava, bir sorun sonuca bağlanmak: “*Türkiye’de de çeşitli kurumlar tarafından, yarışmaya katılma kararı alındı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 8); **öç alınmak** Yapılan bir kötülüğün acısı kötülük yapılarak çıkarılmak, intikam alınmak: “*Yıllar yılı düğümlendi acımız / Dinmez ağrım, alınmazsa öcümüz / Hak bizimdir, Hak’tan yana gücümüz / Mevzileri söke söke gideriz.*” (M. Önder, ASA, 73); **örnek alınmak** Bir kimseye huy ve davranışta uyulmak, ölçü olarak benimsenmek: “*Örnek alınacak, olağanüstü bir kız!*” (Z. Cemali, PK, 19); **tedbir alınmak** Önlem alınmak: “*Alınan her tedbirin bir nedeni olduğunu bu fıkradan daha güzel kim anlatabilir.*” (M. Önder, ASA, 140)

❖ **alınabilmek**

→ **sonuç alınabilmek** İstenilen sonuca ulaşabilmek, verim alınabilmek: “*Ancak çevrenizdekilerin yapısal özellikleri, gizil enerjiyi almaya uygunsa, başarılı sonuç alınabilir.*” (G. Dayıoğlu, AK, 311)

alış a.

→ **nefes alış** Soluk alma, nefes alma: “*Arada sırada dallar arasından gelen bir hışırtı, bu sessiz duruştan yorulmuş olan ağaçların nefes alışlarını veya iç çekmelerini andırıyor.*” (KOZA, İT6DK, 91)

alışılmadık öna. Alışılmamış, az görülen, olağanüstü: “*Necip, Alfa’nın bu ilginç ve alışılmadık plân iletme biçimine şaşırmişti.*” (M. Yener, MZ, 97)

alışkın *öna.* Bir şeye veya bir şey yapmaya alışmış olan: “Sık sık röportaj teklifi almaya alışkındı ne de olsa.” (A. Akal, SG, 105)

alışma *a.* Alışmak işi: “Birce ve Gilman garip olaylara alışmaya başladıklarından, yeşil böceklerin gösterisi onları şaşırtmamıştı.” (M. Yener, MZ, 103)

alışmak Uyum sağlamak, ister olmak: “Gözlerim karanlığa alışınca, uzaktan da olsa incelemeye başladım civcivleri.” (Ç. Öner, G, 14); “Deri gibi sert, yayvan tandır ekmeğine alışmıştı; yer sofrasında bunu dürümleyerek hem kaşık hem çatal yerine kullanmayı beceriyordu.” (KOZA, İT6DK, 19)

alıştırılmak Alıştırma işine konu olmak: “Dahası, kötü alıştırılmıştı.” (A. Kutlu, BKÇ, 6)

alıştırmak Alışmasına yol açmak: “Onu atmosferimize (suyumuza) alıştırdığımız gün bayramlar edeceğiz.” (S. F. Abasıyanık, SH, 127)

alışveriş *a.* Alma ve satma işi, alım satım: “Oysa, sağ olsun, bu çocukcağz bütün alışverişi üstlendi.” (Z. Cemali, PK, 106)

- **alışveriş merkezi** Büyük bir alanda kurulmuş ve çeşitli mağazaların olduğu yer: “Daha sonra ailemle alışveriş merkezine gitmek kızıma en güzel kıyafetleri almak...” (E, 6-A, 11)

→ **görüş alışverişi** Karşılıklı görüş bildirme: “Kitaplar okuyor, arkadaşlarıyla görüş alışverişinde bulunuyordu.” (KOZA, İT6DK, 32)

alimallah *ünl. Ar.* Söylenen bir sözün doğruluğunu desteklemek için "en iyisini Allah bilir" anlamında kullanılan bir söz: “Kırk gün, kırk gece öyle bir toy, düğün ederler ki, alimallah dillere destan olur, olur ya, ne oğullarının yüzünü güldürebilirler, ne de sözüm ona, küçük Sultan dedikleri Karakızın yüzünü görebilirler; hem de yüzgörümlüğü olarak dünyaları hediye ettikleri halde.” (E. C. Güney, EZİ, 93)

alkış *a.* Bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpma: “Alkıştan yer gök inliyor, Peng'in ayaklarının dibine bozuk paralar yağmur gibi yağıyordu.” (S. Ak, PFC, 12); “Dışardaki alkış seslerini duyuyorsun, değil mi?” (S. Ak, PFC, 78)

- **alkış(i) almak** Çok beğenilmek: “*Onca alkışı başarılı taklit yeteneğinden ötürü almıştı.*” (S. Ak, PFC, 9)
- **alkış tutmak** Taraftar olmak, belli bir görüşten yana olmak: “*Bu düşler gerçekleşirse, o zaman, tüm insanlar bize alkış tutacaktır.*” (G. Dayıoğlu, AK, 18)

alkışlamak Bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpma: “*Coşkuyla alkışlıyordu çünkü.*” (S. Ak, PFC, 11); “*Eski memuru alkışlıyorlar.*” (S. Ak, PFC, 78)

Allah öz. a. Ar. Evrende herşeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Tanrı: “*Allahım, bana yardım et; el deliye hasret biz akıllıya...*” (A. Binyazar, OBTM, 92); “*Kimin ne olduğunu bir Allah bilir kızım, kim bana ne gözle bakarsa, ben de ona o gözle görünürüm.*” (E. C. Güney, EZİ, 20)

- **Allah aşkına ünl.** Ant vermek veya yalvarmak için "Allah'ımı seversen" anlamında kullanılan bir söz: “*Allah aşkına söyle, Osman'ım mı bu?*” (H. N. Canat, BKOVA, 123) “*Neredeyse çık Allah aşkına!*” (A. Binyazar, OBTM, 94); “*Yapılacak şey mi bu, söyleyin Allah aşkına!*” (A. Akal, SG, 203)
- **Allah razı olsun** Yapılan bir iyilik karşısında "Tanrı seninle olsun, iyiliğini senden esirgemesin" anlamında teşekkür olarak kullanılan bir söz: “*Hay Allah razı olsun Apti Bey.*” (KOZA, İT6SDK, 75)
- **Allahısmaırladık** Ayrılanın kalana söylediği bir eslenme sözü: “*Haydi allahısmaırladık!*” (S. F. Abasıyanık, SH, 122)

allak bullak öna.

- **allak bullak etmek** Karmakarışık bir duruma getirmek, düzenini bozmak: “*Yeryüzündeki toplumlari, allak bullak ettiniz.*” (G. Dayıoğlu, AK, 309)
- **allak bullak olmak** Karmakarışık bir duruma gelmek, düzeni bozulmak: “*Derler ki, Tufan zamanı suların çekilmeye başladığı günlerde Nuh'un Gemisi ansızın şiddetli bir sarsıntıyla allak bullak olmuştur.*” (M. Önder, ASA, 15)

allı öna. Üzerinde al renk bulunan: “Üstelik bu yeşil alanlar, yukarılardaki kar ve buza karşın, allı morlu çiçeklerle bezenmişti.” (G. Dayıoğlu, AK, 162)

allık a. Kadınların süs için yanaklarına sürdükleri renkli boya: “Adamın akli, fikri durmuş: ‘Kız, tuz-ekmek haini,’ demiş; ‘kızım demeğe dilim varmıyor sana; bu ne, bu yüzündeki allık; bu ne, bu gözündeki sürme?’ ” (E. C. Güney, EZİ, 18)

alma a. Almak işi: “O zaman ben de parayı toptan almaya karar verdim.” (A. Akal, SG, 208); “Sezin Hanım, onları belediyenin minibüsü ile almaya geldi.” (M. Yener, MZ, 192); “Bu arada tarihçi Osman Bey'i alması için arabasını göndermeyi de unutmadı.” (A. Akal, SG, 213)

→ **bilgi alma** Bir durumu öğrenme: “Bunun için sık sık Harbiye Nezaretinin olduğu Beyazıt'a gidiyor, son durum hakkında bilgi almaya çalışıyordu.” (MEB, İT6DK, 84); **görev alma** Bir görevde bulunma, bir görevi üstlenme: “Atatürk, kadının erkekle birlikte öğrenim yapması; sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta onlarla birlikte görev alması görüşünü benimsemiş ve savunmuştur.” (MEB, İT6DK, 47); **(bir) hal alma** ...bir duruma gelme: “Balık tuhaf bir şekilde, ağır ağır ağarmaya, rengini atmaya, bembeyaz kesilmeye giden bir hal almaya başlamıştı.” (S. F. Abasıyanık, SH, 126); **izin alma** Bir şey yapmak için onay sağlama: “Birce için asıl ödül, anne ve babasından kazı alanına gitme iznini alması olmuştu.” (M. Yener, MZ, 13); **selam(ını) alma** Birinin selamlamasına karşılık verme: “Köye girdiğiniz zaman, bir kahvehane ve bir bakkal dükkânının tahta peykelerinin sıralandığı meydanda durmayı, size selam verenlerin selamını almayı ihmal etmeyiniz.” (M. Önder, ASA, 138); **sorumluluk alma** Sorumluluk yüklenme: “Ah şekerim sen ne dersin de, büyüdü bu oğlan, artık sorumluluk almaya başladı.” (A. Akal, SG, 12); **yer alma** Bir işi hazırlayanlar arasında bulunma: “Onların ardından, Kuş Bilimci Elbey, lazer teknolojisi dalında öğrenim görmüş olan Ata da, Akilopanta projesinde yer almaya gönüllü oldular.” (G. Dayıoğlu, AK, 19)

almak

1. Bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak: *“Pamuk Hanım bu gazetede gördüğü ilan üzerine bavuluyla radyosunu almış, yola koyulmuş.”* (S. Ak, PFC, 43); *“Zarfi eline aldı mı, kokusundan, üstündeki el yazısından; kimden gelmiş, ne yazıyor anlayıverirdi.”* (Z. Cemali, PK, 10)
2. Satın almak: *“Ben büyüyünce kamyon şoförü olacağım, çok para kazanacağım ve ben de sana çok çikolata alacağım, ablacığım.”* (KOZA, İT6DK, 23)
“Hamamdaki tostçuya koşup, birer tost, birer de kola alırdınız.” (M. İzgü, ADK, 56)
3. Karşı cinsle evlenmek: *“Etme oğul, istediğin kızı alalım sana, vazgeç bundan!”* (A. Binyazar, OBTM, 174); *“Oğullarına padişahın kızını almışlar; kızlarını da padişahın oğluna vermişler.”* (E. C. Güney, EZİ, 171)
4. Bir şeyi veya kimseyi bulunduğu yerden ayırmak, uzaklaştırmak: *“Raman onu alıp, Sümer Yüzbaşı'nın odasına götürdü. Onları tanıştırdı.”* (G. Dayıoğlu, AK, 15); *“Ben uyurken onu kucağımdan almış, gözlerini bir mendille bağlamıştı nedense.”* (Ç. Öner, G, 75)
5. İçeri girmesini sağlamak: *“Sonra konukları içeriye aldı.”* (G. Dayıoğlu, AK, 155); *“Tencere birden kapağını kaldırmış, şehzadeyi içine almış.”* (A. Binyazar, OBTM, 94)
6. Tat veya koku duymak: *“Bu dev, gökyüzünde sürüler halinde akıp giden, Akilopanta kuşlarının kokusunu alınca, havayı derin derin içine çekmiş.”* (G. Dayıoğlu, AK, 22); *“Pekmezci taze ekmeğin kokusunu alınca, ‘Oh, taze ekmeği pekmeze banmak da ne iyi olur,’ diye geçirmiş içinden.”* (A. Binyazar, OBTM, 20)
7. ...dayanmak, temel oluşturmak: *“Ağrı dağları, asıl şöhretlerini kutsal kitaplardaki Tufan Efsanesi'nden alır.”* (M. Önder, ASA, 14); *“Adını sudan aldığı, sonra gökyüzüne ağarak oradan suya ve insanlara gülümseyip durduğunu...”* (MEB, İT6DK, 116)
8. Bürümek, sarmak, kaplamak: *“Arsadaki sıkıntılı sessizliğin yerini, kısa zamanda coşku dolu bir gürültü almıştı.”* (S. Dölek, YB, 121); *“Fakat*

vapur, şuraya buraya uğrayıp bir sürü yolcu bıraktıktan sonra sıcak memleketlere yaklaşınca kendisini bir durgunluk aldı.” (KOZA, İT6DK, 16)

9. Göreve, işe başlatmak: “Annemi bizim gazeteye alsak, inan harika bir pazarlamacı olur, gazeteyi bir anda bütün ülkeye duyururdu.” (A. Akal, SG, 10)

10. Sığmak: “İşte bu arada Çanakkale'den gelen yaralıları hastaneler almaz oldu.” (MEB, İT6DK, 83)

11. İçmek: “İkinci yudumu alırken, Yaşar Aslan'ı gördü.” (Z. Cemali, PK, 15)

12. Kazanmak, elde etmek: “Siz, bu olağanüstü gayretlerin sonucunu yaşayacak, seçmek ve seçilmek hakkını alacaksınız.” (KOZA, İT6DK, 38)

13. (Zaman) geçmek: “Şimdi kalkıp ödevim için bütün şu kitapları, ansiklopedileri, dergileri karıştırmaya kalksam günlerimi alır.” (KOZA, İT6DK, 114)

14. Engellemek, bir şeyin işlevine engel olmak: İçerideki ışık gözlerini aldığından ilkin orada neler olduğunu anlayamadılar.” (M. Yener, MZ, 187);

- **al benden de o kadar** "ben de aynı düşüncedeyim, aynı durumdayım" anlamında kullanılan bir söz: “Al benden de o kadar.” (S. F. Abasıyanık, SH, 63)
- **al sana bir ... daha** Yeni bir terslik olduğunda bezginlik bildirmek için "işte" anlamında kullanılan bir söz: “Al sana bir Garip daha, dedi.” (H. N. Canat, BKOV, 59)
- **alacağı olsun** "günün birinde ondan öcümü alırım" anlamında kullanılan bir uyarı sözü: “Var ya! Bunun hesabını ödeyeceksin Işıl, alacağın olsun!” (M. Yener, MZ, 106)
- **alıp başını gitmek** Terk etmek, çekip gitmek: “Ben düvenin üstünde uyuklarken, Sürmegöz de alıp başını gitmişti biçilmiş tarlalara doğru.” (Ç. Öner, G, 40)

→ **abdest almak; ağzına almak; ağzından almak; akıl almamak; arkasına almak; askıya almak; (birisini) avucunun içine almak; başına iş almak**
Uğraştırıcı ve üzücü bir işin çıkmasına yol açmak: “Hazır Selin'den

kurtulmuşken başlarına yine iş almışlardı.” (A. Akal, SG, 103); **başını alıp gitmek** Terk etmek, çekip gitmek: “*Çekilir kahır değil doğrusu, dağ olsa dayanmaz buna, başını alıp gidecekmış ya, şu sarı inekle, küpeli horoz buynunu büküyormuş yoksa.*” (E. C. Güney, EZİ, 13); **biçim(ini) almak** Biçimlenmek, belli bir biçime girmek: “*Kuyruğa doğru bu incecik zar azıcık kalınlaşır, rengi koyulaşır, bir balık kuyruğunun biçimini alır.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 125); **bir düşünce almak** Bir konuda kaygılanarak çözüm yolu bulmaya çalışmak: “*Bu haberi duyanları almış bir düşünce.*” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 81); **canını almak** Öldürmek: “*Şahbaz oğulları için canlarına kıyamayan o iki yaşlı ana babanın canlarını al.*” (M. Önder, ASA, 69); **cesaret almak** Herhangi bir durumdan, davranıştan veya kişiden güç almak: “*Bu sözlerden cesaret alan kumru, odanın ortasındaki eski sehpanın kenarına konmayı başardı.*” (M. R. Şirin, GSK, 11); **ciddiye almak** İnanmak, gerçek olduğunu düşünmek, önem vermek: “*Ancak, seçici kurul üyeleri, kendilerini ve buluşlarını pek ciddiye almadılar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 306); **çevresini almak** Çevresini sarmak, çevresine toplanmak: “*Askerler dinlenme saatlerinde hemen, onun çevresini alıyorlardı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 21); **ders(ini) almak** *mec.* Bir olay sonucunda gereken çıkarım yapmak, deneyim kazanmak: “*Çok yorulduğum ama dersimi aldım.*” (A. Kutlu, BKÇ, 97); **duasını almak** Yapılan bir işle birinin hoşnutluğunu kazanmak: “*Öksüz kız da, ne olduğunu bildiği yok ya, şifa niyetine deyip yüzüne gözüne sürmüş, sonra akça ninenin duasını alarak sarı ineğin yanını bulmuş velakin eve dönünce bir kızılca kıyamet kopmuş!*” (E. C. Güney, EZİ, 16); **duş almak** Duş altında yıkanmak, su dökünmek: “Ben o gün çok duş almak istemiştim.” (EV, 6-A, 29); **eğitim almak** Belli bir bilim dalı veya sanat kolunda yetişmek: “Polis akademisine gitmek polis eğitimi alıp polisliği kazandıktan sonra iyi bir polis olmak istiyorum.” (E, 6-B, 21); **ele almak** Herhangi bir şeyi iş edinmek: “*Neden sonra -kör şeytan aklına ne düşürmüşse- mürailiği ele alır.*” (E. C. Güney, EZİ, 90); **esir almak 1.** (Birisini) Alıkoymak, zorla tutmak, tutsak etmek: “Bunun için de kaptan onları esir alır.” (DK, 6-A, 1) **2. mec.** Alıkoymak, meşgul etmek: “*Olanı biteni bilmek zorundaymış gibi, esir aldığı dakikalarca sorgulardı.*” (Z.

Cemali, PK, 20); **etkisi altına almak; etrafını almak** Çevresini sarmak, çevresine toplanmak: “Biz, bütün kayıklar onun etrafını almıştık.” (S. F. Abasıyanık, SH, 15); **geri almak** Verdiğini almak: “Ne yapalım; bu dünyada her şey elimizde, avucumuzda değil ki, kader böyle imiş; belki bunda da bir hayır vardır; öyle ya, veren Allah ya verdiğini geri alırsa!” (E. C. Güney, EZİ, 175); “Ama boşuna harcanmış zamanı tekrar geri alıp eski yerine koyamazsınız.” (MEB, İT6DK, 105); **görev almak** Görev üstlenmek: “Murat Reis'in donanmasında görev almış, Akdeniz'de yıllarca dolaşmış, deniz savaşlarına katılmıştır.” (M. Önder, ASA, 71); “Martılara görev aldığım gemiden simit parçalarını yüzümdeki küçücük bir tebessümle fırlatabilecek miyim acaba?” (E, 6-C, 25); **göze almak** Gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etmek: “Ama annesini kızdırmayı göze alamadı.” (M. Yener, MZ, 12); **gözünü alamamak** Gözünü ayıramamak: “Öfkeden köpürürken, bir yandan da gözünü kızının güzelliğinden alamıyor.” (A. Binyazar, OBTM, 93); “Oldukları yerde parıldayıp duran ateş toplarından, gözlerini alamıyorlardı.” (G. Dayıoğlu, AK, 316); **haber almak** Kendisine bildirilmek, öğrenmek, bilgi edinmek: “İbrahim'in bir köyde öğretmenlik yaptığını, geçen yıl evlendiğini, Haydar'dan uzun zamandır haber alamadıklarını söyledi.” (KOZA, İT6DK, 24); “İçine mi doğmuş, bir yerlerden haber mi almış, her nedense, padişah olarak değil de, yoksul bir derviş olarak gelmiş kızının sarayına.” (A. Binyazar, OBTM, 180); **hafife almak** Küçümsemek, önemsememek: “Bu görüşümü hafife almakta, hatta yaklaşımlarıma karşı çıkmakta özgürsünüz.” (G. Dayıoğlu, AK, 27); “Bu yüzden hayalleri, hiçbir zaman hafife almamak gerek.” (DK, 6-B, 9); **halini almak** Biçimini almak: “Sonra bu çok hücreliler, balık, sürüngen, kuş ve memeli halini aldılar!...” (G. Dayıoğlu, AK, 298); “Fatma Hanım, genç yaşında ihtiyar bir kadın halini almıştı.” (H. N. Canat, BKOV, 62); **intikam almak** Öç almak: “Onlar senden intikam almadılar.” (H. N. Canat, BKOV, 66); **izin almak** Bir şey yapmak için onay sağlamak: “Biz mi, diye geveledi bahçıvan, Fatma Hanım'dan sabah izin alıp abimlere gitmiştik.” (H. N. Canat, BKOV, 14); “Atatürk'ten aldığım izinle programımızda ilk uğradığım Anafartalar ve Conkbayırı olmuştu.”

(MEB, İT6DK, 46); **kanatları altına almak; kendini alamamak** İstemeyerek bir işi yapma durumuna girmek: “Büyümeyi çok istiyorsam da ara sıra yaşımdan küçük davranmaktan kendimi alamıyorum.” (KOZA, İT6DK, 69); “Fatma Hanım, hikâyeyi okurken ağlamaktan kendini alamamıştı.” (H. N. Canat, BKOV, 122); **kuşatma altına almak; maaş almak** Aylık almak: “Maaş almaya canım.” (M. İzgü, ADK, 57); **nefes almak** Soluk almak: “Nefes alır gibi ‘hişt’ dedim.” (S. F. Abasıyanık, SH, 122); *Durmadan, dinlenmeden nefes almadan, yanakları sevincinden pembe pembe, dudakları titreyerek taze, gevrek, billur sesiyle biteviye konuşuyordu.*” (KOZA, İT6DK, 21); **not almak** Dinlerken, izlerken ve okurken gerek görülen şeyleri yazmak: “Ayrıca ellerindeki kayıt fişine gerekli bilgileri not aldılar.” (M. Yener, MZ, 16); **ödül almak** Herhangi bir başarı karşısında armağan kazanmak: “Müdür, öğrencisinin ödül aldığını bir gün önce öğrenmiş, Birce'nin annesi ve babasını da çağırmıştı törene.” (M. Yener, MZ, 13); *Yarışmada ödül alan dört öğrenciyi bugün getirip bırakacaklar ya...*” (M. Yener, MZ, 17); **ödünç almak** Bir şeyi geri vermek üzere bir süreliğine kullanmak için almak: “Ah ah, o ödünç aldığımız dikiş makinesi olacaktı ki şimdi, ben şunu bir genişletecektim...” (M. İzgü, ADK, 13); **örnek almak** Bir kimseye huy ve davranışta uymak, birini ölçü olarak benimsemek: “İşte ben de hayalimi çevreme bakarak, örnek alarak kuruyor ve gerçekleştirmek için çalışıyorum.” (DK, 6-B, 9); **satın almak** Bir nesneyi veya bir hizmeti belirlenen fiyatını ödeyerek almak: “Benim balıkları satın alan yaşlı tüccar ölmüş.” (G. Dayıoğlu, AK, 167); “Önce gidip, başta giyim kuşam olmak üzere, bazı araç gereçler satın alarak, eksikleri giderdiler.” (G. Dayıoğlu, AK, 161); “Olur mu, olmaz mı diye düşünmeden, ekmek almaktan vazgeçip o küçük tencereyi satın almış.” (A. Binyazar, OBTM, 90); **sırtına almak** Bir şeyi, bir kimseyi Yüklenmek: “İbrahim'i çıplak sırtına aldı.” (M. Yener, MZ, 188); **soluğu (bir yerde) almak** Bir yere hemen gitmek veya sığınmak: “Kızıyla sürekli didiştigi için, her sabah soluğu Tiryaki'de alırdı.” (Z. Cemali, PK, 15); “Erkan ile birlikte soluğu su kuyusunun başında aldılar.” (M. Yener, MZ, 17); **soluk almak** Nefes almak: “Yo, dedi Süpermen, güç soluk alarak önce başım

dönmedi havadayken ilkin bir koku duydum, çok keskin bir koku, işte o kokuyu duyunca...” (KOZA, İT6DK, 97); “*Bu kez, herkes dikkat kesilmiş, soluk almaktan bile çekinerek, projektörlerin yakaladığı, karaltılara bakıyordu.*” (G. Dayıoğlu, AK, 316); **söz(ü) almak** Konuşmaya başlamak: “*Bir ara biri amazonlardan söz edince, Atatürk alıyor sözü.*” (KOZA, İT6DK, 36); “*Aldı sözü Anadolu, bakalım ne dedi?*” (M. Önder, ASA, 9); **tat almak** *mec.* Bir şeyden hoşlanmak, zevk almak: “*Oradan bakınca tiyatronun tüm görünümü, içini dolduruyor; yüce sanat eserinin anlamı, güzel eserlerden engin bir tat alan yüreğini doldurup taşıyormuş.*” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 82); **teklif almak** (Bir şey) Kendisine önerilmek, öneride bulunmak: “*Fakat aldığı bir teklif hayatını değiştirme ihtimali taşıyordu.*” (MEB, İT6DK, 58); **teпки almak** Olumlu veya olumsuz bir uyarı ile karşılaşmak: “*Yener'in tepkisini alınca sözlerini sürdürdü.*” (A. Akal, SG, 112); **toz(unu) almak** Bir yeri tozundan arındırmak: “*Kanatlarıyla da toz alıyordu.*” (A. Kutlu, BKÇ, 97); **uykusunu almak** Uykusunu tam olarak uyumak: “*‘Erken uyuyunca saat bile çalmadan kalktım. Üstelik uykumu da almışım,’ diye düşünerek çalar saate uzandı ve alarmı kapattı.*” (A. Akal, SG, 110) (bir iş birinin); **vaktini almak** Meşgul etmek, epey zaman harcanmasını gerektirmek: “*Fazla vaktinizi almak istemiyoruz” dedi Behçet Amca.*” (S. Dölek, YB, 116); **viraj almak** Virajı dönmek: “*Kavşaktan tehlikeli bir viraj alarak sola döndü ve bir ok gibi olay yerinden uzaklaştı...*” (H. N. Canat, BKOV, 10); **yakışık almamak** Yerinde olmamak, uygun düşmemek: “*Yakışık alır mı?*” (Z. Cemali, PK, 105); **yanına almak** Beraberinde götürmek: “*Ben tek başıma gitmek istemediğim için, kuzenimi de yanına aldım, birlikte gittik.*” (DK, 6-A, 5); “*Cep telefonlarını da yanlarına almamışlar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 313); **yaş almak** Ömürden bir yıl daha geçmek: “*Bugün benim bayram günüm, / Fakat ablama küskünüm; / Gelip demeliydi: - Şermin, / Bir yaş daha aldın, sevin*” (T. Fikret, Şermin, 16); **yer(ini) almak** Bir işi hazırlayanlar arasında bulunmak: “*Tarih boyunca, dünyanın dörtbir yanında yaşamış, insanlık kültüründe yer almıştır.*” (G. Dayıoğlu, AK, 16); “*Böylece Türk kadını, modern Türk toplumunda layık olduğu yeri tam olarak aldı.*” (MEB,

İT6DK, 47); **yol almak** Yönelmek, ilerlemek: “*Vadiye ulaşmak için, saatlerce, kuzeybatıya doğru yol aldılar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 161); “*İzmir'e doğru yol alırken hepsi de çok düşünceliydi.*” (M. Yener, MZ, 193); **zam almak** Ücreti artmak: “*İmzalı albümler için olduğu kadar, patronundan zam alacağını duyduğu için Sedat Amca'nın ağzı kulaklarına varıyordu.*” (A. Akal, SG, 216)

❖ **alabilmek**

1. Alma olasılığı veya olanağı bulunmak: “*Selin yine Sedat Amca'yla konuşacağını, Evren'le Yener'i bir gün önce olduğu gibi gelip evden alabileceğini söyledi.*” (A. Akal, SG, 107); “*Sizlere aktarılan gizemli enerji, ancak ve sadece, varlığınızdaki olumlu enerjilerle bağıntı kurup, hücrelerinize işleyerek, insana özgü enerji halini alabilir.*” (G. Dayıoğlu, AK, 300)
2. Almaya gücü yetmek: “*Bunu başaranlar, gizil enerjiyi, evrim geçirmiş olan insanlardan, kolayca alabilecekler.*” (G. Dayıoğlu, AK, 310); “*Belki biraz daha yapılı olsaydı onu da alabilirlerdi ama ne yazık ki geri çevrilmişti.*” (MEB, İT6DK, 83)

→ **görev alabilmek** Görev üstlenebilmek: “*Medeni Kanun ile kazanılan haklardan sonra Türk kadınına yönetimde görev alabilmesini sağlayan siyasi haklar, 1930'dan itibaren verilmeye başlandı.*” (MEB, İT6DK, 47)

❖ **alivermek** Çabucak veya ansızın almak: “— *Yıkamadım, hacet kalmadı, doktora gittim. Aliverdi; pislikmiş.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 122)

Alman öna. Almanya'ya özgü: “*Otomobil Alman yapısı.*” (S. Dölek, YB, 9)

Almanca öz. a. Hint-Avrupa dillerinin Cermence kolundan, Almanya, Avusturya ile İsviçre'nin bir bölümünde kullanılan dil: “*Çünkü Almancamı geliştirmek istiyorum.*” (DK, 6-A, 2)

alo ünl. Fr. Telefon konuşmasında genellikle ilk olarak kullanılan sözcük: “— *Alo! —Abdullah Vurmazoğlu mu, dedi karşısındaki ses.*” (H. N. Canat, BKOV, 15)

alt

1. a. Bir şeyin aşağıya bakan yanı, üst karşıtı: “Irmaklarda balıklar oyun oynuyor, büyük yapraklı ağaçların altında tavşanlar uyuyordu.” (M. R. Şirin, GSK, 93); “Guguklu saat ahşap eve benziyordu. Altında üç zincir asılıydı.” (M. R. Şirin, GSK, 11)
  2. öna. Bir ya da birkaç şeyden aşağıda olan: “Yokuşun alt ucuna yaklaşırken güçlükle yavaşladı.” (S. Dölek, YB, 10); “Ve o ihtiyar gür kaşlarını alt kirpiklerine kadar eğerek çatmıştı.” (S. F. Abasıyanık, SH, 9)
  3. a. Oturulurken uyluk kemiklerinin yere gelen bölümü: “Altında bir hasır, karşısında bir ayna...” (E. C. Güney, EZİ, 15)
  4. a. “...altında” biçiminde kullanıldığında “bir şeyin etkisinde” anlamını verir: “Bir sabah, her yer sis altındayken, acımasız adamın üç gemisi, limanda bağlı buldukları halatlardan kurtulup, kayıplara karışmış.” (G. Dayıoğlu, AK, 168)
    - **alt tarafı** “Değeri ne ki” anlamında kullanılan bir söz: “Alt tarafı kapının altına bir sünger yapıştırdım, günün olayı oldu.” (A. Akal, SG, 11)
    - **altta kalmak** Herhangi bir iyiliğin karşılığını ödeyememek: “Yener altta kalmamıştı tabii.” (A. Akal, SG, 17); “Altta kalmayıp hemen atıldı” (A. Akal, SG, 104)
- **başının altından çıkmak** Bir durumun oluşmasında etkisi olmak, payı olmak: “Kazların başının altından çıkmış her şey...” (A. Binyazar, OBTM, 174); **denizaltı** a. as. Deniz yüzeyinin altında ve üstünde yol alabilen savaş veya araştırma gemisi: “Bu insanlar hala denizaltındalar ve bu şekilde hayatlarını devam ettiriyorlar.” (DK, 6-A, 3); **etkisi altına almak** Güçlü bir biçimde etkilemek: “Bakışlarıyla onu da sihirli gücünün etkisi altına almıştı, bu yüzden yerinden kıpırdamıyordu.” (A. Akal, SG, 17); **kanatları altına almak** Korumak, kollamak: “Pençe gibi kalın damarlı iri yaprakları yağmura, doluya, rüzgâra siper oldu, çınarı kanatları altına aldı.” (M. Önder, ASA, 8); **kontrol altında** Denetim altında: “Apartman kontrol altında.” (A. Kutlu, BKÇ, 49); **kuşatma altına almak** (Bir yeri) Kuşatmak: “Ağır silahlarla donanmış olan askerler, ateş toplarının bulunduğu alanı, kuşatma altına almıştı.” (G. Dayıoğlu, AK, 316); **su(lar)**

altında kalmak Su basmak, su ile kaplanmak: “Eğer barajın projesi değiştirilmeseydi bugün bütün bu güzellikler su altında kalmış olacaktı.” (M. Yener, MZ, 194); “Alyanoi dünyaya örnek olmuş, sular altında kalmaktan kurtarılmış ilk kenttir.” (M. Yener, MZ, 194); **toprak altı** Yerin altında kalan bölümü, toprağın içi: “İnsan ve hayvan kemikleri bozulmadan on binlerce yıl toprak altında kalabilirdi.” (M. Yener, MZ, 16); “Toprak altından yeryüzüne çıkarılan ve şimdi Bergama Müzesi'nde sergilenen bütün yontuların kristal ikizleri hâlâ yerin altındaymış.” (M. Yener, MZ, 195); **yer altı suları** Geçirimli kayaç ve katmanlardan sızarak yer çekiminin etkisiyle yer altına inen ve orada akarak veya birikerek yeni bir düzen kuran sular: “Sevinç gözyaşları, İlya Çayını çoktan aşıp, dere tepe dümdüz gidip yer altı sularına karışmıştı bile.” (M. Yener, MZ, 196)

altı

1. *öna.* Beşten bir artık: “Bu altı bilimci, ilk toplantıda buluşmak üzere, vedalaşıp ayrıldılar.” (G. Dayıoğlu, AK, 20); “Çantasında anlam veremediği gizemli altı zarf, aklında ise yanıt bulamadığı tek bir soru vardı.” (Z. Cemali, PK, 12)
2. *a.* Beşten sonra gelen sayı: “Zarfların altısı da, köyün altı pinponuna gelmişti.” (Z. Cemali, PK, 11)

→ **on altı öna.** On beşten bir artık: “Anlatayım öğretmenim, evden tam zamanında çıktım öğretmenim, dolmuşa bindim, dolmuş trenle çarpıştı öğretmenim, yedi ölü, on altı yaralı verdik, bir ben sağsalım kurtuldum; ama maalesef derse yetişemedim öğretmenim.” (KOZA, İT6DK, 76)

Altın

1. *öna.* Altın elementinden yapılmış: “Gemilerin içindeki kaptanlar, makinist ve tayfalar ise, sıcak denizlerin, altın renkli kumları üzerinde, baygın halde bulunmuş.” (G. Dayıoğlu, AK, 168); “Altın tahtla beşiği görüp hayranlık duyanlara, “Dev Baba'nın armağanı,” deyip başka açıklama yapmıyormuş.” (A. Binyazar, OBTM, 179)

2. a. Yüksek değerli, kolay işlenen bir element: “Bir kelep ipliğe kimse altın, gümüş vermez adama!” (A. Binyazar, OBTM, 93); “Gerçekten gerek de olmuş, padişahın karısı altınını, elmasını, incisini, zümrüdünü tencereye koyup dadiya teslim etmiş.” (A. Binyazar, OBTM, 91)

altıncı öna.

→ **on altıncı öna.** Altı sayısının sıra sıfatı, sırada beşinciden sonra gelen: “Çırpanlı, on altıncı yüzyıl sonlarında yaşamış bir levent ozandır.” (M. Önder, ASA, 71)

altüst öna.

- **altüst etmek** Çok karışık duruma getirmek, düzenini bozmak: “Biz çocuklarımızı yetiştirmek için onca çaba harcayalım, bacak kadar bir oğlan çıksın, her şeyi altüst etsin...” (S. Dölek, YB, 115)
- **altüst olmak** Çok karışık duruma gelmek: “Borsa birdenbire altüst oldu.” (S. Ak, PFC, 42)

ama bağ.

1. Çelişkili ve tutarsız iki tümceyi birbirine bağlamaya yarayan bir söz: “Çabuk çabuk konuşur ama bazı harfleri heceleyemez.” (S. F. Abasıyanık, SH, 65); “Başkan ve salondakiler, kaba sözlerle Tan'ı kınadılar. Ama, başkan onun konuşmasını engelleyemedi.” (G. Dayıoğlu, AK, 307)

2. Uyarma veya şartlı bir anlatım niteliğinde olan bir tümceyi, başka bir tümceye bağlamaya yarayan bir söz: “Bakın işte, telefon numarası burada, ama onu istiyorsanız bana nasıl bir iş peşinde olduğunuzu anlatırsınız.” (A. Akal, SG, 103); “Yener hemen telefon edip Evren'e bu yeni gelişmeyi anlatmak için sabırsızlanıyordu, ama eğer annesi aralarında konuştuklarını başkalarına iletmediğini anlarsa onu hiç affetmezdi.” (A. Akal, SG, 109)

3. Dikkati çekmek için tümcenin sonuna getirilen bir söz: “Anneme, anneanneme; – Mutlaka düğünümüze gelin ama, dedi.” (M. İzgü, ADK, 9); “— Evet. Güzel bir oyundu ama... Öyle değil mi?” (KOZA, İT6DK, 48)

amaç a. Ulaşmak istenilen sonuç, erek: “Biraz olsun dinlenmek amacıyla yatmaya giderken Ümit'in odasına girdiler.” (A. Kutlu, BKÇ, 52); “Takım sporları insanları ortak amaçta birleştirir, derdi babam.” (Z. Cemali, PK, 111)

- **amaç edinmek** Bir amaca ulaşma isteğinde bulunmak: “Ordu, kimyasal silahların yaygınlaşması üzerine, onları etkisiz hale getirecek nitelikte, bir karşı güç keşfetmeyi amaç edinmişti.” (G. Dayıoğlu, AK, 9)

aman *ünl.*

1. Beğenme, şaşma anlatan bir söz: “Aman Allahım! Kınalı, çevresinde bir sürü civciviyle dolaşıp durmuyor mu ortalıkta!” (Ç. Öner, G, 14) “Aman Tanrım, ne güzel bir dünya bu!” (A. Binyazar, OBTM, 12)
2. Bıkkınlık, öfke, pişmanlık anlatan bir söz: “Aman anne, 14. Lui'nin sarayından mı geldin?” (M. İzgü, ADK, 13); “Olanı biteni anlattıktan sonra, "Aman!" demiş, "Dilim kurusaydı da çocuk istemeseydim!” (A. Binyazar, OBTM, 18)

amanın *ünl. hlk.* Korkma ve şaşma sözü: “Amanın ne günlere kaldık, iyi ki üstümüze taş yağmıyor.” (E. C. Güney, EZİ, 16)

amazon *a. Fr.* Savaşa katılan kadınlara eski çağların savaşçı ruhlu Amazonlarına benzetilerek verilen san: “Bir ara biri amazonlardan söz, edince, Atatürk alıyor sözü: — Amazonların yurdu Sinop'tur.” (KOZA, İT6DK, 36)

ambulans *a. Fr.* Hasta, yaralı vb. acil durumlarda kullanılan, içinde sağlık görevlilerinin ve tıbbi araç gereçlerin de bulunduğu donanımlı araç, cankurtaran: “Küçük çocuğun da ağzı hep kanadı. Ambulanslar geldi.” (E, 6-A, 10)

amca *a.*

1. Babanın erkek kardeşi: “Onu da amcası evlendiriyormuş.” (M. İzgü, ADK, 9); “Yıllar önce kendisini de amcası evlendirmiş.” (M. İzgü, ADK, 9)
2. *ünl.* Yaşlı erkekler için kullanılan bir seslenme sözü: “Hop hop, amca, ekmeği bitirdin be!” (A. Binyazar, OBTM, 20)

ameliyat *a. Ar. tıp* Hasta üzerinde sağaltım amacıyla uygulanan kesme ve dikme işlemi: “Ameliyat parasının büyük bölümünü şimdiden topladık.” (S. Dölek, YB, 120); “Ameliyatta kanama başlayınca eldeki kan yetmemiş.” (MEB, İT6DK, 60)

- **ameliyat masası** Üzerinde ameliyat yapılan özel donanımlı masa: “*Elindeki fırçayı, makaslarla, bıçaklarla, ince uçlu madeni kalemlerle dolu bir ameliyat masasını andıran tahta sehpanın üstüne bıraktı. Toprakla*” (M. Yener, MZ, 15)
- **ameliyat olmak** Hasta, cerrahi işlem geçirmek, ameliyata girmek: “*Kadıncağızın ameliyat olması gerekiyor.*” (S. Dölek, YB, 117)
- **ameliyat yapmak** Cerrah, hastaya kesme ve dikme yoluyla cerrahi işlem yapmak: “*Genel cerrah bir kere gördüm, her ameliyatı yapar.*” (O, 6-A, 30)
- **ameliyata girmek** Hasta, cerrahi işlem geçirmek, ameliyat olmak: “*Biraz önce gelen hanımefendinin oğlu bugün ameliyata girmiş.*” (MEB, İT6DK, 60)

Amerika öz. a. Dünya üzerinde yer alan ikinci büyük anakara: “*Bu olay, başta Amerika olmak üzere bütün dünyada sevinç yarattı.*” (KOZA, İT6DK, 57)

Amerikalı öz. a. Amerika Birleşik Devletleri kökenli olan veya Amerika Birleşik Devletleri halkından olan kimse: “*Amerikalı ve Kanadalı alıcılar, bizim balıklarımızı ve hatta bizleri, kendi aralarında paylaşmışlar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 167)

amma bağ.

1. Ama: “*Temizledik, temizledik amma, dalları da budadık.*” (M. Önder, ASA, 8); “*Öyle ya, Allah ona devlet üstüne devlet vermiş amma, gel gelelim; yerini yurdunu tutacak bir evlat vermemiş.*” (E. C. Güney, EZİ, 174)
2. Yanına getirildiği sözcüğün anlamına aşırılık katarak şaşma veya hayranlık anlatan bir söz: “*Amma da kandırdım sizi! Nasıl da korkuttum ama!*” (M. Yener, MZ, 105); “*Off, amma uyukum gelmiş.*” (A. Akal, SG, 109)

ampul a. Fr. İçinde, elektrik akımı ile akkor durumuna gelerek ışık verebilen bir iletkeni bulunan, havası boşaltılmış cam şişe: “*Binlerce buluşu olan Edison'un, kuşkusuz en büyük icadı ampuldür.*” (KOZA, İT6DK, 57); “*Ne var ki ampulün bu ilk örneğinin ömrü, iki gün sürdü...*” (KOZA, İT6DK, 57)

an a. Ar. Zamanın bölünemeyecek kadar kısa olan parçası: “*Bu insanlar, o andan itibaren evrim sürecine girecekler.*” (G. Dayıoğlu, AK, 304); “*O an içime bir kuş gibi baktım.*” (M. R. Şirin, GSK, 49)

→ **bir an be.** Çok kısa bir süre: “*Bir an için de olsa, koca adamları susturmuştu.*” (Z. Cemali, PK, 16); “*Bir an karşı tarafı dinledi.*” (Z. Cemali, PK, 208); “*Şerare bir an duraksadı, sonra kararlılıkla devam etti.*” (Z. Cemali, PK, 214); **bir an önce be.** Hemen, olabildiği kadar tez, bir ayak önce: “*Bir an önce köye varalım istiyordum.*” (Ç. Öner, G, 41); “*Sultankuş’un anlattıklarından sonra peri kızının sarayını bir an önce görmek için can atıyordum.*” (M. R. Şirin, GSK, 46); **bir anda be.** Çok kısa bir süre içinde, çabucak: “*Bir anda kendini evin içinde buldu.*” (S. Dölek, YB, 12); “*Saatlerdir konuştuklarını bir anda kafasından şöyle bir geçiriverdi.*” (M. Yener, MZ, 102)

ana a. Anne: “*Ertesi gün baba çift sürmeye gitmiş, ana da ev işlerine koyulmuş.*” (A. Binyazar, OBTM, 19); “*Ana sabahlara kadar iplik eğirir, kız da sabahları pazara götürür, bu iplikleri satarmış.*” (A. Binyazar, OBTM, 89)

- **ana baba a.** Ana ile babanın oluşturduğu birlik: “*Okumayı sevdirmek öğretmenlerin, ana babaların çocuklarına karşı en önemli görevlerinden biridir.*” (MEB, İT6DK, 28)
- **ana kuzusu a.** Pek küçük kucak çocuğu: “*Hey ana kuzusu! Senin başından da geçenleri biliyorum, kalbinden geçenleri de...*” (E. C. Güney, EZİ, 15)
- **anadan doğma be.** Doğuştan: “*Herhalde anadan doğma bir kör kızın seçeceği erkek mühim bir adamdır.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 67)
- **anadili a. dilb.** Çocuğun ailesinden ve içinde yaşadığı topluluktan edindiği dil: “*Bir aralık nerede ve kimlerle olduğunu keyfinden unuttu, dalgınlığından ana diliyle sordu.*” (KOZA, İT6DK, 19)
- **anaokulu a. eğit.** İlköğrenim çağına henüz gelmemiş çocukları okul düzenine hazırlayan eğitim kurumu: “*Peri olamayacağım için inşallah bir anaokulu öğretmeni olurum.*” (E, 6-B, 22)

- **anavatan** a. Anayurt: “*O da Raman gibi, anavatana askerlik yapmaya gelmişti.*” (G. Dayıoğlu, AK, 15)
- **anayol** a. Çevredeki yolların kendisine açıldığı geniş yol, cadde, ana hat: “*Ankara'yı Samsun'a bağlayan ana yol Çorum'dan geçer.*” (M. Önder, ASA, 135)
- **anayurt** a. İlk yurt edinilen yer, anavatan: “*Başta bütün dünyanın saydığı Başkumandan / Demir ağlarla ördük Anayurdu dört baştan.*” (M. Önder, ASA, 143)

→ **toprak ana** a. Toprağa duyulan saygıdan dolayı toprak anlamında kullanılan bir söz: “*Orman, toprak ananın bağrından yeşil bir deniz gibi coşup taşan esrarlı bir âlemdir.*” (KOZA, İT6DK, 89); **üvey ana** a. Üvey anne: “*Üvey ana dersin, taş yüreklinin biri imiş.*” (E. C. Güney, EZİ, 12); “*Üvey ana büsbütün köpürüp küplere binerek sarı ineğin üstüne yürümüş*” (E. C. Güney, EZİ, 22)

anacık a. Annelere sevgiyle yaklaşıldığını belirten bir söz: “*Anacığının toprağa düştüğü gün, onun da bağrına bir ateş düşmüş, benzine kül elenmiş; gayrı, yüzü güler mi yetimin!*” (E. C. Güney, EZİ, 12)

Anadolu öz. a. Türkiye'nin Asya anakarası üzerinde bulunan toprağı: “*Mondros Anlaşması'nın ardından Anadolu'nun, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi onu derinden etkiledi.*” (MEB, İT6DK, 41); “*İlkbaharı geldi Anadolu'nun, / Silifke'de çiçek açtı nar şimdi. / Her tarafı yeşillendi Bolu'nun, / Sultandağı benek benek kar şimdi.*” (MEB, İT6DK, 102)

anahtar a. Rumca

1. Kilidi açıp kapamak için kullanılan araç, açar, açkı: “*Çantasından çıkardığı bir anahtarla hemen kapıyı açtı.*” (H. N. Canat, BKOV, 9); “*Konuşurken kapının anahtarla açılıp içeriye ev sahibinin girdiğini hiçbirini fark etmemişti.*” (A. Akal, SG, 206)
2. Şifre yazmak ve çözmek için belirlenmiş olan yol: “*Ama hepsinin şifresi, Mavi Zamanlar'ın anahtarı kırmızı kitapta gizliymiş.*” (M. Yener, MZ, 195)

analık *hlk.* Öz olmayan, üvey anne: “Öyle ya analığı ne yel tanır, ne sel tanır; alim Allah bir süyümüne kurban eder onu; ya böyle bir yumak olursa, ne kıyametler koparır, var kıyas et gayrı!” (E. C. Güney, EZİ, 14)

anayasa *a. huk.* Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa: “Türk kadını, 1934'te yapılan anayasa değişikliği ile Avrupa ülkelerinin birçoğundan önce, milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandı.” (MEB, İT6DK, 47)

ancak

1. bağ. " Ama, fakat, lakin, yalnız" sözleri gibi bir düşünceye karşıt ikinci bir düşünceyi anlatan bir söz: “Sararmış yüzlü adamlar da vedalaşmak istediler. Ancak rahibe onun dua etmekte olduğunu söyleyerek, selamlarını kendisine iletteceğini belirtti.” (G. Dayıoğlu, AK, 160); “Daha sonra ciplerle kutup dairesine doğru yola koyuldular. Ancak bu yolculuk pek uzun sürmedi.” (G. Dayıoğlu, AK, 161)

2. be. “Yalnızca” anlamında, sınırlama bildiren bir söz: “Kanatlarla ancak böyle çalabiliyorum.” (S. Ak, PFÇ, 12); “Bu konuşmaların ancak oğluna ait olan kısımlarını duyan anneye baba korkuyla, şaşkınlıkla birbirlerine baktılar.” (A. Kutlu, BKÇ, 97)

andırmak Benzer yanları bulunmak, çağrıştırmak: “Gerçekten, gökyüzünden yere doğru, iri yumurtaları andıran, ışıklı cisimler iniyordu.” (G. Dayıoğlu, AK, 11); “Açık seçik ve net olmasa da kuşların yüzlerinin, gülümseyen bir insan yüzünü andırdığı gözlenmiştir.” (G. Dayıoğlu, AK, 20)

anı *a.* Geçmişte yaşanmış çeşitli olaylardan belleğin sakladığı her türlü iz: “Ona hediyelik eşya satan bir dükkândan bir anı götürsem, ya da sizin bir fotoğrafınızı, eminim daha çok sevinir.” (M. Yener, MZ, 198); “Buruşmuş ama belki bugünün anısı olarak saklamak istersiniz.” (A. Akal, SG, 210)

anılmak Anma işine konu olmak, anımsanmak: “Pek çok ülkede, Kulaklı Kuş olarak da anılıyor.” (G. Dayıoğlu, AK, 155)

anımsama a. Anımsamak işi: “Ben de böyle yaparak, çocukluğumda dinlediğim masalları, anımsamaya çalışıyorum.” (G. Dayıoğlu, AK, 165)

anımsamak Bilinip unutulmuş bir şeyi belleğe yeniden getirmek: “Kız o anda gördüğü düşü, babasıyla aralarında geçen acı olayı anımsamış.” (A. Binyazar, OBTM, 180); “Nereden anımsıyorum acaba, kesinlikle tanıyorum ben bu yüzü.” (KOZA, İT6DK, 23)

anımsatmak Çağrıştırmak: “Bilgisayardan gök gürültüsünü, fırtınayı, uzay araçlarının kayar gibi gidişlerini anımsatan, vınlamaya benzer seslerle bir müzik duyulur.” (KOZA, İT6DK, 48)

anında be. Çabucak, hemen: “O gün de, karşısına malın iyisinden anlayan biri çıkmış, iplikleri ânında salıvermiş.” (A. Binyazar, OBTM, 89); “Durumu anında kavramış.” (A. Binyazar, OBTM, 96)

anırma a. Anırmak işi: “Ahırın açık kapısından içeri dolan güneş, Sürmegöz'ün susuzluğunu aklına getirmiş olacak ki, kaba kaba anırmaya başladı.” (Ç. Öner, G, 14)

anıt a. mim. Önemli bir olayın veya büyük bir kişinin gelecek kuşaklarca tarih boyunca anılması için yapılan, göze çarpacak büyüklükte, sembol niteliğinde yapı, abide: “Evet, doğru söyledin biz de Mehmetçiğimizi anmak için büyük, çok büyük anıtlar yapmalıyız.” (MEB, İT6DK, 46)

Anıtkabir öz. a. Atatürk'ün mezarının bulunduğu anıtsal yapı, anıtgömüt: “Babamla Anıtkabir'e gitmiştik.” (E, 6-A, 13)

ani öna. Ar. Ansızın yapılan, beklenmedik bir biçimde ortaya çıkan: “Emniyet müdürlüğünde ani bir emirle bütün izinler kaldırıldı.” (S. Ak, PFC, 40); “Ancak Selinin bu ani tepkisi onları eğlendirdi.” (A. Akal, SG, 102)

anket a. Fr.

- **anket yapmak** Bir konuda araştırma yapmak: “Okul Aile Birliği yönetiminde anket yapmak isterdim.” (E, 6-B, 14)

anlam a. Bir sözcükten, bir sözden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, bunların anımsattığı düşünce veya nesne: “Enerji kaynağını da ikimizin görmesi,

hedefimiz için bir anlam ifade etmiyor.” (G. Dayıoğlu, AK, 303); “Belki yoksulluğun anlamını bilmiyorlardı, hepsi o kadar.” (S. Dölek, YB, 62)

- **anlam taşımak** Kendisi için önemli olmak: “ ‘Para’ sözcüğü penguen için hiçbir anlam taşımıyordu.” (S. Ak, PFC, 12)
- **anlam vermek** Kendince bir yargıya varmak, yorumlamak: “Çantasında anlam veremediği gizemli altı zarf, aklında ise yanıt bulamadığı tek bir soru vardı.” (Z. Cemali, PK, 12); “Perisu, Gilman'ın bu heyecanına anlam verememişti.” (M. Yener, MZ, 198)
- **anlamına gelmek** Bir anlam bildirmek: “Bu özellikleri nedeniyle matematik Öğretmeni Yüzbaşı Mustafa Efendi, ona ‘olgun’ anlamına gelen Kemal adını verdi.” (KOZA, İT6DK, 32); “Evren'in dilinde bu, ‘kes sesini’ anlamına geliyordu.” (A. Akal, SG, 104)

→ **tam anlamıyla** Bütünüyle kapsayıcı bir biçimde, tam olarak: “Siz artık, tam anlamıyla insan değilsiniz.” (G. Dayıoğlu, AK, 298)

anlama a. Anlamak işi: “Sadece bu olağanüstü güçlerinin niteliğini ve kaynağını, anlamaya çalışıyoruz.” (G. Dayıoğlu, AK, 156); “Bu nedenle, önce, enerji aktarımı yapılacak insanın özelliklerini, anlamayı öğrenmeniz gerekiyor.” (G. Dayıoğlu, AK, 312)

anlamak

1. Bir şeyin ne demek olduğunu, neye karşılık geldiğini kavramak: “Sanırım sizler, bizim dosyamızı ya iyi okumamış ya da okuduklarınızı anlayamamışsınız.” (G. Dayıoğlu, AK, 307); “İşte o anda alkışların nedenini anladı.” (S. Ak, PFC, 9)
2. Birinin duygularını, istek ve düşüncelerini sezebilmek: “Onun ne yapmakta olduğunu hemen anladılar.” (G. Dayıoğlu, AK, 314); “Babamın Gülibik'i satmaya değil, dövüştürmeye götürdüğünü kesinlikle anlamıştım.” (Ç. Öner, G, 75)
3. Bir şeyle ilgili bilgisi bulunmak: “Ya beni dinlemiyorlar ya da müzikten anlamıyorlar.” (S. Ak, PFC, 10)

4. Doğru ve yerinde bulmak: *“Anladık dedeciğim. Hem de ne iyi oldu biliyor musunuz?”* (MEB, İT6DK, 27)

5. Bir belirtiyi yorumlayarak sonuca varmak: *“Dolayısıyla milletimizin tarihini öğrenmenin ne kadar gerekli olduğunu anladık.”* (MEB, İT6DK, 48)

❖ **anlayabilmek** Anlama becerisi bulunmak: *“Doğrusu Nermin Hanım'ın ne sormak istediğini tam olarak anlayabilmiş değildi.”* (A. Akal, SG, 113)

❖ **anlayıvermek** Çabucak, bir anda anlamak: *“Zarfı eline aldı mı, kokusundan, üstündeki el yazısından; kimden gelmiş, ne yazıyor anlayıverirdi.”* (Z. Cemali, PK, 10)

anlamamazlık

- **anlamamazlığa vurmak** Bir şeyi anlamasına karşın anlamamış gibi davranmak: *“Anlamamazlığa vurdu. Bir mahalle şivesiyle: —Hadi ordan, dedi.”* (S. F. Abasıyanık, SH, 8)

anamlı öna.

1. Anlamı olan: *“Anamlı anlamsız seslere kahkahalar karıştı.”* (Z. Cemali, PK, 16)

2. *meç.* Gizli bir anlamı olan, düşündürücü: *“Oysa kuşların dünyası, öylesine büyüleyici, öylesine şaşırtıcı ve anlamlı ki!”* (G. Dayıoğlu, AK, 17)

anlamsız öna. Önemli bir şey anlatmayan, boş, yersiz: *“Şak şuk tavla seslerine tıklar tıklar okey sesleri karışır, anlamsız, boş laklak sesleri ayyuka çıkardı.”* (Z. Cemali, PK, 118); *“Fikirler; anlamsız, mantıksız, boş sözlerle dolu olursa o fikirler hastalıklıdır.”* (KOZA, İT6DK, 33)

anlaşılmak Anlama işine konu olmak: *“Senindi, benim oldu, anlaşıldı mı?”* (A. Akal, SG, 208); *“Gerçek anlaşılmayacak mıydı sanıyorsun?”* (A. Akal, SG, 208)

anlaşma a.

1. Devletlerarası siyasal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda yapılan uzlaşma ve bu uzlaşmanın belirlendiği belge, uyuşma: *“Mondros Anlaşması'nın ardından*

Anadolu'nun, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi onu derinden etkiledi."
(MEB, İT6DK, 41)

2. Anlaşmak işi: *"Sezin Hanım ve şoförün yanında bu konuyu konuşamadıkları için gözleriyle anlaşmaya çalışıyorlardı.*" (M. Yener, MZ, 193)

3. Bir konuda sağlanan birleşme, sözleşme: *"Sözü uzatmayalım, gelelim anlaşmamıza.*"
(M. Yener, MZ, 10)

anlaşmak Düşünce, duygu, amaç bakımından birleşmek: *"Bir daha benim kitaplarımla ilgili tek söz yok, anlaştık mı?"* (M. Yener, MZ, 8); *"Bana bir daha şaka yapmayacaksınız... Her ikiniz de! Anlaştık mı?"* (A. Akal, SG, 21)

anlaşmazlık a. İki veya daha çok tarafın düşünce ve amaçları arasında ayrılık, uyuşmazlık: *"Ama aralarında bir anlaşmazlık çıkmış galiba.*" (M. Yener, MZ, 190)

anlatıcı a. Öykü, masal vb. yazınsal türleri anlatan kimse: *"Ey bu masalın yeni anlatıcıları; deneyin ve görün.*" (M. Yener, MZ, 102)

anlatılmak a. Anlatma işine konu olmak: *"Türk milletinin çektiği bu sıkıntılar dönemin şair ve yazarlarının eserlerinde özellikle anlatılıyordu.*" (MEB, İT6DK, 38)

anlatma a. Anlatmak işi: *"Arkadaşlarıma tam boğulmama az kalmışken, birkaç saniyede nasıl yüzmek öğrendiğimi anlatmaya devam ettim.*" (S. F. Abasıyanık, SH, 8); *"Olanı biteni bir çırpıda anlatmaya çalışıyor, fakat kelimelerin ardını getiremiyordu.*" (H. N. Canat, BKOV, 13)

anlatmak

1. Bir konu üzerinde açıklama yapmak, bilgi vermek: *Bilim ekibinin, kuşlardaki gizilgücün ayırımına varıp, bu gücün niteliğini ve kaynağını öğrenmek için, yeryüzünde nasıl iz sürdüğünü anlattı.*" (G. Dayıoğlu, AK, 308); *"Bu sabah da bütün komşuları toplayıp durumu anlattık.*" (S. Dölek, YB, 120)

2. Söylemek, paylaşmak, öykülemek: “Komutanım, ilgisi olmasa, bu destanı sana neden anlatayım?” (G. Dayıoğlu, AK, 22); “Mehmetçik, bildiği bu olağanüstü olayı anlattığı için, köyüne kavuşmadan ölmüş.” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 20)

- **anlatabilmek**

1. Anlatma olasılığı veya olanağı bulunmak: “Böylece, biraz olsun derdimizi anlatabiliriz belki.” (Z. Cemali, PK, 215)

2. Anlatma becerisi bulunmak: “Alınan her tedbirin bir nedeni olduğunu bu fıkradan daha güzel kim anlatabilir.” (M. Önder, ASA, 140)

- **anlata anlata bitirememek** Beğenilen bir şeyden çok söz etmek: “Serüvenleri o kadar çokmuş ki anlata anlata bitiremezmiş.” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 15)

anlayış a.

1. Bir toplum veya topluluktaki bireylerde görüş ve inanın etkisiyle beliren düşünme yolu, düşünüş biçimi: “Siz de güneşe iner, Akdeniz'in mavi sularının yankılandığı eşsiz yeşilliklerin arasına ulaşır, Belkıs Tiyatrosu'nu görürseniz Kral'ın güzellik anlayışını beğenirsiniz.” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 84)

2. Hoş görme, halden anlama: “Genç insanlara sabırla, anlayışla yardımcı olan, yol gösterenlere selam olsun...” (KOZA, İT6DK, 73)

anlayışlı öna. Anlayışlı davranan, hoşgörülü: “Sevecen ve anlayışlı olmanız bana yeter.” (KOZA, İT6DK, 72)

anlı şanlı öna. Gösterişli, güzel, ünlü: “Anlı şanlı kahramanlık örneği destanları.” (M. Önder, ASA, 70)

anlık a.

→ **bir anlık be.** Kısa bir süre içinde: “Bir anlık suskunluğun ardından, her zamanki gibi başını önüne eğdi ve ‘Artık oynamak istemiyorum,’ dedi.” (Z. Cemali, PK, 113)

anma a. Anmak işi: “Kurum bu amaçlarını gerçekleştirmek için anma törenleri, konferanslar, seminerler, kongreler düzenler; kazılar yaptırır.” (MEB, İT6DK, 51)

anmak

1. Birini veya bir şeyi belleğe yeniden getirerek sözünü etmek veya onu düşünmek: “*Adımı anmanız, komikliğimi çağrıştırmaya yeter de artar bile.*” (MEB, İT6DK, 15)

2. Bir armağanla gönül almak: “*Evet, doğru söyledin biz de Mehmetçiğimizi anmak için büyük, çok büyük anıtlar yapmalıyız.*” (MEB, İT6DK, 46)

anne a. Çocuğu olan kadın, ana: “*Annenin getirdiği balıkları, çiğ çiğ yemekten bıkan çocuklar, aç kalmayı yeğlemeye başlamışlar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 166); “*Annesi yerdeki dağınıklığa basmamaya çalışarak oğluna yaklaştı, onun başını okşadı.*” (A. Kutlu, BKÇ, 11)

anneanne a. Annenin annesi, büyükanne: “*Anneanne, lütfen Tekir'e anlat, benim dersim var, yarın konuyu kümemiz anlatacak.*” (M. İzgü, ADK, 55); “*Biliyor musun anneanne, en güzel perde benim odamın perdesi.*” (M. İzgü, ADK, 104)

anneleşmek Anne gibi davranmak: “*Sen de annemleşme!*” (A. Akal, SG, 11)

annelik a. Anne olma niteliği veya durumu, analık: “*Fatma Hanım'ın annelik duyguları bu gülümsemelerle coşmuş, onu öpmek için üzerine eğilmişti.*” (H. N. Canat, BKOV, 7)

anons a. Fr. Sesli duyuru: “*Bu anonsla birlikte arka sıralardan iki kişi öne doğru ilerlemiş, hatta çevreden anonsu duyanlardan da kan bağıışı aracına doğru yönelenler olmuştu.*” (MEB, İT6DK, 60)

anormallik a. Anormal olma durumu: “*Farkında mısın Zülfü, bu kızda bir anormallik başladı.*” (KOZA, İT6DK, 74)

ansızın be. Hiç beklenmedik bir sırada, aniden, birden, birdenbire: “*Derler ki, Tufan zamanı suların çekilmeye başladığı günlerde Nuh'un Gemisi ansızın şiddetli bir sarsıntıyla allak bullak olmuştur.*” (M. Önder, ASA, 15); “*‘İşte size bir yenilik!’ diye bağırdı ansızın.*” (S. Ak, PFC, 78)

ansiklopedi a. Belli bir yöneme göre düzenlenen, bilim, sanat ve uğraş dallarının tüm bilgilerini ayrıntılı olarak bir arada bulunduran, genellikle birkaç ciltten

oluşan kitap, bilgilik: “*Ansiklopediler en alt raftadır.*” (KOZA, İT6DK, 113); “*Ayrıca bankaların verdiği dergileri, gazetelerin dağıttığı ansiklopedileri de biriktiririz ailecek.*” (KOZA, İT6DK, 113)

anten *a. Fr.* Boşlukta yayılan elektromanyetik dalgaları olarak yayılmasını sağlayan araç: “*Anteni uçurtmayla yükseklere çıkarıyorum.*” (KOZA, İT6DK, 49)

antika *öna. İt.* Tarihsel bir döneme ait olan: “*Etraf antika eşyalarla doluydu.*” (A. Akal, SG, 115)

antrenman *a. Fr. sp.*

- **antrenman yapmak** Spor amacıyla çalışmak, alıştırma yapmak: “Her gün çok fazla futbol antrenmanı yapıyorum.” (DK, 6-A, 4)

apaçık *be.* Çok açık belirgin: “*Oradaki araçların ekranlarında, Beşoluk'a inen ışık topları, apaçık görüliyordu.*” (G. Dayıoğlu, AK, 11); “*Raporları gördük demekle, apaçık yalan söylüyor, hem yarışmacıları, hem de seçici kurul üyelerini aşağılıyorsunuz.*” (G. Dayıoğlu, AK, 307)

apak *öna.* Çok ak, tümüyle ak, bembeyaz: “*Apak bir sakalı, uzun cüppesi vardı.*” (MEB, İT6DK, 16)

apartman *a. Fr.* Birkaç katlı ve her katında bir veya birkaç daire bulunan yapı: “*Ümit hızla apartmana girdi, merdivenleri çıktı, sokak kapısı aralıktı.*” (A. Kutlu, BKÇ, 48)

apayrı *öna.* Büsbütün ayrı, bambaşka: “*Eşeğin ot koparışının sesinden apayrı bir ses: — Hişt hişt hişt, dedi.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 120)

aptal *öna.*

1. Zekâsı pek gelişmemiş, zekâ yoksunu: “*Aptal çoban! Bu kazı kim bu hale getirdi?*” (A. Binyazar, OBTM, 172)

2. *ünl. tkz.* Küçümseme ve azarlama bildiren bir seslenme sözü: “*‘Söylesene aptal!’ diye bağırdı Semra.*” (S. Dölek, YB, 120)

aptallık *a.* Aptal olma durumu: “*Ne aptallıktı onların bu yaptığı!*” (A. Akal, SG, 103)

ara *a.*

1. İki şeyi birbirinden ayıran uzaklık, açıklık, aralık, boşluk: “*Köyle kayalıklar arasında, küçük bir tapınak vardı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 151); “*Bahçede, ağaçların sık dalları arasından güçlkle görülebilen küçük bir ev vardı.*” (A. Akal, SG, 13)
2. İki olguyu, iki olayı birbirinden ayıran zaman: “*Efsaneler arasında anlattığı bir olay, komutanı daha da şaşırttı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 22); “*Günbatımıyla şafak arasında yaşanan, uzay yolculuğu, Raman ile Tan'ı iyice şaşkına döndürmüştü.*” (G. Dayıoğlu, AK, 305)
3. Kişilerin veya toplulukların birbirine karşı olan durumu veya ilgisi: “*Aralarında konuşup, tapınağa gitmeye karar verdiler.*” (G. Dayıoğlu, AK, 154); “*Amerikalı ve Kanadalı alıcılar, bizim balıklarımızı ve hatta bizleri, kendi aralarında paylaşmışlar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 167); “*Kız o anda gördüğü düşü, babasıyla aralarında geçen acı olayı anımsamış.*” (A. Binyazar, OBTM, 180)
4. İç: “*Atalarımız bu kuşların, bazen insana dönüşüp, halkın arasına girdiğine inanırlardı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 156); “*Askerler arasında, bu kuş türünü tanıyan varsa, elbette hemen bize gelecektir.*” (G. Dayıoğlu, AK, 15)
5. Okulda ders arası, teneffüs: “*Ders aralarında bile kıyruğumda!*” (Z. Cemali, PK, 109); “*Her ders arasında yanıma gelir, ben çocuklarla koşar oynarken, öylece dikilip bakardı.*” (Z. Cemali, PK, 107)
  - **ara sıra be.** Seyrek olarak, arada, arada bir, arada sırada, bazen, bazı bazı, kimi zaman, zaman zaman: “*Arasıra da seni dinliyorum.*” (M. İzgü, ADK, 56); “*Annesiyle babası arasıra kapıdan bakarak Ümit'i izlediler.*” (A. Kutlu, BKÇ, 97)
  - **ara verilmek** Yeniden başlamak için bir iş bir süre bırakılmak: “*Bir süre ara verilen kazılar, 1931 yılında yeniden ele alınmış.*” (M. Önder, ASA, 135)
  - **ara vermek** Yeniden başlamak üzere işi bir süre bırakmak, durmak: “*Hiç ara vermeden saatlerce flüt çaldı.*” (S. Ak, PFÇ, 10)
  - **arada** Ara sıra: “*Arada uğrarız sarayınıza.*” (M. R. Şirin, GSK, 95)

- **arada bir be.** Ara sıra: “Arada bir duraklıyor, 'Acaba Leyla Teyze'ye mi gitsem?' diyordu içinden.” (Z. Cemali, PK, 210); “Arada bir Ali'yle yola çıkıyor sonra yine onlara dönüyordu.” (H. N. Canat, BKOV, 60)
- **arada sırada be.** Ara sıra: “Arada sırada dallar arasından gelen bir hışırtı, bu sessiz duruştan yorulmuş olan ağaçların nefes alışlarını veya iç çekmelerini andırıyor.” (KOZA, İT6DK, 91); “Arada sırada daldığı kısa şekerlemelerinden sıçrayarak uyanınca, gözlerini televizyona diker; sonra da çevresiyle pek konuşmadan izlediklerine kulak kesilirdi.” (Z. Cemali, PK, 15)
- **aradan** O zamandan bu zamana dek: “Bahçeden çıkıp, Yener'le annesinin bulunduğu kiralık dairenin kapısını çalana kadar aradan bir dakika bile geçmemişti.” (A. Akal, SG, 18); “Aradan bir hafta geçmişti.” (H. N. Canat, BKOV, 121)
- **araya girmek** İki kişinin arasındaki bir işe karışmak: “Cırlak sesli kadın dayanamayıp araya girdi.” (A. Akal, SG, 205); “Selin araya girdi: 'Polise gitseydik sizi bulacaklarından korkmadınız mı?' ” (A. Akal, SG, 205)
- **araya gitmek** Karışıklığa kurban olmak, harcanmak,: “Onlar böyle uğraşırken: / Oyun benim, oyun senin... / Saklambaç araya gitti, / Düdük Ötü: - Oldu bitti!” (T. Fikret, Şermin, 65)

→ **bir ara** Kısa bir süre: “Bir ara gözleri, ıslı ıslı yanan bir çift gözle karşılaştı.” (S. Ak, PFC, 11); “Ayrıca bir ara bor işi ile de uğraştım.” (M. Yener, MZ, 94); **bir arada** Hep birlikte: “Kazı alanında sevinçle hüznü bir arada duyumsarlardı çoğu zaman.” (M. Yener, MZ, 15); **bir araya gelmek** Bir yerde toplanmak, buluşmak: “Çocukların anlattıklarını duyunca, bütün yetişkinlerin bir araya gelince yaptıkları gibi çocukları Altay Şen'e yana yakıla çekiştirdi” (A. Akal, SG, 203); “Mermerlerin, uyumlu taşların bir araya gelmesiyle yapılan bu büyük sarayda oturan Kral'ın Belkıs adında bir kızı varmış.” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 80); **bu arada** Bu süre içinde: “Bu arada güzel kız, şehzadeye bir padişah kızı olduğunu da anlatmış oldu.” (M. R. Şirin, GSK, 95); “Bu arada tarihçi Osman Bey'i alması için arabasını göndermeyi de unutmadı.” (A. Akal, SG, 213); **o arada** Bir olay, bir durum yaşanırken, o sırada: “O arada, Ece kimseye fark

ettirmeden mutfaktan yavaşça dışarı süzölmüş, çikolatayı midesine indiriyordu.” (M. Yener, MZ, 8); “Yener o arada yerinden kıpırdamamıştı.” (A. Akal, SG, 18)

araba a. Tekerlekli, motorlu veya motorsuz her türlü kara taşıtı: “Araba, yokuş aşağıya indiğinden, dengesini yitirdi.” (G. Dayıoğlu, AK, 152); “Köyde otel bulunmadığından, ekip geceyi arabalarda geçirmeye karar verdi.” (G. Dayıoğlu, AK, 154)

- **araba kullanmak** Arabayı çalışır durumu getirerek ilerletmek, araba sürmek: “Araba alıp araba kullanmak istiyorum.” (E, 6-B, 21)
- **araba sürmek** Araba kullanmak: “Başka isteklerim gemide turlamak ve ben araba sürmek yani tur atmak, dünyayı gezmek...” (E, 6-B, 15)

aracı a.

- **aracı kılmak** Bir işi gerçekleştirmek, bir sonuca ulaşmak için araya başkalarını sokmak: “Planın gerçekleşmesi için de sizleri aracı kılmış olamaz mı?” (G. Dayıoğlu, AK, 159)

aracılık a. Bir işi gerçekleştirmek, bir sonuca ulaşmak için başka şeylerin aracı olma durumu: “Ev değıştirme servisi aracılığıyla Afrika'ya tatile gitmiş.” (S. Ak, PFC, 43); “Graham Bel sesi elektrik aracılığıyla iletecek aracı bulan kişidir.” (KOZA, İT6DK, 48)

araç a.

1. Bir iş yapmakta veya sonuçlandırmakta gücünden yararlanan nesne, alet: “Bu araştırma için gereken, araç gereç ve hizmeti, ordumuz sağlayacaktır.” (G. Dayıoğlu, AK, 18); “Uzay istasyonundaki bilgiler, en gelişmiş araç ve yöntemlerle kuşların görüntülerini kaydettiler.” (G. Dayıoğlu, AK, 20)
2. Taşıtı: “Aynı anda, araçların başındaki askerler telsizlerle merkeze, şu bilgiyi aktardı.” (G. Dayıoğlu, AK, 11); “Araçtan çıkan yaşlı amcanın yanındaki delikanlıya: 200'e kadar say, bittiğini göreceksin, bu işler çok kolaylaştı çok... dediğini duydu.” (MEB, İT6DK, 59)

aralamak

1. İki şey arasında açıklık oluşturmak, az açmak: “*Dostum Bay Ferit Yazgan dudaklarını aralayıp da ağzını gösterdiği zaman insan şaşır kalıyor.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 66)

2. *mec.* Bir işin gerçekleşmesini yakınlaştırmak, kolaylaştırmak: “*Bence, Beşoluk'ta yaşananlar, bizlere önemli bir buluşun kapısını araladı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 17)

aralanmak İki şey arasında açıklık oluşturmak, az açılmak: “*Gagasıyla dokunur dokunmaz, guguklu saatin kumrusu aralanan kapıdan görüldü.*” (M. R. Şirin, GSK, 12)

aralık

1. *a.* İki olgu, iki iş arasındaki zaman: “*Kısa aralıklarla üç kez zile bastı.*” (H. N. Canat, BKOV, 7)

2. *öna.* Biraz açık, tam kapanmamış: “*İkisi de bir anda, aralık pencereden dışarıya uçtular.*” (G. Dayıoğlu, AK, 308); “*Ümit hızla apartmana girdi, merdivenleri çıktı, sokak kapısı aralıktı.*” (A. Kutlu, BKÇ, 48)

→ **bir aralık be.** Bir ara: “*Bir aralık nerede ve kimlerle olduğunu keyfinden unuttu, dalginliğinden ana diliyle sordu.*” (KOZA, İT6DK, 19); “*Uykum gelmişti. Bir aralık uyuyuvermişim.*” (Ç. Öner, G, 40)

aralıksız be. Sürekli, ara vermeden, kesintisiz: “*Kırk gün, kırk gece aralıksız yağmur yağmış, görülmemiş bir tufan dağları, taşları denizlerle birleştirmişti.*” (M. Önder, ASA, 15)

arama a. Aramak işi: “*Pencereden ayrılıp Alişir'i aramaya başladım.*” (Ç. Öner, G, 17)

aramak

1. Birini veya bir şeyi bulmaya çalışmak: “*Kaplumbağanın sahibi fildir fildir onu arıyormuş.*” (S. Ak, PFÇ, 42); “*Sanırım aradığımız yer tam orası.*” (G. Dayıoğlu, AK, 165)

2. Bir kişiyle görüşmek üzere telefon etmek: “*Sen telefon numaranızı bana ver, ben seni arayayım.*” (S. Dölek, YB, 62); “*Sürücü ve rehber, telefonlarıyla çeşitli yerleri aradılar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 153)
3. Görmeye, durumunu öğrenmeye gitmek: “*Arayanı soranı çıkana değin gözümüz gibi bakarız, dedi.*” (H. N. Canat, BKOV, 61)
4. Araştırmak: “*Ashını arar, köküne inerseniz, Anadolu'yu, bir destanlar ülkesi olarak görürsünüz.*” (M. Önder, ASA, 70)

→ **çare aramak** Bir olayı durumu engellemek veya sonuca ulaşmak için girişimde bulunmak: “*Bazı toplum örgütleri, ulusları ateş çemberi gibi kuşatan bu tür kaygıların giderilmesi için, değişik boyutlarda etkinlik ve eylemler düzenleyerek, önlem çareleri arıyorlardı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 7); **derman aramak** İyi olmak için çaba göstermek: “*Allah her devleti verdi ama, bir evladı çok gördü bana; yedi yıldır derdime derman arayıp duruyorum; ne var ki, güvendiğim dağlara kar yağıyor; tutduğum dallar kırılıp geliyor.*” (E. C. Güney, EZİ, 175); **hakkını aramak** Kendisine verilmesi gerektiği düşünülen payı elde etmeye çabalamak: “*Ön ayak olsun da, hakkımı arayayım!*” (Z. Cemali, PK, 216)

- ❖ **arayabilmek** Arama olasılığı veya olanağı bulunmak: “*Böylece ihtiyacı olduğu anda Sedat Amca'yı kolayca arayabilecekti.*” (A. Akal, SG, 216)
- ❖ **arayadurmak** Arama işini sürdürmek “*Bilginler Ağrı Dağı'nın tepelerinde Nuh'un gemisini arayadursunlar, biz Doğu Anadolu'nun bu bölgesindeki 'Süphan' ve 'Allahuekber' dağlarını dinleyelim.*” (M. Önder, ASA, 15)

aranmak Arama işine konu olmak: “*Evde bir şey kaybolduğu zaman, evvela gizlice bu üzeri kırmızı, beyaz, sarı, lacivert yamalı bohça aranırdı.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 11)

Arapça öz. a. Sami dilleri ailesine giren ve Arap ülkelerinde kullanılan dil: “*Anlamaya başladığı Arapçayı küçücük kafasında beliren bir inatla konuşmayarak sustu.*” (KOZA, İT6DK, 18)

araştırılma a. Araştırılmak işi: “Grup arkadaşlarım ve ben sizleri Türk tarihini zenginliği, Türklerin insanlığa yaptığı hizmetler, Türkler tarafınca kurulmuş olan devletler ve Atatürk'ün Türk tarihinin araştırılmasına verdiği önem hakkında bilgilendireceğiz.” (MEB, İT6DK, 48)

araştırılmak Araştırma işine konu olmak: “Halkın, böylesine içine kapalı olmasının nedenleri araştırılmıştı.” (G. Dayıoğlu, AK, 153)

araştırma a. Araştırmak işi, araştırı: “Araştırma, planlanan şekilde gerçekleşip sona erdi.” (G. Dayıoğlu, AK, 152); “Araştırmamız, insanlık yararına olduğu için, melekler bize zarar vermez, belki yardım bile ederler.” (G. Dayıoğlu, AK, 169)

- **araştırma yapılmak** Bir konu, uygun yöntemle araştırılmak: “Bugüne kadar, Türk kuş bilimcileri tarafından, bu kuşlarla ilgili pek fazla araştırma yapılmamış.” (G. Dayıoğlu, AK, 17)
- **araştırma yapmak** Bir konuyu uygun bir yöntemle araştırmak: “Çok önemli bir konuda araştırma yapıyordum, onun için hazırlayamadım.” (KOZA, İT6DK, 77); “Sonra o bölgedeki Bizans kalıntıları üzerine bir araştırma yapmayı düşünüyorum.” (A. Akal, SG, 214)

araştırmak Bir durumu veya sorunu belirlemek, ortaya çıkarmak için aramalarda bulunmak, sormak, soruşturmak: “Bizler, bir yandan da birlik içinde, kuş bilimci yedek subay bulunup bulunmadığını araştıralım.” (G. Dayıoğlu, AK, 15); “Üç yıldan beri bu okulda kütüphanenin nerede olduğunu araştırmamış olan sen, dâhilerin öğrencilik yıllarını araştırdın, öyle mi?” (KOZA, İT6DK, 77)

aratmamak Yerini doldurabilmek, yokluğunu sezdirmemek: “Artık sık olarak görüşemiyoruz ama bana onları aratmayan yeni arkadaşlar edindim” (Ö, 6-D, 37)

arazi a. Ar. Yeryüzü parçası, toprak: “Ben arazimi, Şerare'nin istediği gibi düzenlemek istiyorum. Çocuklar için hobi bahçeleri yapacağım...” (Z. Cemali, PK, 219)

ardıç a. bitb. Servigillerden, güzel kokulu yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak kara yemişleri ilaç olarak kullanılan bir ağaççık: “Koca ardıca vardıktan

sonra biraz ilerleyerek yamacın başından dereye bir baktım.” (MEB, İT6DK, 120)

ardıye *a. Ar.* Evlerde günlük yaşamda sık kullanılmayan, saklanması gereken eşyaların konulduğu bölüm: *“Masalar üçer beşer toplanır, bahçelerin dip köşesine yapılmış ardiyeye yerleştirilirdi.”* (Z. Cemali, PK, 12)

argın *öna.*

→ **yorgun argın** *be.* Çok yorulmuş, gücü kalmamış bir biçimde: *“Şimdi annen yorgun argın işten gelecek.”* (S. Dölek, YB, 14)

arı (I) *a. hayb.* Zar kanatlılardan, bal ve bal mumu yapan, iğnesiyle sokan böcek: *“Bir gün bir arı gelip kondu başıma, görünce girdim yeni bir yaşıma!”* (E. C. Güney, EZİ, 173); *“Ne tarlamız vardı, ne darımız; ne kovanımız vardı, ne arımız.”* (E. C. Güney, EZİ, 173)

arı (II) *öna.* Temiz, duru: *“Bir yanı o kadar beyaz, o kadar beyaz ki, aydan arı, gündenduru...”* (E. C. Güney, EZİ, 181)

arınmak

1. Temizlenmek: *“Hamama gitmişler, şehzade yıkanmış arınmış, tıraş olup mis gibi kokular sürünmüş.”* (A. Binyazar, OBTM, 94)

2. *mec.* Kötü duygulardan uzaklaşmak: *“Sevincim yalnız sana kavuştuğumdan değil, yaptığım kötülükten de arındığımı duyumsuyorum.”* (A. Binyazar, OBTM, 181)

arınmış *öna. mec.* Kötülükten uzaklaşmış: *“Arınmış ak pak yürekler dünyalarca, / Menekşelerim benim, görkemli defnelerim.”* (KOZA, İT6DK, 117)

arızalanmak Arıza yapmak, aksaklık göstermek, çalışmaz duruma gelmek: *“Tünel arızalanmasaydı, keyfimi hiçbir şey kaçıramazdı.”* (Z. Cemali, PK, 108)

arka

1. a. Bir şeyin temel tutulan yüzünün tam ters yanı, ön karşıtı: *“Kapının arkasında asılı duran eski pantolonu alıp giydi.”* (S. Dölek, YB, 12); *“Sütunlardan birinin arkasına saklandı.”* (M. Yener, MZ, 189)

2. a. Art, geri: “ ‘Gel buraya Atay’ diye seslendi annesi arkasından.” (S. Dölek, YB, 120); “Arkadan gelenlerin durduğunu görünce, geriye seslendiler.” (G. Dayıoğlu, AK, 166)
3. öna. Arkada olan, arkada bulunan: “Atay arka odaya gitti.” (S. Dölek, YB, 12); “Eve gelince, okuma kitabının arka kapağının içine yazdı.” (S. Dölek, YB, 63)
4. a. Sırtın dayandığı, yaslanılan yer: “ ‘Ee, bana ne?’ diyerek arkasına yaslandı Tık Tık.” (Z. Cemali, PK, 209); “Sonra arkasına yaslanıp, derin bir uykuya daldı.” (H. N. Canat, BKOV, 59)
5. a. mec. Koruyan, kayıran, destekleyen: “Hemen Mevlâ ile sana dayandım, / Arkam sensin, kal'âm sensin, dağlar hey!” (M. Önder, ASA, 13)
6. a. mec. Geçmiş, geride kalmış zaman: “Ancak seneler ve seneler geçtikten sonra arkanıza baktığınız zaman, o gençlik günlerinizin ta ufuklara kadar uzanıp gittiğini, derin teessüfler içinde görür, kaybettiğinizin azametini seyrederken acılar içinde yüreğinizin sızladığını hissedersiniz.” (MEB, İT6DK, 105)
- **arka arkaya be.** Birbirinin arkasından, peş peşe, art arda: “Her şeyi arka arkaya anlatmakla yanlış yaptık, keşke alıştıranarak söyleseydik.” (M. Yener, MZ, 104); “Fakat telaşlarından, heyecanlarından altlarındaki dalda arka arkaya kamburlarını çıkararak sürünen kocaman iki turtılın, ben oradan ayrılıncaya kadar, farkına bile varmadılar.” (MEB, İT6DK, 123)
  - **arka çıkmak** Bir kimseyi korumak, kayırmak, desteklemek: “Zayıf ama inançlı bir sesle arka çıktı Sardunya'ya.” (S. Ak, PFC, 80)
  - **arkasına almak** Arka tarafında olmasını sağlamak: “Şehzade atına bindi. Güzel kızı da arkasına alarak sarayın bahçelerini son bir defa daha dolaştılar.” (M. R. Şirin, GSK, 95)
  - **arkasından bıçaklamak** Bir kimseyi, beklenmeyecek bir biçimde davranarak yarı yolda bırakmak: “Samet hiçbir insanı arkasından bıçaklamaz.” (E, 6-B, 227)

arkadaş a. Birbirlerine karşı sevgi ve anlayış gösteren kimselerden her biri, yoldaş: “İki arkadaş laboratuvarında bir köşeye çekilip durum değerlendirmesi

yapmaya giriştiler.” (G. Dayıoğlu, AK, 14); “Evet, çok güzel günler geçirdiğini, unutamadığı arkadaşları olduğunu anlatmıştı.” (M. Yener, MZ, 196)

- **arkadaş canlısı** öna. Arkadaşlığa değer veren, arkadaşlarına çok düşkün (kimse): “Çok arkadaş canlısı.” (~~DK, 6-B, 137~~)
- **arkadaş olmak** Bir kimseyle yakın ilişki kurmak: “Derin bir soluk alan Yavuz, ‘Seninle arkadaş olmak, dost olmak istiyorum. Ama beni anlamıyorsun,’ dedi ansızın.” (Z. Cemali, PK, 115); “Hapishanede arkadaş olmuşlar.” (H. N. Canat, BKOV, 64)

arkadaşlık a. Arkadaş olma durumu, arkadaşça yakışır davranış: “Arkadaşlığından vazgeçtim, ispiyoncu olduğunu düşünmek bile cinleri tepeme çıkarıyordu...” (Z. Cemali, PK, 108); “O, daha farklı daha güzel görünmeye çalışıyordu ve bunun beni de etkileyeceğini düşünerek arkadaşlığımızı bitirdim.” (DK, 6-A, 5)

- **arkadaşlık etmek** Bir kimseyle yakın ilişki içine girmek, arkadaşlık yapmak: “Anladığım kadarıyla siz çocuklarınızın oğlumla arkadaşlık etmelerini istemiyorsunuz.” (S. Dölek, YB, 116) “Oğlum kimseyi kendisiyle arkadaşlık etmeye zorlamıyor.” (S. Dölek, YB, 116)

arkadaşsız öna. Arkadaşı olmayan: “Arkadaşsız insan olur mu?” (MEB, İT6DK, 23)

arkeolog a. Fr. Kazıbilimci: “Büyük Atatürk’ün emriyle; 1935 yılında Türk arkeologları, Alacahöyük’te kazılara başlamışlar ve bugüne kadar sürdürmüşler.” (M. Önder, ASA, 136)

arkeoloji a. Fr. Tarihöncesi ve eski çağlardan kalma anıtları özellikle tarih ve sanat bakımından inceleyen bilim, kazıbilim: “Kazı alanının en genç üyesi, arkeoloji bölümü ikinci sınıf öğrencisi Erkan, elindeki kutuları göstererek, ‘Hey! Kemikçi Sibel, kemik odasına gidiyorsan, şunları da götürür müsün?’ diye seslendi.” (M. Yener, MZ, 16)

arkeolojik öna. Kazıbilimsel: “ ‘Arkeolojik kazı alanında bir haftalık tatil’ kazandığını öğrendiğinde Birce'nin gözleri bir başka ışıldıyordu.” (M. Yener, MZ, 13)

armağan a.

1. Sevindirmek, mutlu etmek, onurlandırmak, kutlamak için veya anı olarak birine verilen şey, hediye: “Arkadaşlarım küçücük harçlıklarıyla bana doğum günü armağanı almışlardı.” (M. İzgü, ADK, 51); “Hafta içinde annemin bana verdiği okul harçlığımı biriktirerek hafta sonunda yeni kardeşlerime küçük armağanlar alıyordum.” (KOZA, İT6DK, 22)

2. Başarılı bir sonuç karşısında verilen şey, ödül: “Elbette bu ülkeye, tüm dünyadan, onur verici armağanlar da yağacaktı.” (G. Dayıoğlu, AK, 8);

- **armağan edilmek** Armağan verilmek: “Topu kaptığım gibi, ‘Lanet olası şey, sana armağan edildi!’ diye bağırarak fırlattım.” (Z. Cemali, PK, 114)
- **armağan etmek** Armağan vermek: “Kâğıtlarını aldı, annesine armağan etmek üzere bir resim yapmaya başladı.” (A. Kutlu, BKÇ, 95); “Daha sonraları annesinin armağan ettiği kitapları bir solukta okuyup yenilerini istedi.” (KOZA, İT6DK, 56);

armut a. Far. bitb.

- **armut piş ağzıma düş** Bir işe hiç emek harcamaksızın, işin kendiliğinden olmasını bekleyenlerin durumunu anlatan bir söz: “Yedi başlı dev, yedi yıldır armut piş, ağzıma düş!” (E. C. Güney, EZİ, 86)

Arnavut öz. a.

- **Arnavut kaldırımı** a. Yollarda irili ufaklı taşlarla gelişigüzel yapılan kaldırım: “İki yanında ahşap evlerin uzandığı Arnavut kaldırım sokaklarda hasır sepetlerin içindeki asma yapraklarına müşteri arayan kadınlar ve erkekler oturuyorlar.” (MEB, İT6DK, 101)

arsa a. Ar. Üzerine yapı yapılmak için ayrılmış yer: “Pencerenin önünde oturup arsaya bakan Hasibe Teyze bile, durumda bir tuhafılık olduğunu sezmişti.” (S. Dölek, YB, 120); “Çoktan dışarı çıkmış, arsaya doğru koşmaya başlamıştı bile.” (S. Dölek, YB, 120)

arşınlamak *meç.* Amaçsız, geniş adımlarla dolaşmak: “ ‘Bugün bir de şu sarı zarflar yüzünden bütün köyü arşınlamak zorundayım.’ ” (Z. Cemali, PK, 11)

art *a.* Arka, geri: “İbibik, bülbülün ardından uçarak kardan adamın başına kondular.” (M. R. Şirin, GSK, 93)

- **ardı ardına** *be.* Birbirinin ardından, ardı sıra: “ ‘Ha!.. Hı?.. Ne... Ne var? Ne paketi?.. Kimden?’ diye ardı ardına sordu.” (Z. Cemali, PK, 15)
- **ardına kadar açılmak** (Kapı, pencere için) sonuna kadar açık duruma gelmek: “Ve birdenbire kocaman bir kapı açılır doğudan ardına kadar.” (M. Önder, ASA, 11)
- **ardını getirememek** Bir işi tamamlayamamak, sonunu getirememek: “Olanı biteni bir çırpıda anlatmaya çalışıyor, fakat kelimelerin ardını getiremiyordu.” (H. N. Canat, BKOVA, 13)
- **art arda** *be.* Arka arkaya: “Meraklı anne babalar açıklamaları bir türlü doyurucu bulmuyor, art arda sorularla çocukları sıkıştırıyorlardı.” (A. Akal, SG, 212); “Az sonra aileler art arda Altay Şen'in evine akın ettiler.” (A. Akal, SG, 213)

→ **kulak ardı etmek** Dinlermiş gibi yapmak ama, dikkate almamak, göz önünde tutmamak, önemsememek: “Öğretmen anlatırken nasıl olsa gerekmez diye biraz da kulak ardı ettiğimi sizlere itiraf ediyorum.” (KOZA, İT6DK, 114); **kulak ardına atmak** Dinlermiş gibi yapmak ama, dikkate almamak, göz önünde tutmamak, önemsememek: “ ‘Ben senin yaşında iken...’ diye başlayan söylevleri hep kulak ardına atarım.” (KOZA, İT6DK, 70)

artık

1. *be.* Bundan böyle, bundan sonra, daha: “Yüzbaşı artık onu dinlemiyordu.” (G. Dayıoğlu, AK, 25); “Gözlerim artık beni yanıltıyor çocuklar, sınav kâğıtlarını bile okuyamaz oldum.” (A. Akal, SG, 214)
2. *a.* İçildikten, yenildikten veya kullanıldıktan sonra geriye kalan: “Kıyıdağiler, Süpermen'in giysisinin üzerindeki havuçları, biberleri, limon kabuklarını, patates artıklarını, yosunları temizledikten sonra balıkçı bile: — Aaaaa,

yahu bu gerçekten Süpermen'miş, diye bağırdı.” (KOZA, İT6DK, 96);
“Cumburlop denize düşüverdi; onca şişelerin, petlerin, naylon torbaların, sebze artıklarının, lahana kabuklarının, kâğıt parçalarının yüzdüğü denize.”
(KOZA, İT6DK, 94)

artırmak Artmasını sağlamak, çoğaltmak: *“Kitaplar, kişinin bilgisini, görgüsünü artırarak insana büyük yararlar sağlar...”* (MEB, İT6DK, 24); *“Hem gezer hem bilgini, görgünü artırırın.”* (MEB, İT6DK, 14)

artmak

1. Çoğalmak: *“Şaşkınlığım bir kat daha arttı.”* (Ç. Öner, G, 15); *“Her an o kaya ile gemi arasında bir iki kulaçlık mesafe azalacak zannedildiği halde azalmıyordu, artmıyordu da.”* (S. F. Abasıyanık, SH, 14)

2. Harcandıktan sonra bir miktar geri kalmak: *“Bir bakraç ayran, bir orduya yeter, artar bile.”* (M. Önder, ASA, 12)

❖ **artırmak** Hızla, aniden çoğalmak: *“Bu işler olup biterken burca tırmanan Türk denizcilerinin sayısı birdenbire artıvermişti.”* (M. Önder, ASA, 76)

arttırmak Yükseltmek: *“Zaten harekete hazır mersedes, hızla yerinden kalktı ve hızını gittikçe arttırarak anayola girdi.”* (H. N. Canat, BKOV, 10)

arya a. İt. müz. Operalarda solistlerden birinin orkestra eşliğinde söylediği, genellikle kendi içinde bütünlüğü olan parça: *“İşte son aryası / Duyuyor musunuz?”* (F. H. Dağlarca, BİM, 63)

arz a. Ar.

• **arz etmek** Saygı ile bildirmek: *“Gönüllü olarak alınmam hususunda gereğinin yapılmasını arz ederim.”* (MEB, İT6DK, 85)

arzu a. Ar. İstek, dilek: *“Arzusun çektiğim Beserek Dağı, / Elvan elvan çiçeklerin açtı mı? / Çevre yanın, güzellerin otağı, / Bizim eller yaylasına göçtü mü?”*
(M. Önder, ASA, 16)

arzulamak İstemek, dilemek: *“Çevresindekilere: Demir yolları bu memlekete yalnız vatandaşın arzuladığı ekmeği değil, medeniyeti de getirecek, dermiş.”* (M. Önder, ASA, 142)

asa a. Ar. Bazı ülkelerde, hükümdarların, mareşallerin, din adamlarının güç simgesi olarak törenlerde taşıdıkları bir tür ağaç veya metalden değnek: “*Şehzade de gözünden gözüne emanet etmezken onu orada bırakıp ‘ver elini babam şehri!’ der; demir çarık, demir asa yola düşer, ama sevincinden de ayakları yere basmaz!*” (E. C. Güney, EZİ, 88)

asansör a. Fr. İnsanları, yükleri bir yapının bir katından ötekine veya yüksek yerlere çıkarıp indiren, elektrikle işleyen araç: “*Anneannem o çok sevdiği asansöre bindiğinin ayırdına bile varamadı.*” (M. İzgü, ADK, 102)

asfalt a. Fr. Ana maddesi katran olan ve yolların kaplanmasında kullanılan karışım: “*Bu arabayı alsak da asfaltlar ağlar.*” (E, 6-B, 274)

asıl Ar.

1. **öna.** Gerçek: “*Hüseyin, tahmin ettiği gibi annesinin kendini terk etmediğini, ondan zorla kaçırıldığını, asıl adının Osman olduğunu öğrendi.*” (H. N. Canat, BKOV, 123); “*Asıl amacım yumurtalarının üstüne tünemiş Kınalı'yı gözetlemektir.*” (Ç. Öner, G, 13)

2. **be.** Gerçekten, gerçek olarak: “*Dünyası böyle ışıklı bir serçeciğin masalı mı olur, zaten masal güzelliği içinde yaşıyor o, demeyin; asıl onun masalı olur!*” (A. Binyazar, OBTM, 12); “*Asıl siz hakkınızı helal ediniz.*” (MEB, İT6DK, 86)

3. **a.** Gerçeklik: “*Aslı yoksa ortalığı velveleye verip rezil olmayalım arkadaşlar.*” (M. Yener, MZ, 99); “*Aslını arar, köküne inerseniz, Anadolu'yu, bir destanlar ülkesi olarak görürsünüz.*” (M. Önder, ASA, 70)

- **aslı astarı olmamak (yok)** Yalan, uydurma durumlar için kullanılan bir söz: “*Her zamanki aslı astarı olmayan sözler işte!*” (M. Yener, MZ, 99); “*Aslı, astarı yok köyde üç kuyu kazdım, üç kuruş kazandım.*” (E. C. Güney, EZİ, 11)
- **aslına bakarsan(ız)** "Doğruyu, gerçeği ararsan" anlamında kullanılan bir söz: “*Aslına bakarsınız yaşamak da budur zaten!*” (MEB, İT6DK, 105)

asılı

1. be. Asılmış bir biçimde: “Bir çocuk içine nasıl bakarsa, odanın içine öyle bakınca, duvarda asılı duran guguklu saati gördü.” (M. R. Şirin, GSK, 10)

2. öna. Asılmış olan: “Altında üç zincir asılıydı.” (M. R. Şirin, GSK, 11)

asılmak

1. Asma işine konu olmak: “Görüntülerden alınan fotoğraflar, iletişim tahtalarına asıldı.” (G. Dayıoğlu, AK, 12); “Sonra duvarlarında dizi dizi meslerin asıldığı bir dükkâna giriyorum.” (MEB, İT6DK, 100)

2. Tutunup çekmek: “Birkaç yıl öncesine kadar hiç acımaz, en ufak bir tartışmada Nil'in saçlarına asılırdım.” (Z. Cemali, PK, 213)

3. Hızla eline almak: “Balıkçı küreklere asıldı, kürekler kıyıdaki onca atık arasında zor işliyordu.” (KOZA, İT6DK, 96)

asır a. Ar. Yüzyıl: “Osmanlı Devleti'ne gelince bu devlet, yedi asırdır yaşamaktadır ve muhteşem mazisi ve tarihiyle övünebilir.” (MEB, İT6DK, 49)

asırlık öna. Yüzyıllık: “Asırlık dükkânlarda gelsin çaylar gitsin gazozlar.” (MEB, İT6DK, 99); “Geniş bahçesindeki asırlık çınarlar, söğütler devasa çalılara döner, beyaz badanalı binası kararır.” (Z. Cemali, PK, 14)

asil öna. Ar. Soylu: “Bir çocuk resim yapıyor: / Tutup ebemkuşağını sermiş önüne / Ve o asil beyazlığa eğmiş başını, / Kalemleri, yeşil, mavi, sarı...” (MEB, İT6DK, 64); “Robinson zengin ve asil bir ailenin kızıyla evlenecektir.” (DK, 6-B, 136)

asker

1. a. ve öna. Ar. Orduda görev yapan erden generale kadar herkes: “Bilim Merkezi'nde, asker ve sivil kesimden, çok seçkin bilimciler çalışıyordu.” (G. Dayıoğlu, AK, 19); “Aynı anda, araçların başındaki askerler telsizlerle merkeze, şu bilgiyi aktardı.” (G. Dayıoğlu, AK, 11)

2. a. Orduda en düşük rütbede görev yapan kimse, er: “Asker burada ne işin var?” (G. Dayıoğlu, AK, 21); “Nöbetçi asker: ‘Komutanım, Beşoluk yöresine, aynı geçen yıl olduğu gibi yine, gökyüzünden ateş topları inmeye başladı,’ dedi.” (G. Dayıoğlu, AK, 315)

3. a. Askerlik görevi veya ödevi: “Askerde şehit olmak...” (E, 6-C, 52)

askerî öna. Ar. Askerlikle ilgili, askere, askerliğe özgü: “Ben burada, askeri rütbemle değil, bilimci kişiliğimle yer alıyorum.” (G. Dayıoğlu, AK, 27); “Atatürk'ün askerî ve siyasi kişiliğinin oluşmasında içinde yaşadığı bu ortamın büyük bir etkisi olmuştur.” (KOZA, İT6DK, 31)

- **askerî idadi a. tar.** Asker yetiştirmek amacıyla eğitim veren askeri lise: “Mustafa Kemal, Selanik Askerî Rüştiyesini bitirdikten sonra Manastır Askerî İdadisine devam etti.” (KOZA, İT6DK, 32)
- **askerî rüştiye a. tar.** Asker yetiştirmek amacıyla eğitim veren askeri ortaokul: “Askerî Rüştiyeyi üstün dereceyle bitiren Mustafa Kemal, on sekiz yaşındayken de Manastır Askerî İdadisinden mezun olup İstanbul'da Harp Okuluna başladı.” (MEB, İT6DK, 40)

askerlik a. Asker olma durumu, askerlik hizmeti: “Askerliği bitince bir süre, Türkiye'de kalıp göçmen kuş konaklarını inceleyerek, yeni bir kitap yazmayı planlıyordu.” (G. Dayıoğlu, AK, 15); “Mustafa, askerlik mesleğini çok seviyordu.” (KOZA, İT6DK, 32)

- **asker(liğ)e alınmak** Askerlik görevini yapmak için er eğitim merkezine gönderilmek: “Bu duygu sadece Küçük Hasan'da değil, cepheye gidememiş ve askerliğe alınmamış öğrencilerin hepsinde vardı.” (MEB, İT6DK, 84)
- **askerlik (askerliğini) yapmak** Kanunlara göre yurttaşların yükümlü oldukları ordu hizmetinde bulunmak: “O da Raman gibi, anavatana askerlik yapmaya gelmişti.” (G. Dayıoğlu, AK, 15); “Bu delikanlı Türk vatandaşlığına kabul edildikten sonra, askerliğini yapmak üzere, orduya katılmıştı.” (G. Dayıoğlu, AK, 21)

askı a.

1. Üzerine herhangi bir şey asmaya yarar nesne: “Askıdan aldığı gocuğunu giydi.” (Z. Cemali, PK, 11)
2. Hastanelerde kırık kol veya bacakların asılarak tutturulduğu araç: “Yavuz boynundaki askıdan kurtuldu, ama kolu bir süre daha sarılı kalacaktı.” (Z. Cemali, PK, 117)

- **askıya almak** Sağaltım amaçlı (kol, bacak vb.) askıyla sabitlemek: “Yavuz'un kolunda çatlak vardı, Kırıkçı Haydar, onun kolunu askıya aldı.” (Z. Cemali, PK, 117)

askılık a. Giyecekleri bırakmak ve korumak için asmaya yarayan yer: “Askılıktan paltosunu aldı.” (Z. Cemali, PK, 16)

asla be. Ar. Hiçbir zaman, hiçbir biçimde: “Şunu bilesin ki; bir masalımı okuyan ikincisini eline geçirse bile asla okumamalıdır.” (M. Yener, MZ, 10); “Ona asla kıyamazdı.” (M. Önder, ASA, 69)

aslan a. hayb.

1. Kedigillerden, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, erkekleri yelesi, yırtıcı, çok koyu sarı renkli güçlü bir tür memeli, arslan: “Sirtına konduğu aslanlar, kaplanlar, öküzler, yabandomuzları bile bir şey demezlermiş ona.” (A. Binyazar, OBTM, 11)

2. mec. Sağlam, güçlü, iyi gelişmiş, cesur ve yiğit kişi: “Artık, okula giderken yalnız değildim; yanımda aslan gibi ağabeyim vardı.” (Z. Cemali, PK, 105)

- **aslanım** Gençler, delikanlılar için kullanılan bir seslenme sözü: “Bağırma sabah sabah aslanım!” (M. Yener, MZ, 100)

aslında be. Asıl olarak, gerçekte: “Aslında hepimizin özlemleri var.” (S. Ak, PFC, 80); “Aslında anneannem düğüne gitmek istiyordur.” (M. İzgü, ADK, 7); “Aslında birçok hayalim var.” (E. 6-B, 245)

asma a. Asmak işi: “ ‘Çıkardığını asmayı unutma’ diye seslendi dedesi dışarıdan.” (S. Dölek, YB, 12)

- **asma yaprağı** Zeytinyağlı ve etli sarma yapmakta kullanılan üzüm yaprağı: “Bir gün sonra pazarı olur buranın, Ankara'dan gelirler, yoğurt almaya, asma yaprağı almaya.” (MEB, İT6DK, 99); “İki yanında ahşap evlerin uzandığı Arnavut kaldırım sokaklarda hasır sepetlerin içindeki asma yapraklarına müşteri arayan kadınlar ve erkekler oturuyorlar.” (MEB, İT6DK, 101)

asmak Bir şeyi aşağıya sarkacak bir biçimde bir yere iliştip sarkıtmak: “Dedemin resmini nereye asalım anneanne?” (M. İzgü, ADK, 105)

→ **çehresini asmak** Yüzünü asmak: “*Rengin ablam, / Hain ablam, / Sofra başında dün akşam / Astı bana çehresini.*” (T. Fikret, Şermin, 34)

astar a.

→ **aslı astarı olmamak (yok)**

asteğmen a. as. Orduda en küçük rütbeli subay: “*Bu kuşları tanıyan, niteliklerini bilen askerlerin, Sümer Yüzbaşı ile Asteğmen Raman'a başvurmaları, duyurusu yapıldı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 12)

astronot a. Fr. gökb. Uzay adamı: “Polis, doktor ya da astronot olmak.” (E, 6-C, 52)

astsubay a. as. Silahlı Kuvvetler Yasası'na göre astsubay meslek yüksekokullarında yetişerek Silahlı Kuvvetlere katılan asker: “Orada anlatılanlar: ‘Bir tane astsubay emekli olmuş.’” (O, 6-C, 46)

Asya öz. a. Dünya üzerinde yer alan en büyük anakara: “*Biz kudreti ve haşmeti, bütün dünyada, Asya, Avrupa ve Afrika hatlarında tanınan bir milletiz.*” (MEB, İT6DK, 50)

aş a. Pişirilerek hazırlanan yemek: “*Kadın haklı; bunlar tekne de hamur, tencerede aş bırakmaz, siler süpürürler; onu bu nohutlardan kurtarmak gerek.*” (A. Binyazar, OBTM, 18) “*Evde aş yok, ekmek yok, ben ne yaparım şimdi bu kuru tencereyle?..*” (A. Binyazar, OBTM, 90)

aşağı

1. a. Bir şeyin alt bölümü, yukarı karşıtı: “*Şimdi bir süre aşağıya doğru yürüyüp, vadi tabanına ineceğiz.*” (G. Dayıoğlu, AK, 161); “*İnin aşağı çabuk! Kahvaltı sofrası sizi bekliyor.*” (Z. Cemali, PK, 114)

2. öna. Bir yere göre daha alçak yerde bulunan: “*Çete üyelerinin oyun parkından yararlanabildiklerini görünce, Atayların oturduğu Yeşil Bayır'dan dört, Aşağı Mahalle'den de beş çocuk geldi.*” (S. Dölek, YB, 60)

- **aşağı yukarı** Tama yakın, yaklaşık olarak: “*Unutmadım, aşağı yukarı şöyle idi.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 11)

→ **yokuş aşığı** *be.* Yokuştan aşığıya doğru: “Araba, yokuş aşığıya indiğinden, dengesini yitirdi.” (G. Dayıoğlu, AK, 152); “Yürüyüş, yokuş aşığıya sürüyordu.” (G. Dayıoğlu, AK, 162)

aşağılamak Küçültücü davranışlarda bulunmak, hor görmek: “Raporları gördük demekle, apaçık yalan söylüyor, hem yarışmacıları, hem de seçici kurul üyelerini aşağılıyorsunuz.” (G. Dayıoğlu, AK, 307); “Kızgınlığınızı haklı görebilirim ama beni aşağılamayın.” (KOZA, İT6DK, 71)

aşama *a.* Varılmak istenen bir amaç için, geçilmesi gerekli adımların her biri, basamak, evre: “Ancak, tam bu aşamada ortaya, öylesine gizemli, öylesine etkileyici bir araştırma konusu çıktı ki!” (G. Dayıoğlu, AK, 9); “Araştırmamızın her aşamasında Türk tarihinin ne kadar köklü olduğunu gösteren bilgilere ulaştık.” (MEB, İT6DK, 48)

aşçı *a.* Yemek pişirmeyi meslek edinen kişi: “En büyük hayalim; büyüme ve sanatçı olmak, daha sonra tam elime mesleği alınca evlenmek ve büyük bir evimin olması o evde aşçıların, hizmetçilerin hepsinin olması.” (E, 6-A, 11); “Aşçılarımızın hizmetçilerimizin onlara bir şeyler ikram etmesi...” (E, 6-A, 11)

aşı *a.* Birtakım hastalıklara karşı bağışıklık sağlamak için vücuda verilen, o hastalığın mikrobuyla hazırlanmış sıvı: “Aşılar keşfedildi.” (G. Dayıoğlu, AK, 157)

âşık *a.* Ar.

1. Bir kimseye ya da bir şeye karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan, tutkun (kimse): “Ama söyleyememiş; çünkü oğlan başkasına âşıkmiş galiba.” (M. Yener, MZ, 197); “Ece'ye âşığım.” (G. Dayıoğlu, AK, 312)

2. Halk içinde yetişen, deyişlerini sazla söyleyen halk ozanı: “Âşıklar diyarı Elbistan ili... / Olur bu mevsimin Bağı İrem'i, / Her çeşmenin üç beş tane güzeli, / Her çiçeğin bir arısı var şimdi.” (MEB, İT6DK, 103)

- **âşık olmak** Aşırı sevmek, tutulmak: “Burada birine âşık mı olmuş ne...” (M. Yener, MZ, 197); “Yıllar sonra öğrenmiş o çocuğun âşık olduğu kızla evlendiğini.” (M. Yener, MZ, 197);

aşılmak *mec.* Birtakım düşünce veya duyguları başkasına zorla benimsetmek: “*Be-ni korkutup sindirerek, suçluluk duygusu aşılayarak uslandırmaya çalışmayın.*” (KOZA, İT6DK, 70)

aşılmak Aşma işine konu olmak: “*Bizim için engeller, aşıldıkça geride kalır.*” (Z. Cemali, PK, 214); “*Kalenin denize bakan duvarları çok yüksek, yüksek olduğu kadar da aşılması güç bir engeldi.*” (M. Önder, ASA, 75)

aşırı *öna.* Alışılan veya dayanılabilen dereceden daha çok: “*Buzul dönemleri yanında aşırı kuraklıklar yaşandı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 163)

aşına *öna.* Bildik, tanıdık: “*Çıkıp baksan Çamlıca'nın başına, / İki kıta bir boğazda aşına... / Karakoç'un gel yorulma boşuna, / İstanbul'u tarif etmek zor şimdi.*” (MEB, İT6DK, 103)

aşk *a.* Aşırı sevgi ve bağlılık duygusu: “*Birbirinizi gerçekten seviyorsanız, aşkınız boşa gitmeyecektir.*” (G. Dayıoğlu, AK, 312); “*Annenin ilk aşkını burada yaşadığını bilmiyordum.*” (M. Yener, MZ, 197); “*Mustafa'nın küçük kalbindeki ilim öğrenme aşkı artık karşılığını buluyor, Mustafa her gün yeni bir şeyler öğreniyordu.*” (MEB, İT6DK, 39)

- **aşk olsun** Beğenilmeyecek bir davranış, tutum karşısında kınama, sitem bildiren söz: “*Ne dediğini anlayana aşk olsun.*” (Z. Cemali, PK, 23); “*Aaa, aşkolsun anne.*” (A. Akal, SG, 19)

→ **Allah aşkına**

aşkın *öna.* Belli bir süreyi aşmış, ötesine geçmiş: “*Yedi yüzyılı aşkın bir fetih olayının destanıyla bugüne dek dillerde yaşamış, Anadolu fetih destanları arasında yerini almış...*” (M. Önder, ASA, 77)

aşmak

1. Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek: “*Hava kararmadan, orman yolunu aşıp, kente varmış oluruz.*” (G. Dayıoğlu, AK, 149); “*Karlı dağlar aştık, dalgalı denizlerin üstünde uçtuk.*” (M. R. Şirin, GSK, 46)

2. Birini, bir şeyi, bir evreyi geride bırakmak: *“İnsanoğlu bu gizilgücü kullanarak, aklın sınırlarını aşan bir evrimle yücelip, sınırsız özgürlüğe kavuşsa!...”* (G. Dayıoğlu, AK, 18); *“Saydam ve ışıklı kabuğun içinde yol alırken, Tan ve Raman, geçtikleri ortamları, beş duyularını aşan, tanımsız duyularla açık seçik algılıyorlardı.”* (G. Dayıoğlu, AK, 299)

3. Aşırı bir durum olmak, aşırı bir duruma girmek: *“Derman istemeye, ilaç bulmaya gelenlerin sayısı binleri aşarmış.”* (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 40); *“Suçumu aşmadığı sürece cezama katlanabilirim”.* (KOZA, İT6DK, 70)

4. (Süre) Geçmek, bitmek, sona ermek: *“Seksen, hatta yüz yaşını aşanların sayısı, azımsanmayacak kadardı.”* (G. Dayıoğlu, AK, 154)

at a. Atgillerden binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan memeli hayvan: *“Hiçbir at onun kadar hızlı koşamaz.”* (M. R. Şirin, GSK, 93); *“Atım rüzgârlarla yarışır.”* (M. R. Şirin, GSK, 93)

- **at koşturmak** At sürmek: *“Önce sinemaya gittik. Bir buçuk saat Teksas'ın bozkırlarında kovboylarla birlikte at koşturduk.”* (Z. Cemali, PK, 108)

ata a.

1. Kişinin geçmişte yaşamış olan büyükleri: *“Atalarımız bu kuşların, bazen insana dönüşüp, halkın arasına girdiğine inanırlardı.”* (G. Dayıoğlu, AK, 156); *“Aramızda gün görmüş, tecrübeli atalarımız: — Siz gövdeye, köke bakın.”* (M. Önder, ASA, 8)

2. Baba: *“Ama, atam anam üstüne yemin ederim ki dediklerim doğru.”* (G. Dayıoğlu, AK, 25)

- **ata yadigarı** Geçmişten kalma: *“Yalnız Çorum bölgesi değil, Kars'tan Edirne'ye kadar yurdumuz karış karış ata yadigarı eski eserlerimizle doludur.”* (M. Önder, ASA, 137)

atanmak Bir göreve getirilmek, atama yapılmak: *“Sinop'a vali olarak atanan Süleyman Bey'in oğlu İbrahim Paşa, Fatih Baba'nın mezarını buldurur.”* (M. Önder, ASA, 77); *“O yıl okulumu bitirip İstanbul'a atandım.”* (KOZA, İT6DK, 23)

ateş a. Far.

1. Yanıcı cisimlerin tutuşmasıyla beliren ısı ve ışık: “Kaçamayanlar ise, ateşe düşmüş gibi çıtır çıtır yanarak, ölüp yere düşermiş.” (G. Dayıoğlu, AK, 23); “Senin dünyan hangi zaman diliminde olursa olsun, suyun ateşinin kaynağındaki gizemi bulmalısın.” (M. Yener, MZ, 10)

2. *mec.* Bir iş yapmak için gereken heyecan, coşku: “22 Haziran 1919'da Amasya'da sarf ettiği ‘Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.’ sözleriyle Kurtuluş mücadelesinin ateşini yakmayı başardı.” (MEB, İT6DK, 42)

• **ateş etmek** Ateşli silahla mermi atmaya başlamak: “Teslim oluyoruz. Ateş etmeyin!..” (A. Kutlu, BKÇ, 49); “Oturuverdim yanlarına, başladım ateş etmeye.” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 19)

• **ateşten gömlek** *mec.* Dayanılmaz, sıkıntılı durum: “Ocaklardan ırak, ateşten gömlek gibi, yakar, yandırır adamı!” (E. C. Güney, EZİ, 175)

→ **bağırına ateş düşmek** *mec.* Sıkıntılı bir duruma düşmek, acı çekmek:

“Anacığının toprağa düştüğü gün, onun da bağırına bir ateş düşmüş, benzine kül elenmiş; gayrı, yüzü güler mi yetimin!” (E. C. Güney, EZİ, 12);

dünyayı ateşe vermek Gözü dönmek, herşeyi yapar duruma gelmek:

“Demek ki, korku dağları beklemiyor, dalları bekliyor, bu gidişle sarayı değil, dünyayı ateşe verecek!” (E. C. Güney, EZİ, 96); **yaylım ateşi** *mec.*

Her yönden, birine birtakım şeyler söylendiği durumlarda kullanılan bir söz:

“Kızcağız böyle iki taraflı bir yaylım ateşine tutulunca, neye uğradığını bilememiş; kanı, iliği kuruyup, olduğu yerde donup kalmış.” (E. C. Güney, EZİ, 18); **yüreğine ateş düşmek** *mec.* Sıkıntılı bir duruma düşmek,

acı çekmek: “Yüreğine bir ateş düştü.” (Z. Cemali, PK, 210)

ateşçi a. Fabrika, vapor, lokomotif vb. ateşle işleyen yerlerde ocaklara kömür atıp ateşin sürekli yanmasını sağlayan kimse: “Her biri ayrı dert, bir ayrı yara, / Uyumazlar makinistle ateşçi.” (M. Önder, ASA, 144)

ateşkes a. *ask.* Savaşan iki kuvvetin karşılıklı olarak savaşı durdurması: “Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'yla ortaya çıkan tehlikeli durumu ilk olarak görüp milletin dikkatini çeken odur.” (KOZA, İT6DK, 34)

ateşlenme a. Ateşlenmek işi: “Askerler, kenarlara konuşlanıp, silahlarını ateşlenmeye hazır hale getirerek, komutanların buyruğunu beklemeye başladılar.” (G. Dayıoğlu, AK, 316)

ateşli öna. Ateşi olan: “Çünkü o sana, dereden tepeden, dumanlı dağlardan, ateşli suların geçip de geldi.” (M. Yener, MZ, 10)

atık a. Üretimden tüketime kadar olan tüm aşamalarda ortaya çıkan ve kullanıcının artık işine yaramayan maddelerin tamamı: “Balıkçı küreklere asıldı, kürekler kıyıdaki onca atık arasında zor işliyordu.” (KOZA, İT6DK, 96)

atılım a. mec. Herhangi bir konuda ilerleme çabası: “Örneğin, her biri çok önemli birer keşif olan, atomun parçalanması, dinamitin ve uranyumun bulunuşu, insanlığın gelişmesi için görkemli atılımlardı.” (G. Dayıoğlu, AK, 7)

atılma a.

→ **temel atılma** mec. Herhangi bir işe başlanmak, girişilmek, bir şeyin gelişmesinin, büyümesinin başlangıcı oluşturulmak: “Yeni ve modern bir devletin temellerinin atılması için çok çalışmak gerekiyordu.” (MEB, İT6DK, 43)

atılmak

1. Atma işine konu olmak: “Öyle ki, pek çok köylü, geçmişte Amerikalılar tarafından, Nagazaki'ye atılan atom bombasından bile, habersizdi.” (G. Dayıoğlu, AK, 153); “Kapının önünde üst üste atılmış bir yığın şarap şişesi vardı.” (S. Ak, PFÇ, 11)

2. Birden bir şeye doğru gitmek, davranışta bulunmak: “Annesi hemen atıldı: ‘Ece, çikolata ablanla ikinizin, ona göre!’ ” (M. Yener, MZ, 7); “Arkadaşım atıldı. ‘Sana hesap mı verecekti?’ ” (Z. Cemali, PK, 109)

3. Saldırmak: “Kınalı, onun sesini duyar duymaz, ok gibi fırlayıp üstüme atıldı.” (Ç. Öner, G, 15); “Bu sırada burçtaki nöbetçilerden biri uyandı, uyku sersemliğiyle üzerine atıldı.” (M. Önder, ASA, 76)

4. Bir işe girişmek: “Bilimsel bir buluş uğruna atıldığımız bu serüven, bilimden kopup, gerçeküstü görüşlerle kuşatılmamıza neden oldu.” (G. Dayıoğlu, AK, 149)

→ **imza atılmak** *meç.* Bir iş başarmak, gerçekleştirilmek: “*TBMM'nin kurduğu düzenli orduyla birçok zaferin altına imza atıldı.*” (MEB, İT6DK, 42); **ortaya atılmak** Söylenmek, ileri sürülmek: “*Ortaya atılan konu: Seçme, seçilme hakları ve askerlik görevidir.*” (KOZA, İT6DK, 36); **tekme atılmak** Ayakla bir yere sertçe vurulmak: “*Üstelik çok da güzel tekme atılır bunlarla.*” (S. Dölek, YB, 59); “*Kedim, gözler dönük birden / Atıldı olduğu yerden. / Miyav... o kim? Beyaz kedi. / Siyah kedi / Sarı kedi.*” (T. Fikret, Şermin, 36)

atım *a.* Atılan bir şeyin gidebildiği uzaklık: “*İyi ama, Allah'ın dağında böyle geceleyecek değiller ya, karanlıklar kavuşmadan yolu tutacak olurlar; zaten arası ne kadar ki, bir kurşun atımı bile yok, hele şu dağı bir aşsalar, ötesi kolay; şehzadenin köşkü, sarayı yamaçlarına dikiliverecek!*” (E. C. Güney, EZİ, 87)

atıştırmak Acele olarak yemek veya içmek: “*Hadi oradan, dedi anneannem kızarak, öyle tost most yoktu o zaman, herkes oturur da yiyeceğini kendi hazırlardı, öyle ayakta abur cubur atıştırmazdı.*” (M. İzgü, ADK, 56)

atkı *a.* Soğuğa karşı boyna, omuzlara, başa veya sırtta alınan örtü: “*Yavrum, sen hâlâ özlemediğini mi düşünüyorsun? Çoktan unutuldun bile. Sahibin çoktaan yeni bir atkı aldı.*” (S. Ak, PFC, 81)

atlama *a.* Saldırma: “*Yalnız kaldığımızda, tıpkı bir kedi gibi gözlerimi kısıyor, üstüne atlamaya hazır bekliyordum.*” (Z. Cemali, PK, 111)

atlamak

1. Bir engeli sıçrayarak veya fırlayarak aşmak: “*Kedim, atlarken arada / İlk darbeyi Rengin yemiş... / Bu da onun hakkı imiş!*” (T. Fikret, Şermin, 36); “*Kitapların üstünde atlayıp zıplamaya başladı.*” (MEB, İT6DK, 10); “*Daldan dala atlar, ağaç deliklerinden kurtçuklar toplar, yaşayıp gidermiş.*” (A. Binyazar, OBTM, 11)

2. Binmek: “*Daha olmazsa atla uçağa göz açıp kapayıncaya kadar ya Doğu'dasın ya Batıda.*” (M. Önder, ASA, 143); “*Öğleden sonra otobüse atladım.*” (MEB, İT6DK, 120); “*Ertesi sabah erkenden, Sümer Yüzbaşı ile*

Asteğmen Raman, cipe atlayıp, doğruca kuşların görüldüğü Beşoluk yöresine gittiler.” (G. Dayıoğlu, AK, 13)

→ **ip atlamak** İpin iki ucunun tutularak çevrilmesiyle, ipe oyunun kurallarına göre vücudun belli yerlerini değdirmeden zıplamak: “Ondan sonra ip atladık.” (EV, 6-A, 27); **tehlike atlamak** Tehlikeli bir durum geçmek: “*Bu yavruları büyükler, bir tehlike karşısında yutarlar; tehlike atladıktan sonra tekrar kusarlarmış.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 15)

atlas a. Ar. Yüzü parlak, sık dokunmuş bir tür ipekli kumaş: “*Atlas perdelerin arasından sızan gün ışığında taht ve beşik parıl parıl yanıyormuş.*” (A. Binyazar, OBTM, 178)

atlatmak *mec.*

1. Zor bir durumun üstesinden gelmek: “*Dilerim bu sınavı da başarıyla atlattırsınız.*” (G. Dayıoğlu, AK, 300)
2. İstenmeyen bir durumu engellemek için çelişkili davranışlarda bulunarak oyalamak, başından savmak: “*Ben telefonu alırken Elife gelebileceğini söylemiştim, ama nasıl olsa atlatacağımızı düşünüyordum.*” (A. Akal, SG, 107)

→ **tehlike(yi) atlatmak** Tehlikeli bir durumdan kurtulmak: “*Gemi bu tehlikeyi atlattıktan sonra kuzeye dümen kırar.*” (M. Önder, ASA, 15)

- ❖ **atlatabilmek** *mec.* Aldatabilmek: “*Yine atlatabiliriz. Bizim randevumuz saat üçte. Elife 'dört' dersek bizden bir saat sonra gelir, biz de yanlış anladığını ve geç kaldığını söyleriz, olur biter.*” (A. Akal, SG, 107)

atlı a. Ata binmiş kişi, binici: “*Yanımızdan atlılar, at falan geçmişti.*” (E, 6-C, 24)

atma a. Atmak işi: “*Cerenimo yanlarına gelmiş, ön ayaklarını Işıl'ın omuzlarına atmaya çalışıyor, sevinç gösterisi yapıyordu.*” (M. Yener, MZ, 103)

→ **kalbi atma** Kalp atışı hızlanma: “*Birden Gilman'ın yanaklarına kan hücum etti, kalbi hızla atmaya başladı.*” (M. Yener, MZ, 195); **tan atma** Gün doğmaya başlama, şafak sökme: “*Lokman Hekim, her sabah, tan atma çağında bahçelere bakan evinin kapısından çıkar çıkmaz Seyhan'a, Ceyhan'a birer*

'Günaydın!' der; kendini, adam boyunu aşan, boy boy, renk renk bolluğa ulaşan bitkilerin içine atarmış." (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 40)

atmak

1. Bir şeyi bir yöne doğru fırlatmak: *"Törelermize göre, başlıklarımızı gökyüzüne atıp tutarken, belleğimiz canlanırmış."* (G. Dayıoğlu, AK, 165)
  2. Bir şeyi yere doğru bırakmak: *"Flütü ırmağa atsa, ne iyi olurdu!"* (S. Ak, PFÇ, 10); *"Ümit ve bunca dağınıklık yetmiyormuş gibi, bir de resim yapıyorum diyerek karaladığı ve buruşturup attığı kâğıt toplarla karşılaştılar."* (A. Kutlu, BKÇ, 95)
  3. Bir yerden başka bir yere götürmek: *"Ümit bir kara gölge gibi içeri girip kendini odasına attı."* (A. Kutlu, BKÇ, 48); *"Güç bela kendini kulübeye atmış ama, akça nineyi görünce, gözlerine inanamamış."* (E. C. Güney, EZİ, 20)
  4. Koymak, bırakmak: *"Kadın, eşeğin üstüne bir heybe atmış."* (A. Binyazar, OBTM, 20)
  5. İstenilmeyen bir şeyi kendi malı olmaktan çıkarmak: *"Kızarsın diye sokağa attım; sen de atmıştın ya..."* (A. Binyazar, OBTM, 93)
  6. (Renk) Koyuluğu azalmak: *"Sahiden rengini mi atıyor?"* (S. F. Abasıyanık, SH, 126); *"İçinden rengi atmış, gözleri yaşlı bir kadın ile yanındaki birkaç erkek indi."* (MEB, İT6DK, 60)
  7. Kovmak, uzaklaştırmak: *"Kurtuluş mücadelesini başlatarak çok sevdiği vatanından düşmanları atmak."* (MEB, İT6DK, 42)
- **adım atmak; boy atmak** Boyu uzamak, boylanmak, gelişmek: *"Bir çocuk resim yapıyor: / Bir dere geliyor sonsuzluktan, akıyor sonsuzluğa, / Dirliğe boy atıyor kıyısında çimenler... / İki ağaç baş başa seyrediyor gökleri, / Yanağından pembeler dökülüyor çocuğun, / Cömert bir yağmur gibi suluyor çiçekleri..."* (MEB, İT6DK, 65); **can atmak** Çok istemek: *"Sultankuş'un anlattıklarından sonra peri kızının sarayını bir an önce görmek için can atıyordum."* (M. R. Şirin, GSK, 46); **cirit atmak** Bir yerde çokça bulunmak, sık dolaşmak ve serbestçe davranmak: *"Çocuğu*

yılanların, çiyenlerin cirit attığı bir yere yalnız gönderiyorsunuz, amma da gamsızsınız...” (M. Yener, MZ, 13); “Ne devler top oynayabilir, ne cinler cirit atabilirmiş.” (E. C. Güney, EZİ, 174); **çığlık atmak** Kulak tırmalayıcı korkunç sesler çıkararak acı acı bağlamak: “Gilman, sevinçle çığlık attı.” (M. Yener, MZ, 196); “ ‘Böcekler, ayağımın dibinde toplanıp gözümün önünde adımın baş harfini yazdılar!’ diye şaşkınlıkla çığlık attı.” (M. Yener, MZ, 103); “ ‘Annem’ diye bir çığlık attı.” (H. N. Canat, BKOV, 124); **dayak atmak** Dövmek: “Bağlamakla kalsa neyse, kızına temiz bir dayak atmış.” (A. Binyazar, OBTM, 90); **demir atmak** den. Gemi çapasını denize salmak: “Geceleri gemilerimiz bir limanda demir atardı.” (S. Ak, PFC, 80); **dikiş atmak** Yarılan veya yırtılan deriyi dikişle bir araya getirip tutturmak: “İz bırakmayan dikişlerden atmışlardı ama annem geç çıkarttı, iz kaldı biraz.” (DK, 6-B, 7); **el atmak** Birisinin işine karışmak, müdahale etmek, zarar vermek: “A derdimin dermanı; ben ne bir dağın gülü, ne bir bağın bülbülüym; seni, beni yaratanın kulu, kuşlar padişahının oğluyum; bu yaşıma dek ne bir ahuya el attım, ne de bir ahu gözüyle elma attım; Üç Turunçların narına yanıp dert üstüne dert kattım.” (E. C. Güney, EZİ, 86); **elini cebine atmak** Bir şey çıkarmak için elini cebine götürmek: “Altay Şen gülümseyerek elini cebine attı.” (A. Akal, SG, 210); **hıçkırık atmak** Hıçkırık atarak hatta bağıra bağıra ağlayarak uzaklaşıyor.” (KOZA, İT6DK, 111); **kahkaha atmak** Yüksek sesle gülmek: “Pamuk Hanım her gelen malzemeyi değerlendiriyordu, gevrek kahkahalar ata ata kesiyor, biçiyor, dikiyordu.” (S. Ak, PFC, 40); “Kalabalık bir izleyici topluluğu da kahkahalar atarak onları seyrediyordu.” (S. Ak, PFC, 8); **kalbi yerinden çıkacak gibi atmak** Çok heyecanlanmak, kalbi çok hızlı atmak: “Tek bildiği kalbinin yerinden çıkacak gibi attığıydı.” (MEB, İT6DK, 59); **kesip atmak** Uzun uzadıya düşünmeden kesin yargıya varmak: “Sümer Yüzbaşı: ‘Bu kuşla ilgili olarak ne biliyorsan anlat,’ diye kesip attı.” (G. Dayıoğlu, AK, 22); **kulak ardına atmak; laf atmak** Üstü kapalı olarak söz söyleyip işittirmek: “O ermiş, erişmiş hatuncuğa karşı öyle ipe sapa gelmez laflar atıp eğirdi ki, dağın taşın bile yüreği parçalandı; ettiği, eylediği yanına kalır mı; maymuna, şebeğe döndü

işte...” (E. C. Güney, EZİ, 22); “*O sırada yanlarına gelen Gökhan çok bilmiş bir havayla onlara laf attı.*” (A. Akal, SG, 112); **ok atmak** Oku fırlatmak: “*Bu gemideki okçu ne kadar ok atsa da deniz canavarını öldüremiyorlar.*” (~~DK, 6-A, 3~~); **ortaya atmak** Söylemek, ileri sürmek: “*Atatürk, gene bir konuyu tartışmak üzere, konuyu açacak bir soru atıyor ortaya.*” (KOZA, İT6DK, 36); **tokat atmak** El ile birinin yüzüne vurmak: “*Tam bu sırada bir dalgayla eski bir postal Süpermen'in yüzüne 'şak' diye bir tokat attı.*” (KOZA, İT6DK, 94); “*Evren o sırada uzun zamandır kafasını kurcalayan bir konuya gözüm getirmiş olmanın sevinciyle yüksek sesle düşüncesini ortaya attı.*” (A. Akal, SG, 204); **tur atmak** Dolaşmak, dolaşıp gelmek, dönmek: “*Başka isteklerim gemide turlamak ve araba sürmek yani tur atmak, dünyayı gezmek.*” (E, 6-B, 15); **(bir şeyi, bir durumu) üstünden/üzerinden atmak** Bir duygunun etkisinden kurtulmak “*İlk şaşkınlığını üstünden atan Yaşar Dede, Postacı Erkan'ın elinden zarfı kaptığı gibi ayağa kalkarak gürlledi.*” (Z. Cemali, PK, 16); “*Seher Hanım şaşkınlığını üzerinden attıktan sonra, kapılarına gelen bu çocuğa, yaptığıının çok ayıp olduğunu, tanımadığı insanlara şaka yapmanın doğru olmadığını söyleyecekti ki, birden duralamıştı.*” (A. Akal, SG, 19); “*Sabahın erken vakitlerindeki şaşkınlığımı ve yabancılığımı üzerimden atıp en dost canlısı hâlime bürünüyorum.*” (MEB, İT6DK, 99); **yabana atmak** Önem vermemek, önemsiz görmek: “*İki, bir demeden kesip yedirirseniz ifakat bulur ama, bu sözümüzü yabana atar da ayak sürürseniz, iflah olmaz, bu dert onu götürür...*” (E. C. Güney, EZİ, 95); **yalan atmak** Yalan söylemek: “*Sen bana niye yalan attın dedim.*” (~~E, 6-C, 26~~); **yüreği güm güm atmak** Çok heyecanlanmak: “*Yukarıda gök gürlmeye görsün, onun bir lokmacık yüreği güm güm atarmış.*” (A. Binyazar, OBTM, 13)

❖ atabilmek

→ adımcık atabilmek

atmosfer *a. Fr. gökb.* Yeri veya herhangi bir gök cismini saran gaz tabakası, hava yuvarı: “*Kuşların, atmosferin derinliklerinde hiç kanat çırpmadan*

uçuşlarıyla, devin soluğuna karşı duruşları arasında bir bağıntı kurmaya çalışıyordu.” (G. Dayıoğlu, AK, 25)

atom *a. Fr. kim. ve fiz.* Bir cismin, özelliklerini yitirmeden bölünebileceği en küçük parça: “*Örneğin, her biri çok önemli birer keşif olan, atomun parçalanması, dinamitin ve uranyumun bulunuşu, insanlığın gelişmesi için görkemli atılımlardı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 7)

- **atom bombası** *a. fiz.* Atom çekirdeklerinin parçalanması sonucu enerji oluşması temeline dayanan bomba: “*Öyle ki, pek çok köylü, geçmişte Amerikalılar tarafından, Nagazaki'ye atılan atom bombasından bile, habersizdi.*” (G. Dayıoğlu, AK, 153)

av *a.* Karada, denizde, gölde veya akarsularda evcil olmayan hayvanları vurma veya yakalama işi: “*Av alanlarını bile, bölümlere ayırmışlar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 167); “*Bir profesör ve uşağı gemide canavar avına çıkarlar*” (DK, 6-A, 1)

- **av köpeği** *a.* Ava yardımcılık etmeye alıştırmış köpek: “*Bunlar, irili ufaklı av köpekleriydi.*” (G. Dayıoğlu, AK, 162)
- **av mevsimi** *a.* Av dönemi: “*Bu yörelere av mevsiminde, avcılar geliyordu.*” (G. Dayıoğlu, AK, 162); “*Av mevsimi yoğun olarak başlamadığı için, avcı barınaklarının bir bölümü boştu.*” (G. Dayıoğlu, AK, 162)
- **ava gitmek** Avlanmak için gitmek: “*Sonra ava gitmesini, eve balık getirmesini söylemişler.*” (G. Dayıoğlu, AK, 166); “*Dedesinin dedesi bir gece ansızın, ‘Ava gidiyorum,’ diyerek yola çıkmış, tam on beş yıl sonra geri dönmüş.*” (S. Ak, PFC, 7)

avaz *a. Far.*

- **avazı çıktığı kadar** *be.* Çok yüksek sesle: “*Camı açar gibi yaparken, sahte kolu araya sıkıştırmış, sonra da canı yanmış gibi avazı çıktığı kadar bağırmağa başlamıştı.*” (A. Akal, SG, 20)

avcı *a.* Avı kendine iş edinen kimse: “*Eski bir avcı olan yaşlı Yola: Ben, kutup kuşağındaki köylerden birinde doğdum.*” (G. Dayıoğlu, AK, 163); “*Bu yörelere av mevsiminde, avcılar geliyordu.*” (G. Dayıoğlu, AK, 162)

- **avcı başı** *a. tar.* Avcıların başkanı: “*Hekimin hakimin bir dediği iki olur mu; bir taşla iki kuşu birden vuran avcıbaşı ne güne duruyor!*” (E. C. Güney, EZİ, 95)

avcılık *a.*

- **avcılık yapmak** Avlanma ile uğraşmak: “*Yaşlanalı beri, avcılık yapamıyorum.*” (G. Dayıoğlu, AK, 169)

avize *a. Far.* Tavana asılan, şamdanlı, lambalı, cam veya metal süslü aydınlatma aracı: “*Babam yukarıya elinde bir avizeyle çıktı.*” (M. İzgi, ADK, 103)

avlama *a.* Avlamak işi: “*Eşi aileyi doyurmak için, balık avlamaya gidiyormuş.*” (G. Dayıoğlu, AK, 166)

avlamak Bir avı diri veya ölü olarak ele geçirmek: “*Eskiden olduğu gibi avladığım ayılarla kurtlarla geyiklerle övünemiyorum.*” (G. Dayıoğlu, AK, 169)

avlanmak (Av hayvanı) Diri veya ölü ele geçirilmek: “*Dericiler, avlanan hayvanların derilerine, ilk işlemi yaparak, bozulmadan fabrikalara ulaşmasını sağlıyorlardı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 162)

avlu *a. Rumca* Bir yapının veya yapı grubunun ortasında kalan üstü açık, yanları çevrili alan: “*Güzel peri kızı sarayın avlusuna doğru yürüdü.*” (M. R. Şirin, GSK, 46); “*Ben ise kuleden avluya doğru yürümeye başladım.*” (M. R. Şirin, GSK, 46)

Avrupa *öz. a. İt.* Dünya üzerinde yer alan dördüncü büyük anakara: “*Türk kadını, 1934'te yapılan anayasa değişikliği ile Avrupa ülkelerinin birçoğundan önce, milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandı.*” (MEB, İT6DK, 47)

avuç *a.* Elin yarı yumulmuş durumu: “*Mehmet çenesini esmer avuçlarının arasına almış, gözlerini dikmiş, kahvehanenin karşısındaki kerpiç bahçe duvarına bakıyordu.*” (M. Yener, MZ, 99)

- **avucunun içine almak** Bir kimseyi baskı ve etkisi altına almak: “*Adam sen de, ben şehzadeyi avucumun içine aldım ya, ko ne derlerse desinler, elin attığı taş uzak düşer!*” (E. C. Güney, EZİ, 94);

- **avuç açmak** Dilenmek, yardım istemek: “*Bu eksiketeğin Allahahtan gayrı kimi, kimsesi yokmuş, muhanete avuç açmaktansa ellerini saçak, saçlarını süpürge eder; alnının teriyle geçinir, gidermiş...*” (E. C. Güney, EZİ, 96)
- **avuç avuç be.** Bol bol, pek çok: “*Feleğin gözü kör olsun, verdiği her güzelliği avuç avuç veriyor; vermediğinden de tırnak tırnak söküp alıyor.*” (E. C. Güney, EZİ, 91)
- **avuç içi kadar be.** Pek küçük, dar: “*Geceleri penceresinin yakınındaki ağaçta tüneyen baykuşların sesini tanırdı; bir de, avuç içi kadar gövdeleriyle bir yandan ötüşürken, bir yandan itişip oynayan serçelerin sesini...*” (A. Akal, SG, 23); “*Birazcık, avuç içi kadar gökyüzü mavisi için, zindanların çatısından, gökdelenlerin penceresinden sızacak bir tutam mavilik için neler vermeyiz?*” (MEB, İT6DK, 117)

→ **bir avuç öna.** Bir avucu dolduracak kadar: “*Sonra da bir avuç kaynamış bulgur doldurdu cebime.*” (Ç. Öner, G, 17); **ele avuca sığmamak** Zapt edememek: “*İkimiz de bir çocuk cıızlığı içinde afacan ve ele avuca sığmazdık.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 9)

avunmak Bir şeyin acısını unutmak için başka bir şeyle uğraşmak: “*‘Adam sen de, ben şehzadeyi avucumun içine aldım ya, ko ne derlerse desinler, elin attığı taş uzak düşer!’ diye avunur ve lakin günün birinde has bahçede bir kuş peyda olur.*” (E. C. Güney, EZİ, 94)

avurt a. Yanağın ağız boşluğu hizasına gelen bölümü: “*...Ağzına bir avuç çivi dolduruşuna, sonra bunları birer birer, İstanbul’da gördüğü maymun gibi avurdundan çıkarıp ayakkabıların altına çabuk çabuk mihlayışına, deri parçalarını pis suya koyup ıslatışına, mundar çanaktaki macuna parmağını daldırıp daldırıp tabanlara sürüşüne, hepsine bakıyordu.*” (KOZA, İT6DK, 19)

- **avurtları çökmek** Çok zayıfladığı yüzünden belli olmak: “*‘Zayıfladı, zayıfladı’ diye diretti kadıncağız. ‘Avurtları çöktü iyice.’*” (S. Dölek, YB, 64)

avutma a. Avutmak işi: “*“Üzülmeyin” diyerek onları avutmaya çalıştı Atay.*” (S. Dölek, YB, 119)

Ay (I) öz. a. gökb. Dünyanın uydusu olan gök cismi: “Birbirlerine de nasıl yaklaşıyorlar; Ay'ın bir parçası o, bir parçası o!” (A. Binyazar, OBTM, 96)

- **ay yıldız** Türk bayrağındaki ayça ve beş ışıklı yıldızdan oluşmuş simge: “Sabah olmasın, günler doğmasın ne çıkar; / Yurda ay yıldızının ışığı yeter.” (MEB, İT6DK, 90)

ay (II) a.

1. Bir ayın herhangi bir gününden ertesi ayın aynı gününe kadar geçen veya yaklaşık otuz gün olarak kabul edilen süre: “Dokuz ay on gün sonra kız, bir oğlan çocuk doğurmuş.” (A. Binyazar, OBTM, 177); “Yıl boyunca üç ay evinde oturduğu görülmemişti Gezgin Neşe'nin.” (Z. Cemali, PK, 18)
2. Yılın on iki bölümünden her biri: “Ama bugün, kasım ayının bu perşembe sabahı farklıydı.” (Z. Cemali, PK, 12); “Küçük Hasan ise temmuz ayının sıcağında birliği ile Maydos'a doğru yürüyordu.” (MEB, İT6DK, 87)

ay (III) ünl. Birdenbire duyulan acı, ağrı, heyecan vb. duygu durumlarını anlatan bir söz: “Onu öyle görünce, kız, ‘Ay!’ diye bağırması.” (A. Binyazar, OBTM, 95); “Canı yandı. ‘Ay...’ diye bağırdı.” (A. Kutlu, BKÇ, 10)

aya a.

→ **el(inin) ayası** Elin bilekle parmaklar arasındaki iç bölümü: “Saçlarının ortası, el ayası kadar sıfır makine ile kesilmiş, alınına perçemler uzatılmıştı.” (KOZA, İT6DK, 19); “Açmak istediği çekmecenin kenarına tornavidanın ağzını yerleştirip, sapına elinin ayasıyla kuvvetlice vurdu.” (H. N. Canat, BKOV, 9)

ayacık a. Küçük ayak anlamında sevgi anlatan bir söz: “Gagası ve ayacıkları pespembe, tüyleri beyazlı karalıydı.” (Ç. Öner, G, 15)

ayak a.

1. Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü: “Kaymamak için, ayaklarına ağaç lifleriyle örülmüş kılıflar geçirip yeniden yola çıktılar.” (G. Dayıoğlu, AK, 161); “Dengemi bulup çıplak ayaklarımla dokundum karnına: ‘Deeeh!’ dedim.” (Ç. Öner, G, 39)

2. Vücutun belden aşağı bölümü: “Okul pantolonunu ayağından çıkartıp yatağın üstüne attı.” (S. Dölek, YB, 12); “Balıkçının üzerinde incecik bir kazağı, ayağında eski bir pantolonu vardı.” (KOZA, İT6DK, 95)
- **ayağa fırlamak** Hızla ayağa kalkmak: “Sesimi duyar duymaz ayağa fırladı.” (Z. Cemali, PK, 109) “Sonra ayağa fırladı.” (Z. Cemali, PK, 217)
  - **ayağa kalkmak** Ayakları üzerinde durmak, dikilmek: “Arabamız köyün meydanında durduğu zaman, çınar altındakiler ayağa kalkarak bizi karşıladılar.” (M. Önder, ASA, 7); “Neden sonra Behçet Amca ayağa kalktı” (S. Dölek, YB, 118)
  - **ayağını yerden kesmek** *mec.* (Birini) Çok sevindirmek: “Çocukların uçurtma şenliği, kuşların süzülüş çılgınlığı, dağların göğe yükselişi ve ayaklarınızı yerden kesip bizi göklere çağıran hafiflik.” (MEB, İT6DK, 117)
  - **ayak bileği** *a. gövb.* Baldır kemikleriyle tarak kemikleri arasında bulunan ayağın arka bölümü: “Elim, Yavuz'un ayak bileğine yapıştı.” (Z. Cemali, PK, 116)
  - **ayak sürümek** Bir işi, yapılabileceği süreden yavaş yapmak: “İki, bir demeden kesip yedirirseniz ifakat bulur ama, bu sözüümüzü yabana atar da ayak sürürseniz, iflah olmaz, bu dert onu götürür...” (E. C. Güney, EZİ, 95)
  - **ayak uydurmak** *mecaz* Kendi gidiş ve davranışını başkasınıninkine benzetmek: “Şehzade her şeyi yapıp yakıştırıp da dönünceye kadar zaten canı su kesilmiş; bir de, davulun sesine ayak uyduracağım diye atını eşindirir mi?” (E. C. Güney, EZİ, 92); “Bana ayak uydurmakta güçlük çekebilirsiniz.” (KOZA, İT6DK, 69)
  - **ayakları yerden kesilmek** Çok sevinmek: “Vay canına! Tabii ya! Sevinçten ayakları yerden kesilmiş, demişti kadın.” (Z. Cemali, PK, 221)
  - **ayakları yere basmamak** Çok sevinçli olmak: “Şehzade de gözünden gözüne emanet etmezken onu orada bırakıp ‘ver elini babam şehri!’ der; demir çarık, demir asa yola düşer, ama sevincinden de ayakları yere basmaz!” (E. C. Güney, EZİ, 88)

- **ayakta be.** Ayağa kalkmış durumda: “*Abdullah Bey bildiklerini anlattı, Ahmet Efendi ayakta, elleri önde bağlı, renkten renge girerek ve dudaklarını ısırarak dinledi.*” (H. N. Canat, BKOV, 15); “*Üstelik evdekiler çoktan yattım sanmışlardı, hâlâ ayakta olduğumu anlamasınlar diye kör karanlıkta yazdım.*” (A. Akal, SG, 9)
  - **ayakta duramamak** Dengesi bozulmak: “*Açmaya çalıştığı halde gözleri kapanıyor, ayakta duramıyormuş.*” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 16)
  - **ayakta durmak mec.** Yıkılmamak, çökmek: “*Ya ayakta durur ya da geçer gider.*” (M. Önder, ASA, 9)
  - **ayakta kalmak mec.** Yıkılmamak, çökmek: “*On beşinci yüzyıldan bu yana gözlemevinin yarı yıkık da olsa, ayakta kalması çok ilginç.*” (G. Dayıoğlu, AK, 24)
  - **ayakta tutmak** (Bir şeyin) Bozulmasına, yıkılmasına, çökmesine engel olmak: “*Peki, baba, kökü ve gövdeyi nasıl ayakta tutabiliriz?*” (M. Önder, ASA, 8); “*Gözün gibi bakar, seversen, sen sevdin mi her çaresini bulursun çınarı ayakta tutmanın ve yüceltmenin; sevmezsen, sahip çıkmazsan, sen de bir balta vurur, çürütürsün.*” (M. Önder, ASA, 9)
  - **ayakucu a. sp.** Ayak parmak uçlarının oluşturduğu dar yüzey: “*Yatağın içinde doğrulamla ayakucumda duran topu görmem bir oldu.*” (Z. Cemali, PK, 114)
  - **ayaküstü be.** Kısa sürede, acele olarak, ayaküzeri: “*Hemşire mektuplarına sevinirken, o da sağlık memuru Musa'yla ayaküstü söyleşirdi.*” (Z. Cemali, PK, 20); “*Ayaküstü anlatamam.*” (H. N. Canat, BKOV, 60)
- **dünyayı ayağa kaldırmak** (Yaptığı işle) Bütün insanlığı çok etkilemek: “*Onlara ışık topu haline gelme, sonra da kuşa dönüşme hünerini veren, gizilgücün niteliğini saptayarak, dünyayı ayağa kaldırabilsek!*” (G. Dayıoğlu, AK, 18); **eli ayağı tutmak** Beden gücü yerinde olmak: “*Hani elim, ayağım tutsa da, çıktığın dala çıkabilsem, iki kemküm eder, bir hoşça vakit geçirirdik!*” (E. C. Güney, EZİ, 90); **ön ayak olmak** Diğerlerine örnek olmak üzere bir işe herkesten önce başlamak: “*Ön ayak olsun da, hakkımı arayayım!*” (Z. Cemali, PK, 216); **yalın ayak öna.** Ayakları çıplak: “*İsa*

yalın ayak, başı kabak; dülger balıklarının yüzlercesinin kaynaştığı denize doğru yürümüş.” (S. F. Abasıyanık, SH, 124)

ayakkabı *a.* Genellikle ayağı korumak için sokakta giyilen, altı kösele, lastik vb. dayanıklı maddelerden yapılan ve ayağa giyilen giyecek: “*Ayakkabılarını çıkarıp ayaklarını İlya'nın soğuk sularına soktular.*” (M. Yener, MZ, 106); “*Atay'ın ayakkabılarını gördünüz mü çocuklar?*” (S. Dölek, YB, 59)

ayakkabıcı *a.* Ayakkabı yapan veya satan kimse: “Eski zamanlarda bir ayakkabıcı yolda yürürken; çok fakir, açlıktan titreyen bir adam görmüş.” (O, 6-B, 591); “Ayakkabıcı nereye gidiyorsun, ne oluyor diye sayıkladı ve adam anlattı.” (O, 6-B, 591)

ayaklandırmak Karışıklığa yol açmak: “*Raman, olup biteni şaşkınlık içinde izlerken, ortalığı ayaklandıran alarm sesleriyle, göreve koşan nöbetçi askerler, olay yerini kuşattılar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 12)

ayaklanma *a.* Yasalara ya da buyruklara karşı gelme, başkaldırma: “*O dönemde Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaların başlaması, Atatürk'ün ulusal duygularının gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.*” (KOZA, İT6DK, 31)

ayaklanmak

1. Ayağa kalkıp gitmeye davranmak: “*Çadıra dönmek üzere ayaklandılar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 297)

2. Hasta, iyileşip yürüyebilir duruma gelmek: “*Ayaksızın ayaklanacağını ne bilsin dedi!*” (A. Binyazar, OBTM, 92)

ayaksız *öna.* Ayağı olmayan: “*Ayaksızın ayaklanacağını ne bilsin dedi!*” (A. Binyazar, OBTM, 92); “*Doğuştan ayaksızlar, kulaksızlar da belki görülmüştür.*” (S. F. Abasıyanık, SH, 66)

ayarlamak

1. Bir işi gerçekleştirmek için önceden tasarlamak: “*Röportajı ayarlamıştı ama dilini tutamayıp hayranından söz etmişti.*” (A. Akal, SG, 107)

2. *mec.* İşleri birbiriyle çatışmayacak veya zamanında bitirecek bir biçimde düzenlemek: “*Şimdi insanlar ziyaretlerini televizyon dizilerine göre ayarlıyor.*” (Z. Cemali, PK, 10)

ayarlanmak Hazır, birbirine uygun duruma getirilmek: “*Her şey ayarlandı. Biletler hazır.*” (G. Dayıoğlu, AK, 152)

ayarlı *öna.* Ayarlanmış, uyumlu duruma getirilmiş: “*Bozkırda hayat onlara bağlı, onlara ayarlıdır.*” (MEB, İT6DK, 122)

aydın *öna.* Kültürlü, okumuş, görgülü, ileri düşünceli (kimse): “*Türk kadını dünyanın en aydın, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır.*” (MEB, İT6DK, 47); “*Okumuş, aydın bir dostumla konuşuyordum; zamanın azlığından yakınıyordu.*” (MEB, İT6DK, 104)

aydınlanmak

1. Aydınlik olmak: “*Çevre birden, kent içindeki şenlik alanından atılan, rengârenk havai fişeklerle aydınlandı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 316)

2. *mec.* İçi açılmak: “*Yüreğinin sakinleştiğini ruhunun aydınlandığını hissedirdi.*” (H. N. Canat, BKOVA, 63)

aydınlatma *a.* Aydınlatmak işi: “*Elektrikle aydınlatmada büyük devrim yaratan ampulü, 1879 yılında, henüz 32 yaşında iken bulmuştu Edison...*” (KOZA, İT6DK, 57); “*Güneşin ilk ışığı, ormanı aydınlatmaya başladı.*” (KOZA, İT6DK, 89)

aydınlatmak *mec.* Bir durumu daha açık, anlaşılır, belirgin duruma getirmek: “*Kitaplarım, ömrümün solmaz çiçekleri! / Sessiz dururlar raflarında, dayanmış birbirine. / Ne ekmek isterler ne su; / Aydınlatırlar derin karanlıkları, usu.*” (KOZA, İT6DK, 116)

aydınlık

1. *a.* Bir yeri aydınlatan güç, ışık: “*Gün aydınlığı umudun sesidir.*” (A. Binyazar, OBTM, 90); “*Şöyle pencerenin önüne git ki, aydınlıkta gözün daha iyi görsün.*” (S. Dölek, YB, 13)

2. *öna*. Işık alan, ışıklı: “*Yan bahçedeki ağaçların dallarında kuşlar cıvıldıyor, doğa güzel ve aydınlık bir güne hazırlanıyordu.*” (A. Akal, SG, 110)

aygın *a.* ve *öna*.

- **aygın baygın** *öna*. Kendinden geçercesine âşık: “*Salkım salkım söğüt, elvan elvan çiçek, buram buram koku, aygın baygın ses...*” (E. C. Güney, EZİ, 177)

aygıt *a.* Belli bir işlevi gerçekleştirmek için yapılmış ve birçok parçadan oluşmuş araç: “*Bu aygıt bir gramofon mu?*” (KOZA, İT6DK, 49); “*Bu aygıtlı insanlar güzel sesleri, şarkıları dinleyecekler.*” (KOZA, İT6DK, 49)

ayı *a. hayb.* Meyve ve bal da yiyen, etçil, iri gövdeli hayvan: “*Eskiden olduğu gibi avladığım ayılarla kurtlarla geyiklerle övünemiyorum.*” (G. Dayıoğlu, AK, 169)

ayıklama *a.* Ayıklamak işi: “*Perdeden süzülen ışığın altında pirinci ayıklamaya koyuldu Atay.*” (S. Dölek, YB, 13)

ayıklamak Bir şeyin içinden, işe yaramayan, gereksiz veya istenmeyenleri ayırıp çıkarmak, temizlemek: “*Günlerden bir gün, yaşlı kadın nohut ayıklarken kendi kendine söylenmiş.*” (A. Binyazar, OBTM, 17)

ayılmak Sarhoşluk, baygınlık vb. bir durumdan kurtulmak, kendine gelmek: “*Adamlar da 'Ayılıyor, çabuk olalım,' diyerek bizi bırakıp aceleyle gittiler.*” (A. Akal, SG, 204); “*Şehzade bir görür bayılır, bir görür ayılır ve daha 'bir yudum su!' demesine kalmaz, bir su verir ona pınardan.*” (E. C. Güney, EZİ, 85)

ayıp *a. Ar.* Toplumun ahlak kurallarına aykırı olan, utanılacak durum veya davranış: “*Yoksa telefon konuşmalarını mı dinliyorsun! Çok ayıp!*” (A. Akal, SG, 10)

ayırmak

1. Bir bütünden bir parçayı herhangi bir amaçla bir tarafa koymak, saklamak: “*Av alanlarını bile, bölümlere ayırmışlar.*” (G. Dayıoğlu, AK, 167)

2. Birbirinden uzaklaştırmak, ayrı tutmak: “*Sevenleri birbirinden ayırıyor, gurbete götürüyordu.*” (M. Önder, ASA, 141)
3. Bir organı bedenden ayırmak, kesmek: “*Al şu kılıcı, bir vuruşta başımı gövdemden ayır; yoksa aynı işi ben yapacağım!*” (A. Binyazar, OBTM, 178)
4. Bir şeyi, çeşitli amaçlarla kümelemek: “*Ablam, ‘Kitapları konularına göre ayır.’ diyor, ama bence bu yöntem, göze hiç de hoş görünmüyor.*” (KOZA, İT6DK, 114)
5. Bir şeyi veya yeri, bir şey veya kimse için kullanımına sunmak: “*Atatürk, Türk Tarih Kurumuna verdiği önemi, düzenlediği vasiyetnamesinde bu kuruma da önemli bir pay ayırarak göstermiştir.*” (MEB, İT6DK, 51)

→ **gözünü ayırmamak** Bir şeye sürekli olarak bakmaktan kendini alamamak: “*Gözlerini kucağındaki bebekten ayıramıyordu.*” (H. N. Canat, BKOV, 61); “*Gözlerini kitaptan ayırmadan bir süre sustu.*” (Z. Cemali, PK, 112); **kendini emekliye ayırmak** Bir işte çalışmaz olmak, işi bırakmak: “*Birkaç yıl önce marangozhanesini kalfasına devrederek kendini emekliye ayırmıştı.*” (Z. Cemali, PK, 15); **yanından ayırmamak** Hep yanında tutmak, uzaklaşmasına izin vermemek: “*Fatma Hanım ise, Ayşe Kadın’ın oğlunu kaybettiği Osman’ın yerine koymuş, Kemal’i yanından ayırmaz olmuştu.*” (H. N. Canat, BKOV, 63)

❖ **ayırabilmek** Ayırma olasılığı veya olanağı bulunmak: “*Yarın için bize bir saat ayırabilir misiniz?*” (A. Akal, SG, 106)

ayırt a.

- **ayırdına varmak** Anlamak, kavramak, bilincine varmak: “*Anneannem o çok sevdiği asansöre bindiğinin ayırdına bile varamadı.*” (M. İzgü, ADK, 102)
- **ayırt etmek** İki ya da daha çok şeyin aralarındaki ayrımı görmek: “*Dev Baba’nın durumu ayırt etmemesi kızı rahatlatmış.*” (A. Binyazar, OBTM, 172)

aylarca be. Çok uzun bir süre: “*Biz küçükken, aylarca süren güneşsiz günlerde yaşlılar, saatlerce masal anlatırlardı.*” (G. Dayıoğlu, AK, 163)

aylık öna. Belirli bir aydan beri var olan: “*Bir altı aylık yavru; dağ geçişinin bronz sırtında şipşak fotoğrafçıya gülümsüyor, bir başkası ağlıyor...*” (S. F. Abasıyanık, SH, 64); “*Gilman çolpan bakışlı, üç aylık köpeği minik Cerenimo'yu kucağına aldı, Perisu'ya gülümsedi.*” (M. Yener, MZ, 198)

ayna a. Işığı yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren, çeşitli maddeler sürülmüş cam: “*Şöyle yan gözle bakıyordum; anneannem eteklerini yukarıya doğru çekiyor, aynada bakıyordu.*” (M. İzgü, ADK, 12); “*Aynaya biraz daha yaklaşım iki derin çukur gibi yansıyan gözlerini seyretti.*” (M. Yener, MZ, 11)

→ **dikiz aynası a.** Arka tarafı görebilmek için, taşıtın içerisinde ön tarafa konulan ayna: “*Otomobiller gibi dikiz aynası olsa arkamı görürdüm.*” (MEB, İT6DK, 15)

aynalı öna. Aynası olan: “*Söylene söylene aynalı dolaptaki kolonyayı aldı ve yemeniye boca etti.*” (Z. Cemali, PK, 216)

aynamsı öna. Aynaya benzer, ayna gibi: “*Bu keçiler, kapkara, beneksiz kara idi; tüyleri yeni otomobil boyası gibi aynamsı bir cila ile kızgın güneş altında, pırıl pırıl yanıyordu.*” (KOZA, İT6DK, 17)

aynı öna. Aralarında ayırım olmayan: “*Hepsi de bu konuda aynı görüşteydiler.*” (G. Dayıoğlu, AK, 160); “*Sanırım, yediğimiz o çeşnili yemeklerin, hep birlikte aynı rüyayı görmemizde etkisi oldu.*” (G. Dayıoğlu, AK, 160); “*Tan ile Raman, aynı delikten girip, hızla yeraltı katmanlarını geçtiler.*” (G. Dayıoğlu, AK, 300)

- **aynı zamanda be.**

1. Hem de, bununla birlikte: “*Aynı zamanda üniversitede öğretim görevlisiydi.*” (G. Dayıoğlu, AK, 19); “*Araba geçişine uygun olmadığı için, aynı zamanda köyün en güvenli, en kalabalık yolu da burasıdır.*” (Z. Cemali, PK, 23)

2. Aynı anda: “*Ümit de aynı zamanda çıkmalıydı ki, okuluna geç kalmasın.*” (A. Kutlu, BKÇ, 6)

ayol *ünl. tkz.* Genellikle kadınlar tarafından seslenmek veya dikkat çekmek için kullanılan bir söz: “Ayol insan bir gazozla, şuncacık bisküviyle oynar mı?” (M. İzgü, ADK, 7)

ayran *a.* Yoğurdun sulandırılıp çalkalanmasıyla yapılan içecek: “Ekmeği heybenin bir gözüne, ayranı da öbür gözüne koymuş.” (A. Binyazar, OBTM, 20); “Bir bakraç ayran, bir orduya yeter, artar bile.” (M. Önder, ASA, 12)

ayrı *öna.* Başka, değişik: “Her biri ayrı renkteki kuşlar bir daire biçiminde evin üzerinde dönmeye başladılar.” (M. R. Şirin, GSK, 10); “Ama Nasrettin Hoca'nın güldürüp düşündürmesinin ayrı bir tadı vardır.” (MEB, İT6DK, 15)

ayrı ayrı

1. *öna.* Birbirinden ayrı olan, değişik: “Böylece tüm mahalleli, yemek artıklarını ayrı ayrı torbalara koyup, üzerlerine istedikleri köpeğin adını yazarak evlerinin önüne bırakmaya başlamıştı.” (A. Akal, SG, 23); “İşte ben de bazen öyle yapıyor, her biri ayrı ayrı yerler hakkında yazılmış kitapları okuyarak oturduğum yerden sanki oraları gezmiş gibi oluyorum.” (MEB, İT6DK, 26)

2. *be.* Her biri ayrı olarak: “Karı, koca, ana, oğul, kardeş, baba hepsi ayrı ayrı kederlenir, ayrı ayrı üzülür.” (S. F. Abasıyanık, SH, 60); “Hepsine ayrı ayrı sarılıyorum.” (O, 6-A, 31)

ayrıca *be.* Ayrı olarak, bundan başka: “Yarın sabah kalkacak olan uçağa binmeden önce, iyi bir otelde, yıkanıp paklanarak, dinlenirsiniz. Ayrıca çoğunuz açsınız.” (G. Dayıoğlu, AK, 149); “Kızlarla şakalaşmaya, gülmeye başladı. Ayrıca, çalışkanlığıyla yalnızca okulda değil, evde de ünlendi.” (Z. Cemali, PK, 106)

ayrıcalıklı *öna.* Ayrıcalığı olan, ayrıcalık tanınan: “Bu yüzden bilim alanında; kuş bilimcilerin ayrıcalıklı bir yeri vardır.” (G. Dayıoğlu, AK, 17)

ayrılık *a.* Birinden uzak düşme, ayrı olma: “Şimdi onlar gurbet türküleriyle gurbeti yudumlarken bir bakıyorsunuz, onlar da yolları kısaltıvermiş,

gurbeti bir yana atmış, sık sık özlemini çektikleriyle yakın oluveriyor, tüm ayrılık gün olup bitiveriyor.” (M. Önder, ASA, 143)

ayrılma a. Ayrılmak işi: “Çocuklar, şu topraklardan ayrılmaya gönlüm bir türlü razı olmuyor.” (MEB, İT6DK, 45); “Cesaretle ve inatla pencerenin önünde durmuştu. Oradan ayrılmaya niyeti yoktu.” (A. Akal, SG, 15)

→ **emekliye ayrılma** Emekli olma: “Önümüzdeki yıl emekliye ayrılmaya karar verdim.” (A. Akal, SG, 214)

ayrılmak

1. Bir yerden, bir kimseden, bir şeyden uzaklaşmak: “Elif geldiğinde onunla birlikte biraz daha oyalanıp Altay Şen’le tanışmasını beklerler, sonra hep birlikte evden ayrılırlardı.” (A. Akal, SG, 111); “Bu altı bilimci, ilk toplantıda buluşmak üzere, vedalaşıp ayrıldılar.” (G. Dayıoğlu, AK, 20); “Bu konuda, her türlü hizmete hazırım, diyerek izin isteyip oradan ayrıldı.” (G. Dayıoğlu, AK, 18)

2. Ayırmak işine konu olmak: “O günkü gündem, tümüyle Akilopanta'lara ayrılmıştı.” (G. Dayıoğlu, AK, 26)

3. Boşanmak: “Yener, anne ve babasının ayrılacağını öğrendiğinde kendini çok mutsuz hissetmişti.” (A. Akal, SG, 13)

ayırım a. Benzer şeyleri birbirinden ayıran özellik: “Yarışmanın birincil koşulu, gerçekleştirilecek olan keşif ya da icatların, ulus, dil, din, ırk, renk ve cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin, tüm insanların yaşam hakkını korumaya yönelik olmasıydı.” (G. Dayıoğlu, AK, 8)

- **ayırımına varmak** Benzer şeyleri birbirinden ayıran özellikleri anlamak: “Çoban, tüyleri dökülünce cascavlak kalan kazın ayırımına bile varmamış.” (A. Binyazar, OBTM, 172)

ayırımsamak Bir şeyi anlamak, bir şeyi görmek, fark etmek: “Gözü etrafı görmeye başlayınca, izleyenler arasında önce annesini, sonra babasını ayırımsadı.” (M. Yener, MZ, 13)

ayrıntı a. Bir bütünün ilk derecede önemli olmayan öğelerinden her biri: “O akşam yemekte anne ve babalar akıllarına gelen her soruyu sordular, olayları en küçük ayrıntısına kadar öğreninceye değin rahat edemediler.” (A. Akal, SG, 216); “Aslında önemli bile değil, çok küçük bir ayrıntı.” (A. Akal, SG, 108)

ayrıntılı öna. Ayrıntısı olan: “Bilim ekibi, gizil enerjinin özelliklerini, insanlığa sağlayacağı evrimi, daha önce ayrıntılı bir raporla seçici kurula sunmuştu.” (G. Dayıoğlu, AK, 306)

aysız öna. Ay ışığı olmayan (gökyüzü, gece): “Uyanır ki tepesinin üstünde aysız, yıldızlı bir gece...” (S. F. Abasıyanık, SH, 61)

ayva a. bitb.

1. Ayva ağacının büyük, sarı renkte, tüylü, mayhoş, dokusu sertçe, ufak çekirdekli meyvesi: “Saka kuşu ötede, ayva ağacında ötüyordu.” (S. F. Abasıyanık, SH, 9)
2. Gülgillerden çiçekleri iri ve pembe orta yükseklikte bir ağaç: “Ayva yaprağı, gül yaprağı, yüksük otları, ıspanaklar, her yeşil göz, her bitkice söz ona.” (İ. Z. Burdurlu, ÜE, 42)

ayvasız öna. Ayva meyvesinin bulunmadığı (ağaç): “Bundandır, bahçenin taşı, toprağı bu hatuncuğu ayaklarının sesinden tanırmiş; çiçekler en güzel renklerini ona gösterir; en tatlı kokularını ona saklarmış; meyvasız, ayvasız ağaçlar bile, bütün sırlarını ona söyler (E. C. Güney, EZİ, 178)

az

1. öna. Nicelik, nitelik, güç, süre, sayı bakımından çok olmayan: “Arabayı az ilerdeki boş arsaya doğru sürerken camı indirip çocuklara seslendi.” (A. Akal, SG, 114); “Köylüler, az ötemizdeki minderde oturan ak sakallı bir ihtiyara baktılar.” (M. Önder, ASA, 7)
2. be. Alışılmış olandan, beklenenden veya gerekenden eksik olarak: “Çok çalışıp az uyuyordum.” (G. Dayıoğlu, AK, 166); “Yemekte çok az konuşması Yener'in dikkatini çekti.” (A. Akal, SG, 107)

- **az daha be.** Az kalsın, neredeyse: “Az daha küçük dilini yutacaktı postacı.” (Z. Cemali, PK, 19)
- **az kalsın** Bir işin gerçekleşmesi beklenirken gerçekleşmemesi durumunda kullanılan bir söz: “Sürmegöz tökezleyiverince az kalsın ayran bakracını düşürüyordum elimden.” (Ç. Öner, G, 39)
- **az sonra be.** Kısa bir süre sonra, birazdan: “Az sonra tam istediği gibi kuytu bir yer buluyor.” (KOZA, İT6DK, 111); “Annem babam hazırlanmışlardır, düğüne gideceklerdir az sonra...” (M. İzgü, ADK, 8)

→ **en az** Daha azının olmasının olanaklı ve olasılıklı olmadığı durumlarda kullanılan bir söz: “Hepsi en az bir fablimi bilir.” (MEB, İT6DK, 14); “Yaşınız en az kırka varmıştır.” (MEB, İT6DK, 104); **en azından be.** Hiç olmazsa: “Zaten onlar en azından son elli yıldır, dünyanın hiçbir yerinde görülmedi.” (G. Dayıoğlu, AK, 17)

azalma a. Azalmak işi: “O sırada kapının dışında konuşmalar azalmaya, topuk sesleri uzaklaşmaya, ışıklar bir bir kapanmaya başlamıştı.” (S. Ak, PFC, 82)

azalmak Az denecek bir düzeye inmek ya da eskisinden az duruma gelmek, eksilmek: “Amerika Birleşik Devletleri rezervlerini yıllar önce kullanmaya başladı, kendi topraklarından çıkarabileceği miktar gittikçe azalıyor.” (M. Yener, MZ, 94); “Sözünüzü tutmayınca sizlere güvenim azalıyor.” (KOZA, İT6DK, 69); “Ancak birbirinize saygı ve sevginizin azaldığını görmek, beni yaralar ve sürekli tedirgin eder.” (KOZA, İT6DK, 69)

azaltmak

1. Az denecek bir düzeye indirmek ya da eskisinden az duruma getirmek, eksiltmek: “Özür dileyişiniz size olan sevgimi azaltmaz, tersine beni size daha çok yaklaştırır.” (KOZA, İT6DK, 72)
2. Etkisini yitirmesine neden olmak, hafifletmek: “Tan’ın bu yorumu, bilim ekibine egemen olup, onları mutsuz kılan ikilemin etkisini azalttı.” (G. Dayıoğlu, AK, 149)

azar a. Far.

- **azar işitmek** Azarlanmak, paylanmak: “Böylece bizler de azar işitmekten kurtuluruz.” (A. Akal, SG, 211)

azarlama a. Azarlamak işi: ‘Seni hiç anlamıyorum, Yaşar,’ diyerek başlıyordu azarlamaya.” (Z. Cemali, PK, 107)

azarlamak Sert ve kırıncı söz söylemek, paylamak: “Kaşlarını çatarak, ‘Nereden çıktı bu tartışma?’ diye azarladı hepsini.” (S. Ak, PFC, 82)

azgın öna.

1. Çok yaramaz (çocuk): “Azgın şeyler, ne olacak!.. İnin aşağı çabuk! Kahvaltı sofrası sizi bekliyor.” (Z. Cemali, PK, 114)
2. Şiddetli (acı): “Gece yarısı tatlı uykudan azgın bir diş ağrısı ile uyanmayı bir hayal edin hele!” (S. F. Abasıyanık, SH, 67)

azıcık

1. öna. Çok az, biraz: “Azıcık peynir ekmek yemiş, bir bardak ılık süt içmiş, üstüne birkaç saat kestirmişti.” (Z. Cemali, PK, 210)
2. be. Kısa bir süre: “‘Kargabaş azıcık beklesin,’ diye düşündü Tık Tık Yaşar.” (Z. Cemali, PK, 209)

azık a. Gereken yiyecek ve içecek şeyler: “Öğleye doğru babamın azığını götürmek için Sürmegöz'e binip yola çıktım.” (Ç. Öner, G, 37)

azılı öna. Yılmayan, baş edilmesi zor olan (kimse): “Onlar üstlerine gelen ev sahiplerini yaralayan cinsten azılı suçlulardır.” (A. Kutlu, BKÇ, 50)

azımsanmak Az görülerek beğenmemek: “Seksen, hatta yüz yaşını aşanların sayısı, azımsanmayacak kadardı.” (G. Dayıoğlu, AK, 154)

azim a. Ar. Bir işteki engelleri yenme kararlılığı: “Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.” (MEB, İT6DK, 42); “Şüphesiz azminiz, ahlakınız ve zekânınızla Türkiye Cumhuriyeti'ni geleceğin en parlak yıldızı hâline getireceksiniz.” (MEB, İT6DK, 43)

azimli öna. Bir işteki engelleri yenme kararlılığı olan: “Böylesi kararlı ve azimli bir insan neyi başaramazdı ki?” (MEB, İT6DK, 40)

aziz öna. Sevgide üstün tutulan, ulu: “*Bunu yaparken de muhakkak sizin bugünlere ulaşmanızı sağlayan Atatürk'ün ve bütün şehitlerimizin aziz hatırasına hep saygı göstereceksiniz.*” (MEB, İT6DK, 43)

azlık a. Az olma, yetmeme durumu: “*Okumuş, aydın bir dostumla konuşuyordum; zamanın azlığından yakınıyordu.*” (MEB, İT6DK, 104)

azma a.

- **adamdan azma** Davranış ve söylemleri kınanan, yoldan çıktığı düşünülen kimse için kullanılan küçültücü, aşağılayıcı bir söz: “*Sus, adamdan azma; sen de mi söz sahibi oldun, sebebin asıl büyüğü sensin, sen!*” (E. C. Güney, EZİ, 22)

azmak Yara, hastalık; etkili, tehlikeli duruma gelmek: “*'Ağrılarım azdı,' diye selamsız sabahsız konuşmaya başladı.*” (Z. Cemali, PK, 21)

Azrail öz. a. Ar. dinb. Tanrı buyruğu ile insanların canını almakla görevlendirilen melek: “*Tanrı bu içli yakarışlara karşılık Azrail'e: 'Şahbaz oğulları için canlarına kıyamayan o iki yaşlı ana babanın canlarını al.' dedi.*” (M. Önder, ASA, 12)

5. BÖLÜM: SONUÇLAR

Sözlük yazımı, uzmanlık isteyen bir “metin yazarlığı” türüdür. Sözlük metnini yapılandırmak için yalnızca kaynak taraması yapmak yeterli değildir. Sözlük metni, bütüncül bir anlayışla ve düzeye uygun bir biçimde hazırlanmalıdır.

Düzeğe uygun sözlüklerin hazırlanması, yapılandırmacı yaklaşımın da gerektirdiği bir durumdur. Değişik düzeylere uygun sözlüklerin hazırlanması; sözlükbilim uzmanı, öğretmen, gelişim psikoloğu, görsel tasarımcı vb. alan uzmanlarıyla işbirliği yapılması gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Tarafımızdan hazırlanan çalışmanın, sınırlılıklarımız göz önüne alındığında; “genelleyici” olmaktan çok, konuyla ilgili anlayış değişikliği getirmesi bakımından “öncü” nitelikte olduğu söylenebilir. Bu araştırma, izlenen yöntem ve uyulan ilkeler bakımından, diğer sınıf düzeylerindeki sözlükleri hazırlamak için de model oluşturabilecek niteliktedir.

Araştırma sürecinin sonunda, nitelikli bir düzey sözlüğünün hazırlanabilmesi için göz önünde bulundurulması gereken noktalar belirlenmiş ve aşağıda sıralanmıştır:

1. Öncelikle, hedef kitle olarak belirlenen çocukların sahip oldukları etkin ve edilgin sözcükleri öğeleri çeşitli etkinliklerle saptanmalı ve çocukların sahip oldukları “okuma sözcükleri”, “dinleme/izleme sözcükleri”, “yazma sözcükleri” ve “konuşma sözcükleri” ayrı ayrı sıralanmalı ve geniş bir dizelge oluşturulmalıdır,
2. “Çocuğa görelilik” ilkesi öncelenecek hazırlanan yazınsal nitelikli yapıtlar, çocukların kullandığı ders kitapları taranmalı, buradaki sözcükleri öğelerinin anlaşılabilirliği, her düzeye göre ayrı ayrı uygulamalarla saptanmalıdır,
3. Çocukların kişisel sözcükleri öğeleri ile düzeye uygun yapıtlardan elde edilen sözcükleri öğeleri ortak bir “sözcük havuzu”nda toplanmalı ve buradaki dil malzemesi başta ABD olmak üzere, Avrupa ülkelerindeki benzerleriyle karşılaştırılmalı ve uzman görüşleri doğrultusunda bir dizelge hazırlanmalıdır,

4. Bulgulanan bütün sözcükleri “sıklık” ve “yaygınlık” ölçütlerine göre sıralanmalı ve elde edilen bütün dizgeler ders kitabı hazırlayıcıları, çocuk kitabı yazarları ve sözlük hazırlayıcıları ile paylaşılmalıdır.

6. BÖLÜM: ÖNERİLER

6.1. ARAŞTIRMA SONUÇLARINA DAYALI ÖNERİLER

- Düzeye uygun olarak çeşitli özel alan sözlükleri (terim ve kavram sözlükleri) hazırlanabilir,
- Sözcük bilgisi öğelerini belirleme aşamasında bilgisayar yazılımlarının kullanılmasında ve sözlük tasarımı konusunda bilişim teknolojilerinden yararlanılabilir,
- Oluşturulan sözcük bilgisi öğelerini içeren dizelge; ders kitabı hazırlayıcılarının, metin yazarlarının ve öğretmenlerin kullanımına açılabilir.

6.2. İLERİDE YAPILABİLECEK ARAŞTIRMALARA YÖNELİK ÖNERİLER

- Değişik düzeyler için sözlükler hazırlanabilir,
- İkinci dil ediniminde Avrupa Dil Portfolyosu'nda belirtilen düzeylere uygun olarak tek dilli ve iki dilli sözlükler hazırlanabilir,
- Sözcük bilgisi öğelerinin belirlenmesi amacıyla Türkiye genelinde, bütün bölgeleri kapsayıcı biçimde araştırmalar yapılabilir,
- Sözlüklerin tasarım ve içerik bakımından taşıdığı niteliklerin ortaya konulması için “Sözlük Değerlendirme Ölçütleri” oluşturulabilir,
- Sözlüklerin sonuna, içerikteki sözcük bilgisi öğelerinin anlaşılabilirlik düzeylerinin ölçüldüğü çeşitli ölçekler konulabilir. Sonraki baskılar için, buradaki bulgular geribildirim niteliği taşıyacak ve sözlükler güncellenirken göz önünde bulundurulması yararlı olabilecektir,
- Okul sözlükçülüğünde; geleneksel sözlüklerin dışında, öğrencilerin de sürece etkin olarak katılabilmeleri için etkileşimli sözlüklerden ve “görüntülü sözlük”lerden yararlanılabilir. Görüntülü sözlükte; kavramların tanımlarını

bilgisayar aracılığıyla “video”larla desteklemek öncelenmektedir. Örneğin; “at yarışı” kavramı için, at yarışının “video”suyla anlatım yapılmaktadır. Ayrıca görüntülü sözlükte; öğrencilerden doğrudan yararlanılarak, onların görüntülerini ve seslerini kaydeden bir bilgisayar yazılımına da aktarma yapılmaktadır. Görüntülü sözlük sürecine öğrenciler de etkileşimli olarak katılarak kendi öğrenmelerine katkı sağlama olanağı bulmaktadırlar. Öğrenciler, sözlüğe yeni sözcükler önerebilmekte ve okudukları metinlerden sözcüklerle ilgili örnek tümceleri bilgisayara aktarabilmektedirler. Kavramların tanımlarını yaparken, öğrenciler ses ve görüntülerini kaydetme, geriye dönüşler yapma ve girdileri düzenleme olanağına sahip olmaktadır. Görüntülü sözlük, bir bakıma etkileşimli sözlük işlevi kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

- * Abasıyanık, S. F. (2010). *Seçme Hikâyeler* (14. Bs.). İstanbul: YKY.
- * Ak, S. (2010). *Penguenler Flüt Çalamaz* (10. Bs.). İstanbul: Can Sanat Yay.
- * Akal, A. (2010). *Süper Gazeteciler* (11. Bs.). İzmir: Uçanbalık Yay.
- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük. *Türk Dili*, C. XCVIII, S. 698, 162-169.
- Akbayır, S. (2010). *Çocuğum Neyi Okumalı?* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Akçay, E. (2009). *100 Temel Eser'in Kelime Kazanımı Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bolu.
- Aksan, D. (2003a). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)* (3. Bs.). C. 1. Ankara: TDK Yay.
- Aksan, D. (2003b). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, (3. Bs.). C. 3. Ankara: TDK Yay.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Akyol, H. (2007). Okuma. *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. A. Kırkkılıç ve H. Akyol (Editörler). s. 15-48. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Akyol, H. ve Temur T. (2007). Kelime Hazinesinin Geliştirilmesi. *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. A. Kırkkılıç ve H. Akyol (Editörler). 195-232. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Akyol, H. (2006). *Türkçe İlk Okuma Yazma Öğretimi* (5. Bs.). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Apaydın, N. (2010). *6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Söz Varlığı Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İstanbul.

---

* Yıldız ile imlenmiş kaynaklar, üzerinde çalışma yapılan kaynakları göstermektedir. Metin içinde, üzerinde çalışılan kaynaklara yapılan göndermelerin önüne yıldız imi konmaz.

- Aslan, C. (2006), *Yazınsal Nitelikli Çocuk Kitaplarının Çocuğun Okuduğunu Anlama ve Yazılı Anlatım Becerilerine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Aslan D., A. (2010). *Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü: Afyonkarahisar.
- Ateş T. (2003). *Örneklili Türkçe Sözlük İlköğretim İkinci Aşama (3. Bs.)*. Ankara: Esen Yay.
- Avkapan, A. (2006). *Orta Öğretim 11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında Kelime Hazinesinin Öğretimi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Baş, B. (2006). *1985-2005 Yılları Arasında Çocuk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Tahkiyeli Metinlerin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bayram, İ. (2007). *9. Sınıf Türk Edebiyatı Kitabının Öğrencilerin Kelime Hazinesine Katkısı Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum.
- *Binyazar, A. (2008). *On Beş Türk Masalı (4. Bs.)*. İstanbul: Can Sanat Yay.
- Boz, E. (2006). Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu. *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, G. Gülsevin ve E. Boz (Editörler). 1-44. Ankara: Gazi Kitabevi.
- *Burdurlu, İ. Z. (2010). *Ülkemin Efsaneleri (8. Bs.)*. İzmir: Tudem.
- Calp, M. (2010). *Özel Öğretim Alanı Olarak Türkçe Öğretimi (4. Bs.)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- *Canat, H. N. (2009). *Bir Küçük Osmancık Vardı (20. Bs.)*. İstanbul: Timaş Yay.
- *Cemali, Z. (2010). *Patenli Kız (16. Bs.)*. İstanbul: Gümüşîği Kitaplığı.
- Çebi Y. ve Varlıklar Ö. (2006). Türkçe Derlem Oluşturmada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Bilgisayar Destekli Dil Bilimi Çalıştayı Bildirileri 14 Mayıs 2005*. B. T. Aksu (Düzenleyen). 55-69. Ankara: TDK Yay.

- Çıplak, M. (2005). *Uşak Merkez İlköğretim 5.,8. ve 11. Sınıflarının Yazılı Kelime Hazinesinin Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Afyonkarahisar.
- Çotuksöken, Y. (2009). *Dilce*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Çotuksöken, Y. (2002). *Türkçe Üzerine I Denemeler ve Eleştiriler*. Ankara: Papatya Yayıncılık.
- *Dağlarca, F. H. (2010). *Balina ile Mandalina* (5. Bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- DamlaSoft (t.y.) *Sözlük Canavarı* [Bilgisayar Yazılımı]. İstanbul: DamlaSoft.
- *Dayıoğlu, G. (2009). *Alacakaranlık Kuşları* (5. Bs.). İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- Dayıoğlu, G. (2000). Çocuk Kitaplarında Eğitsellik. *1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu*. S. Sever (Yay. Haz.). 522-535. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve Tömer Dil Öğretim Merkezi Yayınları.
- Dil Derneği (2008). *Sözcük Bahçesi* (Haz.: A. Kutlu). Ankara: Cumhuriyet Kitapları.
- Dil Derneği (2005). *Türkçe Sözlük*, (2. Bs.). Ankara.
- Dil Derneği (t.y.). *Türkçe Sözlük*.
<http://www.dildernegei.org.tr/TR/Sozluk.aspx?F6E10F8892433CFFAA6A849816B2EF2F7BB170F57409B3>
- Doğan, A. (2008). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yay.
- *Dölek, S. (2009). *Yeşil Bayır* (4. Bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Eğitim Sen (2010). *2010 Kitap Kataloğu İlköğretim Çocuk Edebiyatı*, İstanbul: Eğitim Sen Yayınları.
- Ekmen, H. (2009). *2005 Programına Göre Hazırlanan 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabının Söz Varlığı Bakımından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Afyonkarahisar.
- Eminoğlu, E. (2010). *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Sivas: Asitan Yay.

- Erkul, A. B. (2008). *İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Kitaplarındaki Olaya Dayalı Metinlerin Öğrencilerin Söz Varlığını Geliştirmedeki Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İzmir.
- *Fikret, T. (2005). *Şermin*. İstanbul: Bilge Sanat Yapım Yay.
- Göğüş, B.(1996). *Benim İlk Sözlüğüm*. Ankara: Üner Yayınları.
- Göğüş, B. (1983). Anadili Eğitim Programlarının Niteliği. *Türk Dili*, S. 379-380, 40-48.
- Göğüş, B. (1978). *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*. Ankara: Gül Yayınevi.
- Göktürk, A. (2002). *Sözün Ötesi* (3. Bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göz, İ. (2003). *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yay.
- Güneş, F. (2007). *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- *Güney, E. C. (2010). *Evvel Zaman İçinde* (3. Bs.). İstanbul: Nar Yay.
- Güneyli, A. (2010). Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Sözcüksel Görünümü. *Türkçe Ders Kitabı Çözümlemeleri*. 157-189. Hakan Ülper (Editör). Ankara: Pegem Akademi Yay.
- Halliday, M. A. K. and Yallop, C. (2007). *Lexicology A Short Introduction*. London: Continuum.
- Hartmann, R. R. K. and James G. (2002). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.
- Hartmann, R. R. K. (1983). *Lexicography: Principles and Practice*. London: Academic Press.
- Hatch, E. and Brown C. (1995). *Vocabulary, Semantics, and Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Houghton Mifflin Company. (1977). *The American Heritage School Dictionary*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- İnce, A. Ö. (2008). “100 Temel Eser”in Çocuk Edebiyatının Temel İlkeleri Bağlamında İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- İpekçi, A. (2005). *İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Kelime Serveti Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bolu.
- *İzgü, M. (2008). *Anneannem Dans Kraliçesi* (9. Bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Jackson, H. (2002). *Lexicography An Introduction*. London: Routledge.
- Kantemir, E. (1995). *Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Karadağ, Ö. (2005). *İlköğretim I. Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Kavcar, C. (1999). *Edebiyat ve Eğitim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kavcar, C., Oğuzkan F. ve Sever S. (2005). *Türkçe Öğretimi Türkçe ve Sınıf Öğretmenleri İçin*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kaya, C. (2006). Cibakaya 2.2 [Bilgisayar yazılımı]. Ceval Kaya'nın Kişisel Sitesi, <http://www.cevalkaya.com/> adresinden erişilebilir.
- Kaya, N. (2007). *Okul Sözlüklerinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İstanbul.
- *Koza (2010). *İlköğretim Türkçe 6 Ders Kitabı*. Ankara: Koza Yayınları.
- Kurudayıoğlu, M. (2005). *İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Kutlu A. H. (2006). *MEB İlköğretim 6, 7. ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerin Söz Varlığı Açısından Değerlendirilmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İstanbul.

- *Kutlu, A. (2008). *Başı Kuşlu Çocuk* (5. Bs.). Ankara: Bilgi Yay.
- Milli Eğitim Bakanlığı (1981). Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı. *Tebliğler Dergisi*, S. 2098.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6, 7, 8. Sınıflar)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2008). *İlköğretim Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı* (3. Bs.). İstanbul: Feza Gazetecilik.
- *Milli Eğitim Bakanlığı (2010). *İlköğretim Türkçe 6 Ders Kitabı*. (5. Bs.). Ankara: MEB Yayınları.
- Nas, R. (2002). *Örneklerle Çocuk Edebiyatı*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Oğuzkan, F. (2005). Türkçe Öğretiminde Amaç ve İlkeler. Kavcar C., Sever S. ve Oğuzkan F. *Türkçe Öğretimi Türkçe ve Sınıf Öğretmenleri İçin*. Engin Yayınevi. Ankara.
- Oğuzkan F. ve Torunoğlu S. (2005). *İlköğretim Yeni Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Kültür Yay.
- Okur, A. (2007). *Serbest Okuma Etkinliğinin Öğrencilerin Sözcük Hazinesi ve Kavram Gelişimine Etkisi (Meb Tarafından İlköğretim II. Kademe Öğrencilerine Önerilen 100 Temel Eser Örneğinde)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İstanbul.
- *Önder, M. (2007). *Aldı Sözü Anadolu* (2. Bs.). Ankara: Elips Kitap.
- *Öner, Ç. (2009). *Gülibik*. (13. Bs.). İstanbul: Can Sanat Yay.
- Öz, M. F. (2006). *Uygulamalı Türkçe Öğretimi (Yeni Programa Göre Geliştirilmiş)* (3. Bs.). Ankara: Anı Yay.
- Özbay, M. (2006). *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri I*. Ankara: Öncü Kitap.
- Özcan, E. (2006). *Başlangıç Düzeyi Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi İçin Sözlükçe Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Özdemir, E. (1983). Anadili Olarak Türkçe Öğretimi. *Türk Dili*, 379-380, 18-30.

- Özdemir, E. (1987). *İlkokul Öğretmenleri İçin Türkçe Öğretimi Kılavuzu* (3. Bs). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Özdemir, E. (2003). *Sözcük Sözcük İçinde*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Pilav, S. (2008). *Üniversite Birinci Sınıf Öğrencilerinin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Prentice Hall Press (1989). *Webster's New World Dictionary for Young Readers* (3rd). New York: Prentice Hall Press.
- Püsküllüoğlu A. (2009). *İlköğretim Türkçe Sözlük* (15. Bs.). Ankara: Arkadaş Yay.
- Püsküllüoğlu, A. (2005). *Öğrenciler İçin Resimli Türkçe Sözlük*. (3. Bs.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Sağır, M. (2002). *İlköğretim Okullarında Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, Ankara: Nobel Yayın.
- Sayan, P. (2005) *11-14 Yaş İçin Hazırlanan Okul Sözlüklerinde Tanımlar Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İstanbul.
- Serarslan, N. (2010). *Konya Ereğli Atatürk İlköğretim Okulu 6. Sınıf Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Serhat Yay. (t.y.). *6.7.8. Sınıflar İçin Türkçe Sözlük*. İstanbul: Serhat Yay.
- Sever, S. (2004). *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sever, S. (2008), *Çocuk ve Edebiyat* (4. Bs.). İzmir: Tudem Yayınevi.
- Sever, S. (2009). Çocukların Edebiyatının Çocuğun Gelişim Sürecindeki Yeri ve Önemi. *İlköğretimde Çocuk Edebiyatı* Z. Güneş (Editör). (2. Bs.). 1-38. Anadolu Üniversitesi.
- Sever, S., Kaya Z. ve Aslan C. (2008) *Etkinliklerle Türkçe Öğretimi*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

- Şirin, M. R. (1994). Çocuk Edebiyatı Nedir? 99 Soruda Çocuk Edebiyatı. M. R. Şirin (Haz.). 9-10. İstanbul: Çocuk Vakfı Yay.
- *Şirin, M. R. (2009). *Guguklu Saatin Kumrusu* (6. Bs.). Ankara: Kök Yay.
- Tahiroğlu, T. (2006). Sözlük Bilimi ve Bilgisayar Uygulamaları. *Bilgisayar Destekli Dil Bilimi Çalıştayı Bildirileri* 14 Mayıs 2005. B. T. AKSU (Düz.). 89-98. Ankara: TDK Yay.
- TDK (2005). *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- TDK (2005). *Türkçe Sözlük* (10. Baskı). Ankara: TDK Yay.
- TDK (t.y.). *Güncel Türkçe Sözlük*.
<http://tdk.org.tr/TR/Genel/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=>
- TDK (t.y.). *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu* [Bilgisayar Yazılımı]. Ankara: TDK Yay.
- Tekin, H. (t.y.). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (13. Bs.). Ankara: Yargı Yay.
- Temur, T. (2006). *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Yazı Dilindeki Kelime Hazineslerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Topaloğlu, A. (2010). Türkçe’de Genel ve Özel Sözlükler ile Sözlük Yazımı. *Türkiye’de ve Dünya’da Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu Bildirileri* 4-6 Kasım 2010. 25-27. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.
- Tosunoğlu, M. (1998). *İlköğretim Okuluna Başlayan Öğrencilerin Okuma – Yazmayı Öğrenmeden Önceki Kelime Serveti Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Tuğlacı, P. (1995). Sözlükçü. *Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük*. (8. Bs.). C. 5. İstanbul: ABC Kitabevi.
- Tuğlacı, P. (1995). Sözlükçülük. *Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük* (8. Bs.). C. 5. İstanbul: ABC Kitabevi.

- Uçan, H. (2005). ‘Çocuk Kadar Saf’, Temiz Olabilmek/Kalabilmek, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, 9/104-105, 18-23.
- Usta H. İ. (2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. C. 46, S. 1, 223-242.
- Utku, G. (2005), Sanal Çocuk Ortamları ve Edebiyat. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Çocuk Edebiyatı Özel Sayısı*, C. 9, S. 104-105, 55-57.
- Uzun, L. (2006). Neden Anadili Öğretimi? Nasıl Bir Anadili Öğretimi? http://modersmal.skolutveckling.se/turkiska/P%20E%20D%20A%20G%20O%20J%20I%20K%20%20%20K%20O%20S%20E/neden_anadili_ogreti_mi.htm#top. (ET.: 11.04.2011)
- Uzun, N. E. (1998). *Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*. Ankara.
- Ülgen, G. (2004). *Kavram Geliştirme* (4. Bs.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ülper, H. (2010). *Okuma ve Anlamlandırma Becerilerinin Kazandırılması*. Ankara: Nobel Yay.
- Ünsal, H. (2005). *İlköğretim 5. ve 8. Sınıflar ile Ortaöğretim 11. Sınıfların Sözlü Anlatımdaki Aktif Kelime Hazinesi / Afyon Merkez Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Afyonkarahisar.
- Van Dale (2008). *Junior Vergelijkingen-woordenboek*. Utrecht – Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Van Dale (2007). *Junior Woord-geschiedenis boek*. Utrecht – Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Van Dale (2006). *Basis-woordenboek Nederlands*. Utrecht – Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Van Dale (2005). *Basis-spelling-gids*. Utrecht – Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Yağmur, K. (2010). Türkçe Ders Kitaplarının Üst Düzey Bilişsel Becerileri Geliştirme Yeterliliği. *Türkçe Ders Kitabı Çözümlemeleri*. H. Ülper (Editör.). 191-219. Ankara: Pegem Akademi Yay.

- Yalçın, A. (2006). *Türkçe Öğretim Yöntemleri* (2. Bs.). Ankara: Akçay Yayınları.
- Yalçın, S. K. (2005). *İlköğretim 1. ve 5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığı Unsurlarının Eğitsel Açından Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Elazığ.
- Yangın, B. (2005). Ders Kitaplarına Yardımcı Materyaller. Ö. Demirel ve K. Kıroğlu (Editörler). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*. 55-77. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yay.
- *Yener, M. (2008). *Mavi Zamanlar* (8. Bs.). İzmir: Tudem.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Bs.). Ankara: Seçkin Yay.
- Yılmaz, E. (2010). *Türkiye Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (2. Bs.). Pegem Akademi Yayınları. Ankara.
- Yılmaz, E. ve Koçmar, Y. (2010a). “Çocuk” Kavramının Sözlüksel Tanımlarının Eleştirisi. *Türkiye’de ve Dünya’da Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu 4-6 Kasım 2010* (2. Bs.). 103-115. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Yılmaz, E. ve Koçmar, Y. (2010b). İlköğretim Okulları (6., 7., 8. Sınıflar) İçin Hazırlanan Türkçe Sözlüklerin Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığını Yansıtması Bakımından Değerlendirilmesi. *Türkiye Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (2. Bs.). 103-120. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Yüksekkaya, H. Y. (2001). Avrupa’daki Modern Sözlük Araştırmaları ve Bu Araştırmaların Türk Metasözlükçülüğüne Yansımaları. *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri* 20-23 Mayıs 1999. N. Demir ve E. Yılmaz (Yay. Haz.). 207-234. Doğu Akdeniz Üniversitesi: Gazimağusa.
- Zülfikar, H. (2008). *Doğru Yazma ve Konuşma Bilgileri* (2. Bs.). Ankara: Zerpa Turizm Yay.

EKLER

EK 1: ARAŞTIRMADA İNCELENEN KİTAPLARIN BELİRLENMESİNDE YARARLANILAN KAYNAKLAR

Akbayır, S. (2010). *Çocuğum Neyi Okumalı?* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Aslan, C. (2006), *Yazınsal Nitelikli Çocuk Kitaplarının Çocuğun Okuduğunu Anlama ve Yazılı Anlatım Becerilerine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Eğitim Sen (2010) *2010 Kitap Kataloğu İlköğretim Çocuk Edebiyatı*, İstanbul: Eğitim Sen Yayınları.

İnce, A. Ö. (2008). “100 Temel Eser”in Çocuk Edebiyatının Temel İlkeleri Bağlamında İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.

Sever, S. (2008), *Çocuk ve Edebiyat* (4. Bs.). İzmir: Tudem Yayınevi.

Sever, S. (2009). Çocukların Edebiyatının Çocuğun Gelişim Sürecindeki Yeri ve Önemi. *İlköğretimde Çocuk Edebiyatı* (2. Bs.). s. 1-38. Z. Güneş (Editör). Anadolu Üniversitesi.

EK 2: ARAŞTIRMADA İNCELENEN KİTAPLAR VE TÜRLERİ

DERS KİTAPLARI	100 TEMEL ESER	GÜNCEL/YAZINSAL NİTELİKLİ YAPITLAR
1. KOZA-İLKÖĞRETİM TÜRKÇE 6 DERS KİTABI	1. EFLATUN CEM GÜNEY-EVVEL ZAMAN İÇİNDE (MASAL)	1. ADNAN BİNYAZAR-ON BEŞ TÜRK MASALI (MASAL)
2. MEB-İLKÖĞRETİM TÜRKÇE 6 DERS KİTABI	2. HASAN NAİL ONAT-BİR KÜÇÜK OSMANCIK VARDI (ROMAN)	2. AYLA KUTLU-BAŞI KUŞLU ÇOCUK (ÖYKÜ)
	3. İBRAHİM ZEKİ BURDURLU-ÜLKEMİN EFSANELERİ (EFSANE-MİTOLOJİ)	3. AYTÜL AKAL-SÜPER GAZETECİLER (ROMAN)
	4. MEHMET ÖNDER-ALDI SÖZÜ ANADOLU (ÖYKÜ)	4. ÇETİN ÖNER-GÜLİBİK (ÖYKÜ)
	5. SAİT FAİK ABASIYANIK'TAN SEÇME HİKÂYELER (ÖYKÜ)	5. FAZİL HÜSNÜ DAĞLARCA-BALİNA İLE MANDALİNA (ŞİİR)
	6. TEVFİK FİKRET-ŞERMİN (ŞİİR)	6. GÜLTEN DAYIOĞLU-ALACAKARANLIK KUŞLARI (ROMAN)
		7. MAVİSEL YENER-MAVİ ZAMANLAR (ROMAN)
		8. MUSTAFA RUHİ ŞİRİN-GUGUKLU SAATİN KUMRUSU (MASAL)
		9. MUZAFFER İZGÜ-ANNEANNEM DANS KRALİÇESİ (ÖYKÜ)
		10. SEVİM AK-PENGÜENLER FLÜT ÇALAMAZ (ÖYKÜ)
		11. SULHİ DÖLEK-YEŞİL BAYIR (ROMAN)
		12. ZEYNEP CEMALİ-PATENLİ KIZ (ROMAN)

EK 3: YAZMA BECERİSİNE YÖNELİK UYGULAMA KONULARI FORMU

Okul Numaram: .....

Sevgili öğrenciler,
Lütfen aşağıdaki konulardan istediğiniz birisini seçerek kâğıdın arka yüzüne bir yazı yazınız. Süreniz 1 (bir) ders saatidir.
Katkı ve yardımlarınız için teşekkür ederim.

Arş. Gör. Yonca KOÇMAR

YAZMA BECERİSİNE YÖNELİK UYGULAMA KONULARI

- 1) Sevdiğiniz bir insanı ya da bir arkadaşınızı anlatan bir yazı yazınız.
- 2) En büyük hayaliniz nedir? Yazınız.
- 3) Okuduğunuz bir öykü, roman, masal vb. anlatan bir yazı yazınız.
- 4) Annenize ya da babanıza, onlara karşı duygularınızı anlatan bir mektup yazınız.
- 5) Bilgisayar, internet ve televizyon olmasaydı, neler yapardınız?
- 6) Anneniz ya da babanız evde hasta olsaydı neler yapardınız?
- 7) Toplum içi ilişkilerde (ailede, arkadaşlar arasında vb.) “sevgi”, “güven”, “işbirliği”, “paylaşma” vb. önemli değerlerdir. Size göre bunlardan, en önemlisi hangisidir? Neden? Düşüncelerinizi yazınız.
- 8) Bunların dışında; istediğiniz herhangi bir konu hakkında bir yazı yazınız.

EK 4: KONUŞMA BECERİSİNE YÖNELİK UYGULAMA KONULARI FORMU

Okul Numaram: .....

Sevgili öğrenciler,
Lütfen aşağıdaki konulardan istediğiniz birisini seçerek bir konuşma yapınız.
Süreniz 3-5 dakikadır.
Katkı ve yardımlarınız için teşekkür ederim.

Arş. Gör. Yonca KOÇMAR

KONUŞMA BECERİSİNE YÖNELİK UYGULAMA KONULARI

- 1) Unutmadığınız bir anınızı anlatınız.
- 2) 10 yıl sonra nasıl bir hayatınızın olacağını düşünüyorsunuz? Anlatınız.
- 3) Gezip gördüğünüz bir yeri anlatınız.
- 4) Beslediğiniz veya sevdiğiniz bir hayvanı anlatınız.
- 5) Hayatta en çok neden korkuyorsunuz? Anlatınız.
- 6) İzlediğiniz bir filmi, tiyatroyu vb. anlatınız.
- 7) Sizi en çok mutlu eden şey nedir? Anlatınız.
- 8) Bunların dışında; istediğiniz herhangi bir konu hakkında bir konuşma yapınız.

EK 5: İZİN BELGESİ

T.C.
SAKARYA VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

SAYI : B.08.4.MEM.4.54.00.05.02.070/ 3651
KONU : Anket Uygulaması

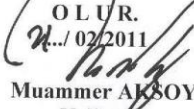
VALİLİK MAKAMINA
SAKARYA

Sakarya Üniversitesi, Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Yonca KOÇMAR; “**Kişisel Bilgi Formu, Yazma Becerisine Yönelik Uygulama Konuları Formu, Konuşma Becerisine Yönelik Uygulama Konuları Formu, Bilgi Testi**” konulu anket uygulamasını, İlimiz, Adapazarı İlçesi, Doğa Koleji, Ozanlar Şehit Mustafa Özen İlköğretim, Eser İlköğretim Okulu ve Evrenköy İlköğretim Okulu 6.sınıf öğrencilerine uygulamak istediklerini; Sakarya Üniversitesi, Bilimler Enstitüsü Müdürlüğünün 14.02.2011 tarih ve 026 sayılı yazıları ile bildirilmiştir.

Söz konusu anketin dersleri aksatmamak kaydıyla; ; “**Kişisel Bilgi Formu, Yazma Becerisine Yönelik Uygulama Konuları Formu, Konuşma Becerisine Yönelik Uygulama Konuları Formu, Bilgi Testi**” konulu anketi, İlimiz, Adapazarı İlçesi, Doğa Koleji, Ozanlar Şehit Mustafa Özen İlköğretim, Eser İlköğretim Okulu ve Evrenköy İlköğretim Okulu 6.sınıf öğrencilerine, 2010-2011 eğitim öğretim yılı içinde yönergede belirtilen tarihler arasında uygulanması, yasal gerekliliğin ilgili Okul Müdürlüğünce yerine getirilmesi şartı ile Müdürlüğümüzce uygun mütalaa edilmektedir;

Makamınızca da uygun görüldüğü takdirde, olurlarınızı arz ederim.

Murat YAZICI
Millî Eğitim Müdürü

OLUR.
14.02/2011

Muammer AKSOY
Vali a.
Vali Yardımcısı

Resmî Daireler Kampüsü
B Blok 54290 Adapazarı / SAKARYA
Tel : 0 264 251 36 14-15-16
Fax : 0 264 251 36 04
http://sakarya.meb.gov.tr
sakaryamem@meb.gov.tr

EK 6: İNCELENEN İLKÖĞRETİM OKUL SÖZLÜKLERİ

- Ateş T. (2003). *Örnekli Türkçe Sözlük İlköğretim İkinci Aşama* (3. Bs.). Ankara: Esen Yay.
- Dil Derneği (2008). *Sözcük Bahçesi* (Haz.: A. Kutlu). Ankara: Cumhuriyet Kitapları.
- Doğan, A. (2008). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yay.
- Oğuzkan F. ve Torunoğlu S. (2005). *İlköğretim Yeni Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Kültür Yay.
- Püsküllüoğlu A. (2009). *İlköğretim Türkçe Sözlük* (15. Bs.). Ankara: Arkadaş Yay.
- Serhat Yay. (t.y.). *6.7.8. Sınıflar İçin Türkçe Sözlük*. İstanbul: Serhat Yay.
- TDK (2005). *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yay.

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Adapazarı'nda doğdu. İlköğrenimini ve ortaöğrenimini aynı yerde tamamladı. 2004 yılında Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü'nü kazandı. Bu bölümden 2008 yılında mezun olarak, aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. 2009 yılında Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü'nde "Araştırma Görevlisi" oldu. Ulusal ve uluslararası düzeyde katıldığı çeşitli kurultaylarda sunduğu bildirileri, akademik/bilimsel dergilerde yayınlanan makaleleri, kitaplarda bölüm yazarlıkları ve yurt içi/yurt dışında görev aldığı projeler vardır. Yabancı dili İngilizcedir.

Elmek: ykocmar@sakarya.edu.tr